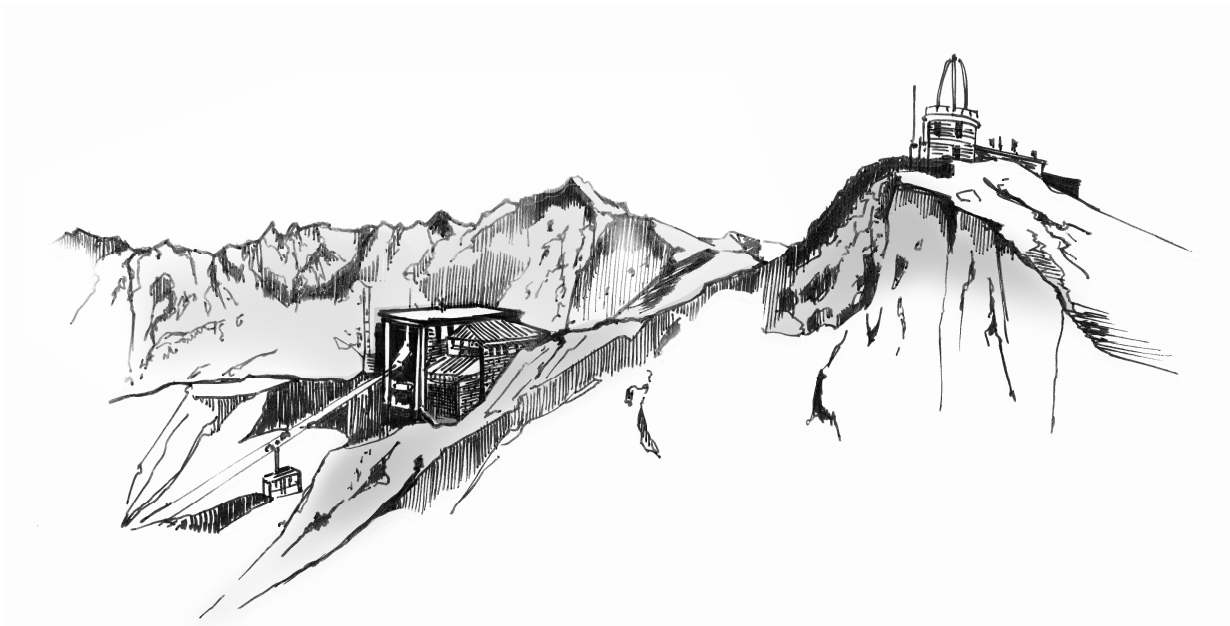

MGR INŻ. ARCH. DARIUSZ KRONOWSKI

Absolwent Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w 2003 roku.

KSZTAŁTOWANIE FORMY ARCHITEKTONICZNEJ W KRAJOBRAZIE GÓRSKIM

– ZAGADNIENIA WYBRANE

OPIEKUN NAUKOWY:
PROF. WOJCIECH KOSIŃSKI

SPIS TREŚCI

1. WPROWADZENIE

1.1. Problematyka	4
1.2. Teza	5
1.3. Cel pracy ideowy, naukowy, praktyczny	5
1.4. Zakres tematyczny, terytorialny, czasowy	7
1.5. Stan badań, literatura	7
1.6. Metoda	10

2. PIERWOTNA EKSPLOACJA GÓR WYRAŻONA POPRZEZ ARCHITEKTURĘ

2.1. Myślistwo, zbieractwo (minerały, zioła, drewno), zbójnictwo	11
2.2. Groty, koleby, jaskinie	13

3. PASTERSKA EKSPLOACJA GÓR WYRAŻONA POPRZEZ ARCHITEKTURĘ

3.1. Pasterstwo	15
3.2. Szałasy	16
3.3. Kaplice	27

4. TURYSTYCZNA EKSPLOACJA GÓR WYRAŻONA PRZEZ ARCHITEKTURĘ

4.1. Okres pionierski, odkrywczy, ekskluzywny i przewodnicki	30
4.2. Schrony i schroniska pionierskie regionalne	34
4.3. Okres narastającej powszechności i masowości, od lat trzydziestych do dziewięćdziesiątych XX wieku.	39
4.4. Schroniska neoregionalne i nowoczesne	41
4.4.1. Neoregionalne	41
4.4.2. Krakowska Szkoła Projektowania Architektonicznego	51
4.4.3. Nowoczesne	76
4.5. Okres nowych możliwości XXI wieku	98
4.6. Schroniska w okresie ponowoczesności	116

5. BADAWCZA EKSPLOACJA GÓR WYRAŻONA PRZEZ ARCHITEKTURĘ

5.1. Rodzaje i rejony badań	120
5.2. Obserwatoria i stacje naukowe	121

6. PODSUMOWANIE I WNIOSKI	128
7. Bibliografia	134
8. Serwisy internetowe	136
9. Spis ilustracji	137

*„Obecność niektórych budowli kryje dla mnie pewną tajemnicę.
Zdają się one po prostu być. Nie darzy się ich szczególną uwagą.
A jednak bodaj nie sposób wyobrazić sobie miejsca, w którym stoją, bez nich.
Budynki te wyglądają na mocno zakotwiczone w ziemi.
Wywołują wrażenie, że są naturalną częścią otoczenia, i mówią:
Jestem taki, jakiego mnie widzisz, i tutaj przynależę”*

Peter Zumthor
*Myślenie Architekturą*¹

1. WPROWADZENIE

Jak powiedział Charles Baudelaire: „To, co nieoczekiwane, nieregularne, zaskakujące, jest istotą i charakterystyką piękna”².

W pracy architekta przypada taka chwila, gdy pojedynczy człowiek zdoła uchwycić samą esencję dzieła i nadaje kształt materialny. Dzieje się tak w muzyce, malarstwie, rysunku, rzeźbie, literaturze, a także w architekturze, która – można napisać – jest kwintesencją wszystkich odmian sztuki oraz łączy je w jedną całość.

Architekci realizujący obiekty w górach są pionierami nowych tendencji i rozwiązań. Ich projekty są gestami artystycznymi wspartymi logiką i materia. Wśród twórców realizują się poszukiwania wielkiej architektury górskiej połączonej korzeniami z miejscem lokalizacji, doprowadza to do tworzenia form plastycznych, często niemożliwych i poetyckich nie tylko w Europie, ale również na całym świecie.

Najpierw było drewno, kamienie, ziemia – podstawowe budulce. Współcześnie technologie umożliwiają tworzenie konstrukcji nośnych i lekkich oraz ich transport na duże wysokości praktycznie bez ograniczeń. Nowoczesne struktury dają skrzydła dla naszej wyobraźni, dzięki możliwości przekrywania dużych rozpiętości i stosowania niezwyklej rozmiarów. Architektura górską to obiekty często wymagające, monumentalne o kształcie charakterystycznym dla formy terenu, mniej dla natury regionalnej, chociaż z niej się wywodzące. Beton – podstawa budynku, uzupełniona akcentami naturalnymi np. drewna – pozwala wyzbyć się przebrzmiałych racjonalnych rozwiązań z ich monotonią i powtarzalnością. Poszukiwanie fantazji, a także niepowtarzalnego piękna – wszystko to świadczy, że górską architekturą nie jest tylko rzemiosłem o wąsko zakreślonych granicach, ale sztuką lekką, twórczą i nieskrępowaną.

Architektura gór kieruje się własnymi prawami. Projektanci, na co dzień realizujący standardowe opracowania starają się tworzyć zgodnie z tradycją czasu i miejsca, łącząc je ze współczesnymi możliwościami budownictwa. Detal to proste elementy wywodzące się od funkcji i lokalizacji, podparte technologią betonu i szkła oraz lekkiego drewna. Projekty w górach niemal lewitują w powietrzu, kondygnacje sprawiają wrażenie otwartych podobnie jak w modernistycznych założeniach Le Corbusiera, nawiązując do regionu. Uniwersalna przestrzeń można kształtować praktycznie dowolnie poprzez harmonię ścian i jednolitość projektowanych wnętrz. Obiekty górskie posiadają

¹ Por. Peter Zumthor, *Myślenie Architekturą*, Karakter, Kraków 2010, s. 17.

² Por. Serwis internetowy luty 2012 r.: http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=82

również domowy i w pełni intymny klimat gdzie światło praktycznie współgra z bryłą, zgodnie z powiedzeniem Le Corbusiera – „Architektura jest mądrą, skoordynowaną grą brył w świetle. Budynek jest maszyną do mieszkania”³.

Należy pamiętać, że chłodny charakter lokalizacji dyktuje przytulność i ciepło budynku. Gdy przegrody są teoretycznie likwidowane ukazują się obszerne, rozświetlone pomieszczenia pełne życia. Bryła zaprojektowana w górach jest z reguły zróżnicowana i prezentuje różne skale – od prostych do złożonych projektów. Jednak na każdym etapie projektowana jest z porównywalną pasją, ponieważ zawsze posiada swój jedyny i niepowtarzalny charakter oraz indywidualizm, którego nie można odnaleźć w żadnym innym środowisku.

Jest to twórczość niszowa dla wymagającego odbiorcy, ceniącego sobie dobra architekturę. W odróżnieniu od tradycyjnego podejścia do projektu, tutaj budynek traktowany jest jak dzieło sztuki z technicznym aspektem zastosowania w praktyce. Podobnie jak w galerii obrazów, twórca pozostawia po sobie swój widoczny odcisk. Projektant jest integralną częścią o ile nie najważniejszą, realizując tak wymagające inwestycje.

Architektura na granicy światów łączy to, co rzeczywiste z niematerialnym i niedostępnym, a jednak dostrzegalnym.

1.1. Problematyka

W niniejszej pracy przybliżono historię oraz zagadnienia dotyczące obiektów górskich, powstających i ściśle powiązanych z górami. Uwzględniających pasterstwo, turystkę, a także sporty przestrzenne, w wybranych regionach Tatr polskich i słowackich, a także Alp. Najważniejsze problemy to geneza powstania tych obiektów oraz ewoluowanie ich konstrukcji i kształtu, a także kwestia lokalizowania architektury na dużych wysokościach, aż po wysokości ekstremalne – dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii budowlanych.

Człowiek wznosił w górach swoje schronienie od wieków. Odnajdywał przy tym możliwości korzystania z darów natury i realizowanie wyzwania eksploracji niedostępnych wcześniej obszarów, poczynając od rekreacji po badania naukowe. Starał się kształtować wokół siebie bezpieczne miejsce, wykorzystując możliwości terenowe oraz nowe materiały i formy architektoniczne. Góry dla człowieka były schronieniem, ale też i pułapką, wciągającą kolejnych odkrywców, badaczy i wspinaczy⁴.

Doświadczenia autora w badaniu tego tematu obejmują szkice i studia rysunkowe dokonywane *in situ* oraz fotografie architektury górskiej. Autor zrealizował dotychczas serię prac związanych z analizą i oceną konstrukcji oraz kształtu budowli, nawiązującego do danego otoczenia. Wykonał również prace nt. analizy lokalizacji obiektu, zapoznał się z problematyką studiów terenowych, z

³ Le Corbusier (właśc. Charles-Édouard Jeanneret-Gris; 1887–1965) – architekt szwajcarski.

Por. Le Corbusier, *W stronę Architektury*, wyd. Fundacja Centrum Architektury, Warszawa 2012, s. 47, s. 61.

⁴ Zainteresowania autora związane są z górską przyrodą, jej potęgą i majestatem. Przejawiają się one góorskimi wędrówkami, wspinaczkami, dążeniem do kontemplacji oraz poszanowaniem człowieka spotykanego w górach.

Niniejsza praca jest podsumowaniem zainteresowań i badań autora odnoszących się do turystyki górskiej, tematów związanych z architekturą górską, oraz kontynuacją problematyki rozpoczętej pomyślnie w pracy dyplomowej. Etapem przygotowań do dysertacji było przedstawienie przedmiotowej tematyki górskiej w artykule „Schronienie w wysokich górach” na łamach czasopisma „Aura” 7/06, s. 18-19. Tekst w zamierzeniu autora był podstawą do dalszych badań.

cyfrowymi modelami przestrzennymi, układem obiektu względem zadanej lokalizacji oraz kierunków świata i padania promieni słonecznych. Ważnym polem badawczym dla autora jest zagadnienie odpowiedniego ułożenia obiektu, aby nie ingerował swoją architekturą w naturalne ukształtowanie terenu, ale był jego częścią, możliwie integralną. Ważnym kierunkiem badań jest też odpowiedni odbiór obiektu przez użytkowników w aspektach jego funkcji i formy, a przez to jego wpływ na ich godne spojrzenie na przyrodę.

Obiekty górskie winny dawać schronienie, wypoczynek, ukojenie, wyciszenie, a także winny bawić, edukować, i co równie istotne – uczyć pokory dla powagi i niepowtarzalności górskiego krajobrazu.

Problematyka badań dotyka pośrednio zjawiska eksploracji kosmosu, gdyż wysokie góry dają niepowtarzalną możliwość sprawdzenia w trudnych warunkach kondycji psychiczno-fizycznej człowieka oraz odporności na niektóre choroby, a także pozwalają testować materiały i technologie w ekstremalnym otoczeniu.

Praca zawiera studia nad charakterystyką obiektów turystycznych, badawczych i w zarysie obiektów sakralnych - mających swój wkład w tworzenie późniejszych obiektów turystycznych jak np. schronisko na Śnieżce w Karkonoszach, w nawiązaniu do historii schronienia w górach i znaczenia człowieka, jako istoty poszukującej odpowiedzi na fenomen gór poprzez architekturę. Badania nad strukturą i kształtem, materiałami, z jakich zbudowane są obiekty górskie, oraz nad wytrzymałością konstrukcji i materii obiektu na czynniki atmosferyczne. Tradycyjna architektura górską była znacznie uzależniona od położenia geograficznego i wysokościowego, stanowiła specyficzny typ architektury regionalnej. Obecne tendencje technologiczne i materiałowe, a także kulturowe, odstępują od tych tradycyjnych czynników.

Ważnym tematem jest, więc przekrój historyczny i kulturowy w odniesieniu do powiązania człowieka z architekturą górską. Przykładowe analizy objęły architekturę Tatr polskich i słowackich, Alp i w przybliżeniu innych pasm górskich jak np. Himalaje na zasadzie dygresji.

Pytania, które autor zawarł w pracy oraz próba odpowiedzi na nie, lub pozostawienie ich w postaci otwartej, stanowią wkład w dyskusję nad rozwojem architektury górskiej, nad drogami, jakimi zmierza i – jakimi mogłaby podążać.

1.2. Teza

Architektura górską jest w mniejszym stopniu wynikiem stylistyki, a bardziej rezultatem praktycznej postawy twórczej. Charakteryzuje się specyficznymi cechami użytkowymi, estetycznymi i krajobrazowymi. Stanowi reakcję na chaos wizualny, zasadą formy było wpisanie w przyrodę. Jej projektowanie to skutek innego sposobu myślenia, niż w odniesieniu do kształtowania architektury nizinnej. Jest wynikiem autorskiej tęsknoty – bardziej za istotą rzeczy, niż za ich wyglądem. W nowych rozwiązaniach reprezentuje oryginalne, awangardowe, często kontrowersyjne tendencje architektoniczne.

1.3. Cel pracy

Naukowy

- Uporządkowanie naukowe oraz przekazanie wiedzy o rozwoju architektury górskiej. Praca wzbogaca dorobek nauki o próbę odpowiedzi i stawia kolejne pytania nt. architektury górskiej.

- Badania objęły zakresy:
Czasowy: od historii powstawania, powiązanie z okresem odkryć w dziedzinie przyrody;
Tematyczny: w aspekcie turystyki, nauki, obronności.
- Określenie cech kształtowania obiektów górskich.
- Charakterystyka architektoniczna przykładowych obiektów w wybranych pasmach górskich.
- Naukowa odpowiedź na zagadnienia z dziedziny konstrukcji oraz wykorzystania materiału w zależności od rejonu lokalizacji (tradycja, klimat).
- Podkreślenie znaczenia przyrody w kształtowaniu formy architektury górskiej.
- Podjęcie naukowej próby odpowiedzi, jak kreować architekturę górską, aby nie ingerować znacząco w środowisko naturalne oraz trafnie wiązać ze sobą przyrodę oraz budowlę.
- Wskazanie różnic występujących w formach architektonicznych pod wpływem czynników klimatycznych odmiennej przyrody, a także zakresu wpływu odmienności kulturowej.

Praktyczny

- Praca może być przydatna dla badaczy, ponieważ przedstawia przekrój dziejowy ewoluowania architektury górskiej różnego typu w wybranych rejonach geograficznych.
- Skorzystają z niej studenci, poznając architekturę górską, rozwijając swoją wiedzę i zdolności projektowe na podstawie poznanych zagadnień.
- Praca może promować potencjał twórczy, jaki niesie ze sobą projektowanie takich obiektów oraz wzmocnić zainteresowanie tą dziedziną.
- Praca wspomaga projektowanie i umiejętności kreowania obiektów w miejscach niedostępnych, w sposób przyjazny dla środowiska naturalnego, oraz mierzy się z ponadczasowymi barierami architektonicznymi, o których nie należy zapominać.
- Góry nakreślają bariery architektoniczne, wywołują pytania i pomagają w poszukiwaniu odpowiedzi, jak je przełamywać w sposób czytelny.
- Praca może być przydatna dla uczących ochrony przyrody i rejonów kulturowych. Ponieważ kultura, a także folklor danego rejonu górskiego, może zachęcać do eksplorowania stref krajobrazowych i pielęgnowania ich wizerunku.
- Praca może być pomocna dla urzędników przy podejmowaniu racjonalnych decyzji związanych z górkimi obszarami chronionymi oraz szacunkiem dla dziedzictwa kulturowego; także do prawidłowego zatwierdzania projektów zgodnych z wymogami danej strefy krajobrazowej oraz do właściwego przekazania inwestorom i projektantom tego, co jest dozwolone, aby obiekt spełniał warunki prawne i budowlane, a bryła nie wpływała szkodliwie na otoczenie.
- Z uwagi na cel inwestycji praca będzie przydatna dla inwestorów budowlanych górskich. Może ona pomóc zrozumieć, skąd wzięty sens takich przedsięwzięć, jak budować, aby nie ingerować destrukcyjnie w otoczenie, a prawidłowo korzystać z jego bogactwa.

- Praca w zamierzeniu autora ma mieć oddziaływanie inspirujące, w mniejszym stopniu odpowiadać szczegółowo na pytania i narzucać poglądy, w większym pomagać czytelnikowi w poszukiwaniu rozwiązań i własnych interpretacji.

1.4. Zakres

Tematyczny

- Istota i sens architektury górskiej, jej wpływ na rozwój człowieka i jego historię.
- Wpływ człowieka na rozwój architektury górskiej.
- Wielodyscyplinarne ujęcie zagadnienia z uwzględnieniem wpływu historii, turystyki, przyrody, etnografii i kultury danego regionu na powstanie konkretnych obiektów.

Terytorialny

- Badania szczegółowe obejmują Tatry polskie i słowackie oraz Alpy – wskazanie grup górskich jest celowym samoograniczeniem autora z powodów związanych ze szczególnymi warunkami przyrodniczymi i kulturowymi, jakie występują na tych obszarach, związanymi z różnorodnością cech strukturalnych i formalnych, jako odzwierciedlenie zróżnicowania warunków krajobrazowych.
- Inne grupy i pasma górskie w Europie na zasadzie dygresji.
- Jako tło badawcze: góry świata.

Czasowy

- Tło historyczne obejmujące początki zbadanych budowli górskich ukształtowanych poprzez kulturę zbieractwa i pasterstwa. Regionalizm wybranych rejonów, wpływ turystyki i alpinizmu aż po współczesność i jej wyzwania.
- Analiza szczegółowa została opracowana na podstawie architektury górskiej XIX, XX i XXI wieku.

1.5. Stan badań, literatura

Metoda ujęta w pracy polega na analizie przedmiotu na podstawie literatury oraz po zapoznaniu się w możliwym zakresie z dostępnymi obiektami. Można stwierdzić, że do powyższego opracowania nie odzyskamy prac związanych z tematem, a jedynie oscylujących na jego pograniczu. Są to przewodniki, albumy, artykuły oraz publikacje umieszczone w sieci internetowej. Wiele wydawnictw to opracowania z zakresu rozwoju architektury górskiej w XX w. Niewiele książek zajmuje się zagadnieniem ściśle teoretycznie, opisują natomiast już powstałe obiekty.

Autor poddał analizie anglojęzyczne, niemieckie oraz polskie publikacje literatury fachowej oraz literatury związanej z tematyką górską. Autor zapoznał się z charakterystyką obiektów umieszczonych w tekście, a także publikacjami autorów specjalizujących się w architekturze górskiej jak np.

Rudolf Śmiałowski (dziekan i profesor Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w latach 1948-1951), Tadeusz Przemysław Szafer, profesor Stefan Żychoń, profesor Andrzej Rzymkowski, profesor Włodzimierz Gruszczyński,

profesor zwyczajny Andrzej Skoczek, profesor nadzwyczajny Zbigniew Radziewanowski, profesor zwyczajny Politechniki Krakowskiej Wojciech Buliński, Stanisław Karpel – jeden z głównych twórców architektury zakopiańskiej. Pomocne były również publikacje n.t. Tatr - Zofii Paryskiej i Witolda Paryskiego, a także Thinking architecture Petera Zumthora oraz dokumentacja projektów The Peak i stacji górskiej kolej linowej w Innsbrucku na górze Nordkette (2330m n.p.m.), Austria⁵ – autorstwa Zahy Hadid. W tekście zostały zastosowane wypowiedzi twórców w specjalistycznych periodykach.

Dodatkowo autor wykorzystał w temacie obszerne źródła internetowe, szczególnie w przypadku tematyki i projektów zagranicznych, które są szeroko ujęte w sieci jak np. projekt schroniska Neue Monte Rosa Hütte na wysokości 2883 m n.p.m. pod Matterhornem w Alpach Szwajcarskich, zaprojektowanego przez ETH Zürich i Schweizer Alpen-Club SAC i opisanego w poniższym opracowaniu.

Ważny zbiór to opracowania praktyczne i opisy obiektów, dotyczące projektowania architektury górskiej na terenie Polski i Tatr m.in.:

Architektura Zakopanego na przełomie wieków, 2002, Miejska Galeria Sztuki, Zakopane., *Budowa terenów i urządzeń sportowych*, Warszawa 1928, Kosiński W., Bogusz K., Pencakowski J. 1979, *Koncepcja zagospodarowania przestrzennego Równi Krupowej w Zakopanem*, Projekt konkursowy, [W:] Szafer, T.P. *Nowa architektura Polska*, Diariusz cz. 2. 1971-1975, Arkady, Warszawa, Kulig M. 2003, *Architektura schronisk tatrzańskich*, Neriton, Warszawa, Szafer T.P. 1988, *Współczesna architektura polska*, Warszawa, Śmiałowski R. 1959, *Architektura i budownictwo pasterskie w Tatrach Polskich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków, *Teka Architektury Współczesnej Ziemi Górskich*, 1993, Praca zbiorowa pod redakcją T. P. Szafera, Sezon, Kraków, *Urządzenia turystyczne*, 1973, praca zbiorowa pod red. J. Mokrzyńskiego, Arkady, Warszawa, Mianowski T., 1987, *Schroniska górskie w Karpatach polskich w latach 1939-1945*, PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków, Filipiwicki Z., 1939, *Zagadnienie inwestycji turystycznych w Polsce*, Architektura i Budownictwo Rok XV, Warszawa, Marzyński S., 1939, *Nowe inwestycje turystyczne w Polsce*, Architektura i Budownictwo Rok XV, Warszawa, Skoczek A., 1961, *O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala*, maszynopis niepublikowany, Kraków, Skoczek A., 1976, *Architektura w regionach górskich*, Politechnika Krakowska, Kraków, Żychoń S., 1939, *Zdobycze Zakopanego – Krytyka architektoniczna hotelu na Kalatówkach*, Kurier Warszawski, Warszawa.

Autor zapoznał się z opracowaniami dotyczącymi kształtowania się architektury górskiej i jej ewolucji na podstawie przemian i wartości w budownictwie regionalnym m.in.:

Eliasz W. 1990. nr egz. 695, *Szkice z podróży w Tatry*, reprint wydania z 1874 roku, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków, Goetel W. 1936, *Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce*, Wydawnictwo Związku Ziemi Górskich, Kraków, Kosiński W., 1981, *Regionalizm*, Architektura 1, Arkady, Warszawa, Kosiński W.

⁵ Por. W. Kosiński, *Architektura dzisiaj – na niewidzialnej granicy między niezmierną przeszłością i nieznaną przyszłością*, Repozytorium Politechniki Krakowskiej, Kraków 2011, s. 144

2003, *Architektura w parkach narodowych, przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*. [W:] *Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych*, Red. nauk. J. Partyka, Ojców, Szafer T. P. 1961, *Tatrzańskie szałas pasterskie*, Instytut Historii Urbanistyki i Architektury, Warszawa, Tłoczek I. 1980, *Polskie budownictwo drewniane*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa, Radziewanowski Z., 1989, *Rola schronisk turystycznych w strukturze zagospodarowania przestrzennego obszarów górskich Polski południowej w aspekcie przemian sytuacji środowiskowej*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, Radziewanowski Z., 2005, *O niektórych problemach regionalizmu i ekologii w architekturze i urbanistyce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, Rzymkowski A., 1967, *Planowanie przestrzenne w górach*, Arkady, Warszawa, Rzymkowski A. Chowaniec M., 1972, *Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa, Żychoń S., 1970, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Architektura z.25, Politechnika Krakowska, Zeszyt Naukowy nr 6, Kraków, Żychoń S., 1971, *O kierunkach rozwoju przestrzennego rekreacji u podnóża Tatr*, *Architektura*, Miesięcznik Stowarzyszenia Architektów Polskich SARP, Rocznik XXV, Warszawa.

Istotne informacje n.t. architektury alpejskiej i poszczególnych obiektów oraz kształtowania się form architektonicznych w górach, poza granicami Polski autor odnalazł w publikacjach m.in. takich jak:

Benesch E., 1930. *Der Bergsteiger*, 9, Jg. *Berghütten in den österreichischen Alpen.*, Heil B. 1964 .7.Auflage, *Von Hütte zu Hütte*, 100 alpine Höhenwege und Übergänge BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH., Mauritius M., 1909, *Österreichische Touristen Zeitung.*, Pause W., 1964, *In Eis und Urgstein*, 100 klassische Gipfeltonen in den Zentralalpen, BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH., Pause W. 1966, *Im Kallefels der Alpen*, 100 klassische Gipfeltonen in den Kalkalpen, BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH., *Podróże marzeń – Nepal*, wyd. Wydawnictwo Astra, Warszawa 2007, Reynolds K., Mar 1990, *The Mountains of Europe*, Publishing house Hardcover., Reynolds K., Feb 28 ,2006, *100 Hut Walks In The Alps*, (*Cicerone Mountain Walking*), Publishing house Paperback., Reynolds K, Jun 2007, *Chamonix to Zermatt : The Walker's Haute Route*, (*Cicerone Guide*), Publishing house Paperback. Stankowski M. 2003, *Die Alpen des Landkreises Oberallgäu*, Hrsg.: Oberallgäu, Landkreis;, Vanis E. 1963, *Im steilen Eis*, BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH. Werner P., 1979, *Der Bergbauernhof*, Callwey, München, Gellner E., 1989, *Alte Bauernhäuser in den Dolomiten*, Callwey München, *Prezentacja Schroniska „Hochschwab” w Austrii*, 2006, *Architektura-Murator* 11, Murator, Warszawa, Zygmanski M., 2012, *Alpy*, Wydawnictwo SBM, Warszawa.

Liczne opisy można spotkać również w literaturze związanej pośrednio z architekturą górską, a bezpośrednio z wraźliwym odbiorem form architektonicznych m.in.:

Bieroń W., 1979, *Czy koniec sporu o Tatry?*, *Aura*, nr 1, Buszko J. 2000, *Wielka historia Polski*, tom 8 - *Od niewoli do niepodległości*, Fogra, Kraków, Jagiełło M. 2006, *Wołanie w górach – wypadki i akcje ratunkowe w Tatrach*, Iskry, Warszawa, Kantor J. 1909, *Tatry w poezji polskiej*, Księgarnia M. Gustowicza, Jarosław, Krygowski W. 1988, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*,

PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków, Krygowski W. 1973, *Zarys dziejów polskiej turystyki górskiej*, PTTK „KRAJ”, Warszawa, Lewandowski W., Zgorzelski M. 2002, *Góry wysokie*, Wiedza Powszechna, Warszawa, Oppenheim J., Gentil-Tippenhauer W. R. 18/1948, *Pamięci zmarłych schronisk*, Wierchy, Radwańska-Paryska Z., Paryski W. H., 1995, *Wielka Encyklopedia Tatrzańska*, Wydawnictwo Górskie, Poronin, Rudofsky B. 1966, *Architecture without Architects*, Museum of Modern Art, New York, Vanis E. 1963, *Im steilen Eis*, BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH. Węclawowicz T. Jankowska-Marzec A. 1999, *Architektura wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego*, Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, Kraków, s. 69., Witruwiusz M. 2004, *O architekturze ksiąg dziesięć*, Prószyński i Spółka, Warszawa, Zumthor P., 2010, *Myślenie Architekturą*, Karakter, Kraków, Żeromski S., 1954, Popioły, Czytelnik, Warszawa, *Pamięci profesora Andrzeja Skoczka*, 2012, Archiwolta 1, Kraków, Skoczek A., 2012, *Szlak znaków (wybrane fragmenty)*, Archiwolta 1, Kraków.

Autor przypomina, że opisy, a także informacje poszczególnych obiektów znajdują się również w artykułach publikowanych w magazynach architektonicznych oraz na portalach internetowych projektantów. Wśród publikacji odnaleźć można również opracowania humanistyczne. Wymienione opracowania ujęte zostały w wykazie literatury obejmującym książki, artykuły oraz strony internetowe.

1.6. Metoda

Podczas analizy tematu autor studiował i zebrał materiały związane bezpośrednio i pośrednio z tematem pracy. Analizował wymienione w tekście dzieła oraz projekty architektoniczne w architekturze górskiej, a także ich historię i rozwój dziejowy. Innymi ważnymi materiałami były prace teoretyczne i praktyczne architektów, a także myśli z zakresu innych nauk powiązane z architekturą.

Opracowanie rozpoczyna się od Wprowadzenia. Pierwsza część rozdziału przedstawia prostą analizę tematyki w architekturze. W kolejnej części opisane są czynniki, które mają istotny wpływ na kształtowanie się architektury górskiej. Następnie autor przedstawia analizę materiału na podstawie problematyki obejmującej zwięźle przekrój pracy, tezy opisującej przedmiot tematu, celu pracy, a także ważnych zakresów tematycznych, terytorialnych i czasowych charakteryzujących poszczególne etapy rozwoju architektury górskiej od początków istnienia zbadanych budowli górskich ukształtowanych przez kulturę zbieractwa i pasterstwa do analizy szczegółowej opracowanej na podstawie architektury górskiej XIX, XX i XXI wieku.

W głównej części opracowania autor omawia charakterystyczne cechy architektury górskiej w oparciu o etapowanie i okresy jej rozwoju, a także o turystyczną eksplorację gór od wczesnych obiektów służących pasterstwu i kulturze regionalnej, poprzez analizę i przemianę klasycznego stylu architektonicznego w nowe style modernistyczne. Autor podkreśla znaczenie i charakteryzuje utworzenie Krakowskiej Szkoły Projektowania Architektonicznego oraz próby kształtowania formy w górach przez krakowskich architektów.

W rozdziale drugim autor przedstawia pierwotną eksplorację i pierwsze próby formowania schronień takich jak grotty, koleby oraz jaskinie w górach

wysokich w oparciu o myślistwo, zbieractwo, zbójnictwo. Jest to proces syntezy pierwotnych funkcji i materiałów z ograniczeniem środków wyrazu.

W rozdziale trzecim autor wnikliwie charakteryzuje kolejne etapy i ewolucję typowej architektury górskiej, od obiektów służących celom pasterskim do form szałasowych przeznaczonych również, jako obiekty całoroczne, mieszkalne i sakralne, przekształcane w późniejszym okresie na schrony górskie.

Można stwierdzić, że jest to redukcja oparta o reakcję na pierwotne potrzeby przetrwania w trudnych warunkach. Kolejną kwestią jest ograniczenie formy i redukcja powierzchniowego detalu, narzucone poprzez naturalne otoczenie oraz dostępność materiału w formie pierwotnej. Odczuwa się tutaj znaczenie pustki, braku przedmiotów. Formy są tłem dla codziennego życia.

W rozdziale czwartym architektura jawi się, jako uporządkowana, opanowana przez ewolucję potrzeb zanikających i tworzonych, gdzie pojawiają się nowe kształty łączące zasady regionalizmu z włączeniem modernizmu i nowoczesności w rytmicznych powtórzeniach, kształtach ostrych szczytach wpasowanych w trudne warunki górskie. Przyroda i krajobraz narzucają stylistykę i stwarzają możliwości egzystencji w trudnych warunkach, a architekci czerpią z otoczenia w ujęciu klasycznej symetrii, stosując współczesne materiały.

W rozdziale piątym autor ukazuje rodzaje i rejony badań nad problematyką oraz próbuje scharakteryzować kolejne obiekty służące innym celom i pozwalające na kształtowanie brył codziennego zastosowania. Ujawniają się tutaj tendencje minimalistyczne. Formy są zamknięte i ukryte, nie rażą swoją obecnością. Forma i funkcja kształtuje obiekty o idealnym rysie zewnętrznym. Pomimo obecności w niegościnnym krajobrazie nowe zachwyca i szkicuje kreskę pomiędzy sobą i otoczeniem.

Architektura górska to ucieczka przed światem miast i społecznej niewiedzy.

Koniec pracy do podsumowanie i wnioski, a uzupełnieniem jest spis literatury oraz serwisów internetowych.

2. PIERWOTNA EKSPLOACJA GÓR, WYRAŻONA POPRZEZ ARCHITEKTURĘ

2.1. Myślistwo, zbieractwo (minerały, zioła, drewno), zbójnictwo.

Człowiek pierwotny poszukiwał bezpieczeństwa w niedostępnych miejscach. Z dala od zagrożenia tworzył enklawy wysoko w górach i w jaskiniach. Ukrywał się, jednocześnie kreując kulturę i sztukę poprzez malarstwo skalne. Z czasem zmieniał jaskinie – swoje siedziby – w bardziej zaawansowane architektonicznie formy. Dostawiał nowe elementy i konstrukcje. Nadawał nowe znaczenia wykreowanym obiektom – najczęściej znaczenia praktyczne zarówno w kształcie, jak i w stylistyce. Zaprzestawał polowania na zwierzynę, nastawiając się na hodowlę oraz uprawę roli. Jednak wciąż poszukując spokoju, eksplorował niedostępne rejony. Zdobywanie pożywienia oraz obecność wśród nietkniętej i dzikiej przyrody nabierało charakteru mistycznego, aż po aspekty religijne.

W dziele Witruwiusza⁶ pt.: „O architekturze ksiąg dziesięć” występują liczne opisy wczesnych zabudowań, z których wiele detali konstrukcyjnych, takich jak ściany czy dachy jest zauważalnych w obiektach górskich. Również zwyczaje i obrzędy mają wiele cech wspólnych z tym, co rozgrywało się przed wiekami.

Dzięki tworzeniu się zbiorowisk ludzkich zaczęły powstawać fundamenty architektury, a pokolenia przekazywały sobie technologie budowlane rozprzestrzeniające się po kontynentach. Witruwiusz opisuje te przemiany w księdze I⁷.

Jaskinie w Tatrach używane były przez juhasów⁸, którzy się w nich chronili przed trudnymi warunkami pogodowymi.

Od określenia *juhas* wywodzi się również nazwa jednego ze schronień górskich Juhaskiej Jaskini, wznoszącej się na wysokości 1570 m n.p.m. w północnej ścianie Giewontu w pobliżu Wyżnej Suchej Przełęczy, wysoko ponad dnem żlebu Banie w Tatrach.

Il.1. Tatry Polskie. Północna ściana Giewontu, Juhaska Jaskinia – 1570 m n.p.m.
Źródło: Archiwum autora

Jaskinię stanowi komora, długości 23 m i szerokości 5 m o pochyłym dnie, oświetlona przez okno skalne powyżej wejścia.

Należy wspomnieć, że niejednokrotnie jaskinie bywały schronieniem zbójników. Stąd też wywodzi się nazwa jaskini w Gorcach – nieopodal Hali pod Turbaczem – Jaskinia Zbójnicka. Azylu szukali tu nie tylko watażkowie, służyła też jako koliba pasterska.

⁶ Por. Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, wyd. Pruszyński i spółka, Warszawa 2004, s. 47-51.

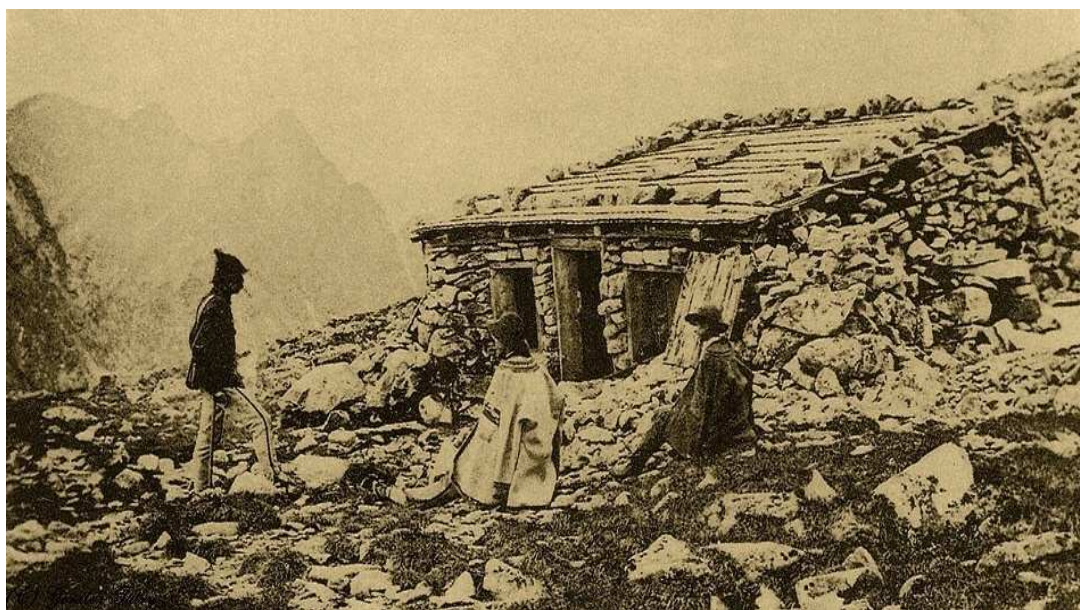
⁷ *Ibidem*, księga II, rozdział I, s. 47, „[...] wskutek ognia powstało pierwsze zbiorowisko ludzkie, związek i współzycie i kiedy na jednym miejscu zgromadziła się większa ilość istot mających naturalną przewagę nad innymi stworzeniami, istot chodzących prosto, a nie na czterech nogach, istot, które mogły oglądać wspaniałości świata i gwiazd i umiały za pomocą rąk i palców łatwo każdą rzecz wykonać, jedni ludzie żyjąc w gromadzie robili dachy z liści, inni kopali jaskinie w górach, inni naśladowując gniazda jaskółek i ich sposoby budowania robili szałas z gliny i gałązek. Następnie obserwując cudze domostwa i do własnych pomysłów dorzucając nowe, budowali z dnia na dzień lepsze rodzaje chał”.

⁸ Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, wyd. „Wydawnictwo Górskie”, Poronin 1995, s. 482. , Określenie „juhas”, oznaczało pasterza owiec. Terminologia ta wywodzi się z określenia „juhaska” – dziewczyna pasąca owce czy krowy. Określenie zostało wygenerowane przez osoby piszące o Tatrach, m.in. Walerego Eljasza czy Stanisława Ignacego Witkiewicza. Jednak jest błędnym sformułowaniem, ponieważ kobiety nie były nigdy pasterkami owiec na halach.

2.2. Groty, koleby, jaskinie

*Schronienie górskie, schron*⁹ ma kilka znaczeń. Podstawowe z nich to *schron jaskiniowy, schron* lub *schronisko*. Kolejnym określeniem jest *schron turystyczny*. Nazwa ta oznacza współcześnie szałas i bacówki, *schronisko górskie* lub *schronisko wysokogórskie*.

Pomiędzy *schronem turystycznym* a *schronem jaskiniowym* występuje znikoma różnica wynikająca głównie z formy użytkowania oraz warunków bytowania i położenia w terenie. Przy czym prekursorem *schroniska* był *schron jaskiniowy*, czyli obiekt służący pierwotnie odgrodzeniu się, zarówno przed trudnymi warunkami bytowania panującymi na zewnątrz, jak i przed drapieżnikami.

Il.2. Tatry Polskie. Koleba pod Krzyżnem (nieistniejąca). Jedno z pierwszych schronień pasterskich.
Źródło: Internet, lipiec 2006, www-tatry.pl/tatry.htm

Z przeprowadzonych dotychczas badań wynika, że *schronienie górskie* oznacza nie tylko obiekty, lecz również jaskinie, wyłomy skalne, zwane przez taterników *kolibami*¹⁰, czyli wspomnianymi *schronami jaskiniowymi*.

*Koliba*¹¹ inaczej *koleba* to nazwa utworzona m.in. przez górali podhalańskich i oznacza nie tylko *schron jaskiniowy*. Korzystano z niej również do definiowania budynku pasterzy owiec w górach, czyli *szałasu* lub budynku pasterzy wołów określanego *kolebą wolarską*.

Jednak podstawowym znaczeniem *koliby* jest zagłębienie pod skałami lub wantą, gdzie można się schronić przed deszczem. Pierwszy rodzaj *koliby* nazywany jest też *kolebą skalną* lub *kolebą myśliwską*, a drugi *kolebą pasterską*¹².

⁹ Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, op. cit., s. 1069.

¹⁰ Por. T. P. Szafer, *Tatrzańskie szałas pasterskie*, wyd. Zakład Historii Urbanistyki i Architektury PAN, Warszawa 1961, s. 6-16.

¹¹ Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, op. cit., s. 534-535.

¹² *Ibidem*, s. 1317.

Przez turystów i taterników nazwa koliba używana jest wyłącznie w pierwszym znaczeniu koliby skalnej. Koleby mają nazwy nadane przez turystów, np. Łomnicka Koleba.

W latach dziewięćdziesiątych wiele kolib w Tatrach zostało zniszczonych przez pracowników TANAP-u (Tatrąnský národní park), aby ograniczyć liczbę taterników¹³.

Innym schronieniem bliskim kolibie jest *wanta*¹⁴. Określenie wywodzi się z gwary podhalańskiej i w terminologii turystycznej i taternickiej oznacza wielki odłam skalny czy bryłę skalną. Taternicy określają wantę, jako złom, czyli złomowisko lub rumowisko kamieni¹⁵. W nazwach tatrzańskich wanta występuje, jako zbójnicka wanta lub wantula – określenie bardziej rdzenne.

Il.3. Tatry Polskie. Koliba skalna w Dolinie za Mnichem.
Źródło: Internet, marzec 2009, <http://skansen-podhale.pl/pic/zabvtki/zabvtki7.ipa>

W nazewnictwie gdzie występuje słowo *zbójnicki*, należy wymienić m.in. Zbójnickie Okna¹⁶ w Tatrach. Są to dwie blisko siebie położone jaskinie na trzech turniach Organów po wschodniej stronie Doliny Kościeliskiej: Niżnie Zbójnickie Okno na wysokości 1227 m n.p.m. o długości korytarza 160 m oraz Wyżnie Zbójnickie Okno na wysokości 1274 m n.p.m. o długości korytarza 14,5 m.

W okresie od XVI do XIX wieku wg. podań i opowieści góralskich wyżej wymienione jaskinie były schronieniem zbójników i stąd wywodzi się ich nazwa¹⁷.

¹³ *Ibidem*, s. 535.

¹⁴ Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, *op. cit.*, s. 1317.

¹⁵ Por. W. Lewandowski, M. Zgorzelski, *Góry wysokie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2002, s. 181.

¹⁶ Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, *op. cit.*, s. 1402.

¹⁷ *Ibidem*, s. 1404.

Il.4. Tatry Polskie. Zbójnickie Okna: Niżne Okno 1222 m n.p.m. oraz Wyżnie Okno 1260 m n.p.m. po wschodniej stronie Doliny Kościeliskiej, fot. autor

W powieści „Popioły” Stefana Żeromskiego¹⁸ w rozdziale zatytułowanym „Okno skalne” akcja rozgrywa się właśnie w Zbójnickich Oknach. Stefan Żeromski literacko oddał w książce charakter groty¹⁹.

Zatem proces etapowania nazewnictwa prowadzi od schronień jaskiniowych w górach wysokich, używanych, jako fundamentalne ze względu na brak budulca oraz znajomości konstrukcji, odpornych na warunki wysokościowe. Termin pozostaje ten sam, zmienia się jedynie struktura oraz miejsce stosowania formy architektonicznej do odmiennego typu schronienia.

3. PASTERSKA EKSPLOMACJA GÓR WYRAŻONA POPRZEZ ARCHITEKTURĘ

3.1. Pasterstwo

W Tatrach sezonowy letni budynek pasterzy nazywano *salaś*²⁰. Innym określeniem częściej stosowanym był *kośiar*. Nazwy te są używane w rejonie hal słowackich i oznaczają pasterskie gospodarstwo owcze. Należy zwrócić uwagę na wyraźnie widoczne różnice pomiędzy kulturą pasterską a rolną – pierwsza z nich jest, bowiem kulturą ruchomą i dynamiczną, druga natomiast statyczną.

¹⁸ Por. S. Żeromski, *Popioły*, Czytelnik, Warszawa 1954, s. 211-212.

¹⁹ *Ibidem*, s. 211. „Wysoko, wysoko ponad szerokim, rozległym lasem leżeli tego dnia u wejścia do pieczary. „Okno” skalne wychodziło na przepaściste zbocze grani. Stamtąd dopiero widać było dolinę, jak długa i szeroka. Wewnętrzna ściana wapiennej skały, wznoszącej we mgłę swój potępiany szczyt, otwierała się w pewnym miejscu i ciasny otwór prowadził tamtędy do skalistego asylum, jakby na straszny dziedziniec zburzonego zamczyska. W górze, na zrębach podobnych do piór skrzydła pancernego rycerza, chwiały się odwieczne kępy świerków i zwiślał rudy mech. Z owego kotła skalnego schodziła dokądś w dół grotą ciągnąca się długim a ostro sklepionym korytarzem. W cieniach jego leżał lód ziemią okryty, a ze ścian sączyła się wilgoć obmierzła. Dzikie ściany tej niedosiętej fortecy i czarny las nad nimi stały nad rozkoszną słoneczną doliną, która leżała nisko, otulona w jasne hale, w nadrzeczne murawy, wzdychając ciągle odmiennym szumem Dunajca, podobna do uśmiechu srogich i straszliwych gór. Strome turnie wychylały się ponad urwisko, wychodząc poza swoją podstawę, jakby mierzyły przepaść u ich stóp. Dziwnie uroczy mech przykrywał ich szczeliny. Wszczepiały w nie żarłoczne korzenie małe świerczki i nikłe drzewka jarzębiny”.

²⁰ Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, *op. cit.*, s.1179.

Pasterstwo jest typem gospodarki związanej z letnim wypasem owiec na halach. W lecie stado owiec zebrane od różnych właścicieli jest prowadzone pod opieką bacy oraz juhasów na pastwiska górskie. Tam też przez okres lata pasterze mieszkają w szałasach.

Błędem jest nieprawidłowe określanie zabudowy i używanie terminu *szałas* w nazewnictwie obiektów związanych z wszelką sezonową gospodarką pasterską lub sianokośną w rejonach górskich. Budynki niemające żadnego związku z wypasem owiec należy nazywać *szopami*, nie szałasami, kolebami czy bacówkami. Szopy²¹ mają, bowiem niejednorodną architekturę, różnią się od szałasów zarówno formą bryły, jak i zagospodarowaniem funkcji wnętrza.

Na halach tatrzańskich często spotyka się też *szałasiska*²². W gwarze podhalańskiej nazwy *szałasiska* oraz *szałasisko* oznaczają miejsce, gdzie niegdyś stał pasterski szałas lub zespół szałasów. Występują one w całym paśmie Karpat. Interesujące zespoły można napotkać, wędrując w paśmie Gorczańskiego Parku Narodowego w rejonach Turbacza.

W Tatrach Słowackich podobne znaczenie ma słowo *koszarzysko*, w gwarze słowackiej określane, jako *kosarzýsko* lub *košarisko*. Terminy te występują w wielu nazwach tatrzańskich oraz w pierwotnej terminologii ludowej, np. Jarzącbe Szałasiska czy Sołtysie Szałasiska. Przykładem tego typu zabudowy są Szałasiska, wznoszące się od 1340 do 1390 m n.p.m., nazywane inaczej Stare Szałasiska lub błędnie Włosienica. Jest to śródleśne pochyłe wzniesienie, gdzie dawniej rozległe były rozmieszczone szałas pasterskie. Rejon ten widoczny jest po zachodniej stronie szosy w odległości 1,5 km do Morskiego Oka, u stóp wschodnich stoków Opalonego, a nieco na południowy zachód od Włosienicy. Od wielu lat na Szałasiskach znajduje się obozowisko dla taterników Polskiego Związku Alpinizmu.

Ciekawym zagadnieniem jest gwarowa wymowa słowa *szałas* na Podtatrzu Polskim. Tatrzańscy górale słowo *szałas* wymawiają *salas*, a pochodzi ono z węgierskiego słowa *szállás*, oznaczającego nocleg.

3.2. Szalasy

Ważnym, „inteligentnym podbojem” Tatr były badania naukowe, wywodzące się, co najmniej od Stanisława Staszica, poświęcone architekturze górskiej.

W tej mierze najbardziej wyrazistym kształtem dla danego regionu górskiego była bryła szałas pasterskiego, którego strome lub płaskie dachy i ciekawe kształty stały się inspiracją dla wielu schronisk górskich na świecie, w tym również w Polsce.

Dotychczas przeprowadzono wiele badań nad formą szałas pasterskiego. Wśród ważniejszych publikacji, do których można się w tej dziedzinie odnieść, znajduje się studium architektoniczno-budowlane autorstwa Rudolfa Śmiałowskiego²³ (dziekan i profesor WA PK w latach 1948-1951), określające w sposób pionierski formy istniejących szałasów.

Dzięki tej pracy oraz dołączonym do niej opracowaniom etnograficzno-geograficznym, głównie pochodzącym ze szkoły profesora Romana Reinfussa, można zrekonstruować formy szałasnictwa oraz typ osadnictwa w polskiej części Tatr.

²¹ *Ibidem*

²² Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, *op. cit.*, s.1179.

²³ Por. R. Śmiałowski, *Architektura i budownictwo pasterskie w Tatrach Polskich*, PWN, Kraków 1959.

Il.5. Profesor Rudolf Śmiałowski
w trakcie pomiarów w Chochołowie.
Źródło: Internet, grudzień 2006,
riad.pk.edu.pl/~naszapo/np42/smialo.shtml

Dalsze, wybitne badania architektoniczne nad formą szałasów pasterskich prowadzone były również na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych przez Tadeusza Przemysława Szafera²⁴. W późniejszych latach profesor kierował Pracownią Regionalną Politechniki Krakowskiej w Zakopanem, która badała przydatność oraz skuteczność nowych technologii budowlanych i rozwiązań przestrzennych w architekturze ziem górskich na podstawie zastosowań konstrukcyjnych, związanych z szałasami pasterskimi. Jednym z kierunków działań pracowni w latach dziewięćdziesiątych było pielęgnowanie tradycji i utrwalanie doświadczeń mieszkańców regionu Podhala w dziedzinie sztuki budowlanej.

Jednak do tej pory nie przeprowadzono gruntownych badań struktury ustrojów konstrukcyjnych i etapów ich ewolucji, zmierzającej od prymitywnych schronów do doskonalszej formy bacówki (a po niej schroniska), która uzyskała nobilitację w propagowanym przez Stanisława Witkiewicza – stylu zakopiańskim²⁵. Jego kreator dopatrywał się w góralskich chatkach i szałasach cech budownictwa drewnianego z czasów Kazimierza Wielkiego²⁶. Styl zakopiański stać się miał, zatem – według Witkiewicza – zarzewiem polskiej architektury w sytuacji zagrożeń rozbiorowych.

Charakterystycznym wzorem szałasów jest budynek koleby w Dolinie Pięciu Stawów Polskich²⁷. Przymuszcza się, że pochodzi z XVII w. Obiekt usytuowany na wysokości 1671 m n.p.m. jest w tej kategorii najstarszym zachowanym do dziś. Korzystna lokalizacja pozwoliła na wzniesienie budowli doskonale wkomponowanej w otoczenie. Usytuowanie szałasów na szlaku prowadzącym do Morskiego Oka wpłynęło na jego intensywne przeobrażenia, przy czym przyjmuje się, że jego obecny kształt nie odbiega od stanu pierwotnego.

²⁴ Por. T. P. Szafer (obecnie profesor senior WA PK), *Tatrzańskie szałas pasterskie*, Wydawnictwo Zakład Historii Urbanistyki i Architektury PAN, Warszawa 1961, s. 9-12.

²⁵ Por. J. Buszko, *Wielka historia polski tom 8 - Od niewoli do niepodległości*, Oficyna Wydawnicza Fogra, Kraków 2000, s. 221-224.

²⁶ *Ibidem*

²⁷ Por. *Teka Architektury Współczesnej Ziemi Górskich*, praca zbiorowa pod redakcją T. P. Szafera, Oficyna Wydawnicza Sezon, Kraków 1993, s. 24-25.

II.6. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Szałas pasterski, fot. autor

Istotne zmiany – spowodowane wpływami budownictwa stałego na początku XX wieku – upodobniły kształty szałasów do form współczesnych, tworząc z nich jednocześnie wielosezonowe obiekty.

Szczególnymi i ważnymi elementami szałasów jest materiał oraz konstrukcja. W latach 1945-1955 wiele wartościowych obiektów szałasowych zostało utraconych bezpowrotnie dla historii architektury. Zostały one zniszczone lub przebudowane. Takimi szałasami były; szałas na Hali Kondratowej²⁸, który został rozebrany oraz szałas na Polanie pod Wołoszynem, prawdopodobnie spalony w 1948 roku.

Większość budynków rozebrano, ulegały zniszczeniu w wyniku braku konserwacji, jak na przykład obiekty z Doliny Kościeliskiej czy Polany Chochołowskiej lub przerabiano je poprzez szalowanie ścian deskami oraz dodatkowe wycinanie okien.

O degradacji i przeróbce naturalnych dóbr kulturowych pisano od dawna. Autorem tekstów był m.in. Walery Eljasz²⁹. Cel jest zawsze ten sam i dotyczy warunków stwarzających nowe potrzeby, dla których poświęca się wartości historyczne zawarte w regionalnym budownictwie.

Pierwsze szałas w Karpatach były prymitywnymi, drewnianymi budynkami³⁰. Rządziej, jako budulec stosowało się kamień. Uzależnione to było od położenia obiektu i dostępności materiału.

²⁸ Por. R. Śmiałowski, *op. cit.*, s. 5-6.

²⁹ Por. W. Eljasz, „Szkice z podróży w Tatry”, reprint wydania z 1874 roku, nr egz. 695, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1990, s. 100-110.

³⁰ Por. *Teka Architektury Współczesnej Ziemi Górskich*, *op. cit.*, s. 27-36.

Il.7. Tatry Polskie. Szałas w Tatrach. Obraz Walerego Eljasza.

Źródło: Walery Goetel, Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce, Wydawnictwo Związku Ziemi Górskich, Kraków 1936, s.1

Il.8. Tatry Polskie. Dolina Chochołowska. Szałasy pasterskie, fot. Józef Oppenheim, 1948 rok.

Źródło: Archiwum autora

Il.9. Tatry Polskie. Zespół zabytkowych szałasów w Dolinie Chochołowskiej, podlegających ochronie na mocy ustawy z dnia 15 lutego 1962 roku, fot. autor

Il.10. Tatry Polskie. Dolina Bystrej. Szałas w Tatrach pokryte dranicami, fot. autor

Podstawowym budulcem był świerk górski, zwany „smrekiem”. Drewno pozbawiane było kory i w zależności od potrzeby cięte na tzw. płazy, czyli połówki okrągłaków. Kamień używany do budowy był „dziki” i stosowano go w niewielkich ilościach na podpory – fundamenty węglów ścian budynków oraz na watrzysko, tzn. miejsce na palenisko. Drzewo do budowy pobierano z otaczających hale lub polany lasów, a kamień ze stoków gór, żlebów oraz z potoków.

Ściany szałasów wykonywano z belek poziomych, wiązanych w węglach „na zamek” tak, że belki jednej ściany były przesunięte w pionie o połowę swej grubości w stosunku do drugiej ściany przyległej. Ścianę budowaną tym systemem nazywa się ścianą węglową. Wytrzymałość na parcie wiatru ściany węglowej jest bardzo duża, dlatego stosuje się ją też przy budowie w rejonach wysokogórskich. Poszczególne belki są ze sobą wzajemnie powiązane od dołu do góry.

Zgodnie z faktyczną kolejnością wykonania ściany, zarówno w budowie szałasów, jak i innych obiektów architektonicznych, konstruuje się ją od dołu do góry.

Na podstawie badań, jakich dokonał Rudolf Śmiałowski³¹ oraz rozmów przeprowadzonych przez autora z mieszkańcami Podhala dowiedziono, że belki układano na kamieniach, czyli jak mówią górale na „peckach”. Dwa pierwsze elementy ścian, które układano, to belka progowa oraz belka przeciwległa, zwana przez górali „pierwsze drzewo”, które stanowią pierwsze elementy poprzecznych ścian szałasów. Na nich układano elementy podłużne, a następnie poprzeczne na zrąb. Taka metoda budowania tłumaczy przemieszczenie belek o połowę grubości. Jak dawna jest zasada tej konstrukcji można przeczytać już u Witruwiusza³². Tekst obrazuje wiekowość stosowanej konstrukcji oraz przekazywaną przez pokolenia wiedzę na temat wytrzymałości materiałów oraz odporności zastosowanego budulca już w pierwotnych obiektach, które są nieobce współczesnej architekturze oraz technice budowlanej rozwijanej i modyfikowanej przez wieki.

Omawiając dalej konstrukcję ściany zewnętrznej szałasów, należy zwrócić uwagę, że różnicę pomiędzy ziemią i pierwszą belką wypełnia podwalina leżąca na kamieniach. Ten sposób budowania można zaobserwować w licznych ruinach szałasów położonych na trasie wiodącej na Turbacz przez Stare Wierchy. Na progu szałasów ustawia się tzw. słupce, wiążące otwór drzwiowy. Słupy mają na całej długości wpusty, wpuszczane są na czopy, krótkie elementy ściany, zamykające przestrzeń od węgła do słupów, zwane potocznie „sonikami”. Nadproże drzwi mocowane na słupach zwane jest oczepem, czyli po góralsku „ocapem”. Stąd też widać zarys zmian nazewnictwa w konstrukcji rozwijanej przez stulecia.

Dach szałasów pokrywano tzw. dranicami³³, czyli deskami „darymami” pozyskiwanymi z bezszęcych pni drzew iglastych, głównie świerka i jodły przez ich rozszczepianie za pomocą klinów i ostruganie ośnikiem. Technika pokrywania dranicami była rozpowszechniona głównie na Podhalu i jest wytworem miejscowym. Zaletą dachów podbitych dranicami jest ich lekkość, szybkość i prostota pokrywania dużych połaci pod dużym kątem, a nawet pionowych ścian. Dranice nie nadają się jednak do powyginanych powierzchni.

Innym znanym i popularnym systemem pokrycia szałasów był i jest gont drewniany, często łączony ze wspomnianymi dranicami. Gont wyrabia się z gatunków drzew iglastych przez promieniste rozklinowanie pnia. Układa się go w gęstym łaceniu lub na deskowaniu. Gont nadaje się do małych powierzchni o zmiennym kącie nachylenia. We wcześniejszych okresach według relacji rdzennych górali, do budowy zadaszeń stosowano na pokrycie szałasów bardzo prymitywne materiały – korę oraz słomę.

³¹ Por. R. Śmiałowski, *op. cit.*, s. 5-75.

³² Por. Witruwiusz, *op. cit.*, księga II, rozdział I, s. 47, „...U ludu kolchijskiego nad Morzem Czarnym, wykorzystując obfitość lasów, układa się na ziemi poziomo, na prawo i lewo, ścięte drzewa w takiej od siebie odległości, na jaką pozwala ich długość, a na ich krańcach kładzie się następnie w poprzek dwa inne drzewa; te cztery pnie zamykają przestrzeń przeznaczoną na mieszkanie. Następnie kładzie się na przemian po czterech stronach belki łącząc nimi narożniki budowli i tak stawiając ściany z drewna, wznosi się od dołu do góry pionowe wieże. Szpary, jakie powstają z powodu grubości budulca, zatyka się szczapkami i gliną. Następnie wznosi się dach, obcinając na końcu poprzeczne belki i stopniowo je ściągając; i w ten sposób buduje się nad środkiem budowli piramidę, pokrywając ją liśćmi i gliną i tworzy dachy wieżowe sklepione na sposób pierwotny[...].”

³³ Por. I. Tłoczek, *Polskie budownictwo drewniane*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa 1980, s. 74.

*Il.11. Tatry Polskie.
Dolina Chochołowska.
Współczesny szałas pasterski,
budowany wg. tradycyjnej
metody, przy drodze do Doliny
Chochołowskiej, fot. autor*

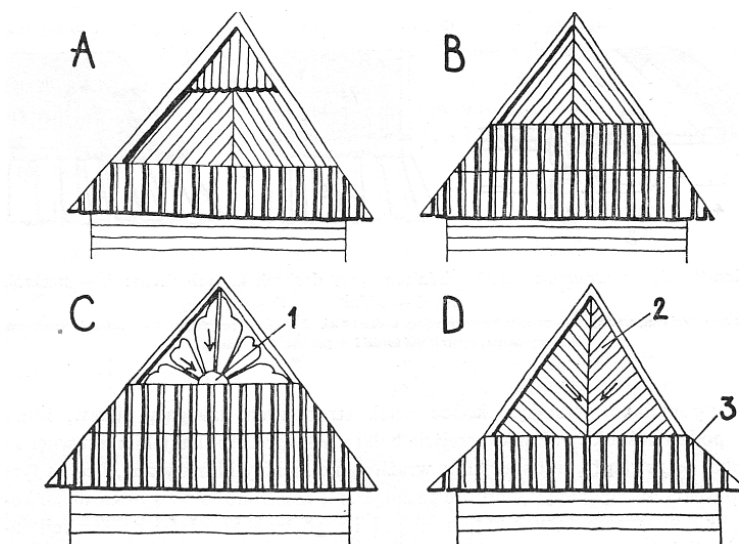
*Il.12. Tatry Polskie.
Dolina Chochołowska.
Ściana węglowa. Szałas
przygotowany pod układanie
na tzw. „peckach”, czyli na
kamieniach, fot. autor*

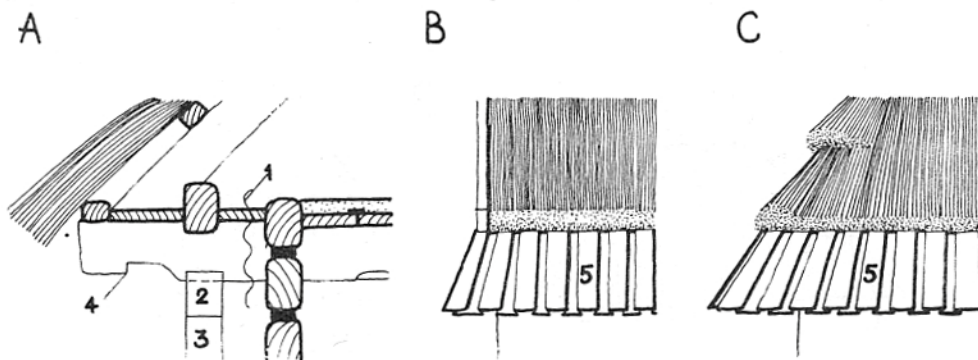
Il. 13. Tatry Polskie. Szafas na Hali Gąsienicowej. W tle od lewej: Żółta Turnia, Granaty, Kozi Wierch, fot. autor

Il. 14. Tatry Polskie. Dolina Kościeliska. Szafasy pasterskie, fot. autor

Il. 15. Tatry Polskie. Przykłady deskowania szczytów: A i B tradycyjne, C i D nowoczesne ulegające szybkiemu odkształceniu na skutek opadów.
 1- Słoneczko
 2- Jodełka sprowadzająca wodę
 3- Zmiana nachylenia połaci okapu
 Źródło: A. Rzymkowski M. Chowaniec, *Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa 1972, s. 148.

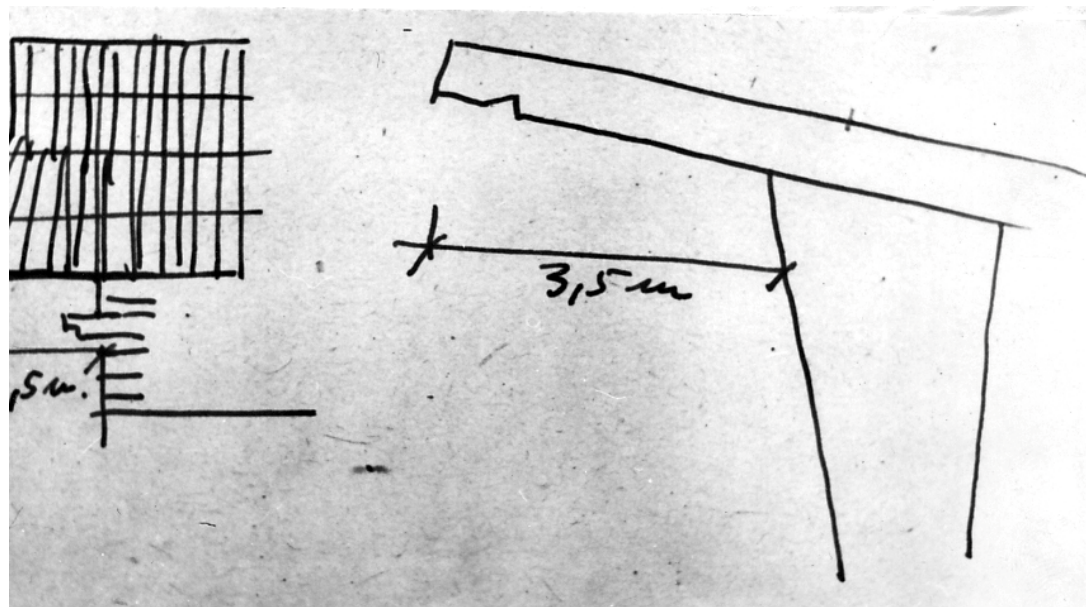
Il. 16. Tatry Polskie. Konstrukcje i zakańczanie dachów dranicami przy dachach krytych słomą. A- przekrój, B i C – widok. 1. Linia zmiennej temperatury 2. Podciąg podtrzymujący końce belek 3. Słupy (przysłupy) 4. Zacios do umocowania listwy dającej oparcie żerdzi 5. Dranice
 Źródło: A. Rzymkowski M. Chowaniec, *Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa 1972, s. 148.

Istotnym zagadnieniem jest wpływ opadów na kształtowanie się formy architektonicznej dachu w obiekcie górskim, a pierwotnie w szałasach pasterskich. Duże ilości opadów atmosferycznych w środowisku górskim, których średnia roczna wynosi 1118 mm, a średnia miesięczna 93,0 mm, wymaga wyraźnych osłon poziomych budynku.

Jest to jedno z podstawowych założeń, jeżeli chodzi o formowanie się dachów wiszących.

Obserwacja architektury środowiska Podhala potwierdza te tendencje. Szałas góralski posiadał silny okap dochodzący czasami z partii szczytowej do 2 a nawet 2,5 m.

Są to zależności formalne, które w kierunkach analizy i rozumowania niniejszego zagadnienia są istotne do podkreślenia, jako jeden z ważniejszych czynników oraz elementów kształtujących charakter architektury górskiej³⁴.

Il. 18. Andrzej Skoczek. Szkic dachu góralskiego. Tusz, czarny, karton.
 Źródło: A. Skoczek, *O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala*, maszynopis niepublikowany, Kraków 1961

³⁴ Por. A. Skoczek, *O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala*, maszynopis niepublikowany, Kraków 1961

Il.17. Tatry Polskie. Analiza kształtowania się dachu szałas pasterskiego wg. profesora Andrzeja Skoczka. Źródło: A. Skoczek, *O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala*, maszynopis niepublikowany, Kraków 1961

Zespoły zniszczonej zabudowy szałasowej tworzą malownicze formy, stając się inspiracją dla malarzy, artystów, poetów oraz architektów w kierunku nowych trendów również we współczesnej architekturze. Poezja, mistycyzm oraz tajemnica tego typu rejonów tworzą nieodmiennie ciekawe zestawienia dla nowych form we współczesnym design.

Szałas oprócz piękna immanentnego – własnego i niejako wewnętrznego, samego z siebie – są też cudem piękna kontekstu krajobrazowego – harmonijności z otaczającą naturą. Obserwując – szczęśliwie zachowane – szałas na Hali Gąsienicowej, z dachami na tle Kościelca i Świnicy, widać wręcz identyczne proporcje i kąty nachylenia brył stworzonych przez naturę i kulturę, mimo że te ostatnie były projektowane wyłącznie z pobudek praktycznych, a nie estetycznych³⁵.

Szałas oglądane z dystansu i z wysoka, bardziej niż widziane z bliska – wpisują się organicznie w krajobraz, przypominając np. głązy nieregularnie rozrzucone przez siły natury – odłamy skalne lub wychodnie skaliste. Jeśli udało się im uniknąć bezsensownej zagłady, pozostają, jako świadkowie pozornie sielankowej, ale niełatwej dla górali epoki pasterstwa, a zarazem, jako ostańce najznakomitszej być może architektury bez architektów³⁶.

W odróżnieniu od szałasów budowanych w Tatrach, inaczej kształtowano bryłę alpejskich odpowiedników pod Tatrami, czyli szałasów w Alpach. Zabudowa „niemiecka” posiada specyficzną konstrukcję i różni się w detalu. Można jednak stwierdzić, że i w Alpach pojawiały się konstrukcje zbliżone do typowo karpaccich i architektura alpejska miała także wpływ na architekturę tatrzańską. Jedną z głównych różnic szałasów w Tatrach i Alpach jest kąt nachylenia połaci dachowej. Dachy szałasów tatrzańskich mają znacznie większy kąt, a szałas alpejskie posiadają dachy prawie płaskie. Jest to różnica wynikająca z działania czynnika atmosferycznego, jakim jest wiatr³⁷.

³⁵ Znakomitym znawcą estetyki architektury góralskiej, i wielkim miłośnikiem szałasów tatrzańskich, był Włodzimierz Gruszczyński (1906-1973), profesor WA PK, czołowy przedstawiciel krakowskiej szkoły architektury regionalnej i architektury w krajobrazie. Inf. od p. prof. W. Kosińskiego – w czasie konsultacji.

³⁶ Aluzja do wspaniałej książki-albumu Bernarda Rudofsky’ego nt. architektury samorodnej, wernakularnej. Por. B. Rudofsky, *Architecture without Architects*, Museum of Modern Art, New York 1966.

³⁷ Por. Paul Werner, *Der Bergbauernhof*, Callwey, München 1979, s.97 -103.

W Tatrach przed podrywającym działaniem wiatru szałasów zabezpieczano poprzez strome dachy, często przedłużone do gruntu, a w Alpach pokrywano połąć dachową kamieniami lub przytwierdzano linami. Na dachach stromych nie zalegał śnieg, wiejące wiatry dociskały więźbę do zrębu budynku. Wadą była mała powierzchnia szalasu spowodowana stromym dachem. W dachach rozłożystych – alpejskich – o konstrukcji ślęgowej, wiatr mógł powodować unoszenie dachu, w związku z tym stosowano głązy lub liny. Dzięki temu zabiegowi powierzchnia budynku była znacznie większa i przekształciła się w układ całoroczny, mieszkalny.

Kolejnymi atutami szalaszów alpejskich jest zaskakująca szczelność ścian budynku i okien³⁸. W szalaszach alpejskich można spędzać całą zimę. Szalasy tatrzańskie umożliwiają przebywanie od maja do września.

W Alpach przetrwały dachy z konstrukcją sochową, dominujące w Tatrach w XIX w. i zostały przekształcone w późniejszym okresie w półsochy, a pod koniec XIX w. wyparły je obecne dachy krokwiowe³⁹.

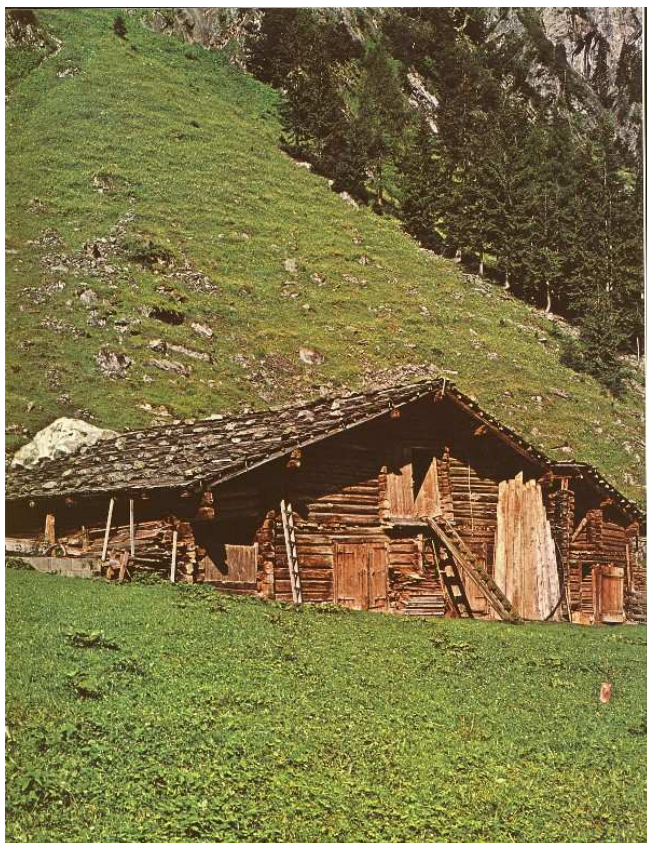
Tyrolskie budynki charakteryzuje również budowa na zrąb. Różnice pomiędzy szalaszami tatrzańskimi i alpejskimi wynikają przede wszystkim z warunków przyrodniczych, w dalszej części z formy i funkcji, a także potrzeb komfortu i bytowania przez ich użytkowników, poszukujących różnych rozwiązań architektonicznych i praktycznych. W Tatrach kształtuje się forma poddana bytowaniu w trudnych warunkach, a w Alpach forma praktyczna podążająca za funkcją, przeznaczona do przebywania dłuższego z korzystniejszymi rozwiązaniami przestrzennymi wewnątrz budynku.

Il. 19. Tatry Polskie. Szalasy na Hali Gąsienicowej. Dzięki prostocie i regionalnej formie doskonale wpisują się w górski krajobraz. W tle od lewej do prawej: Kościelec, Świnica, fot. autor

³⁸ Por. Serwis internetowy luty 2012 r.: <http://www.321gory.pl>

³⁹ Gellner Edoardo, *Alte Bauernhäuser in den Dolomiten*, Callwey, München 1980, s.154

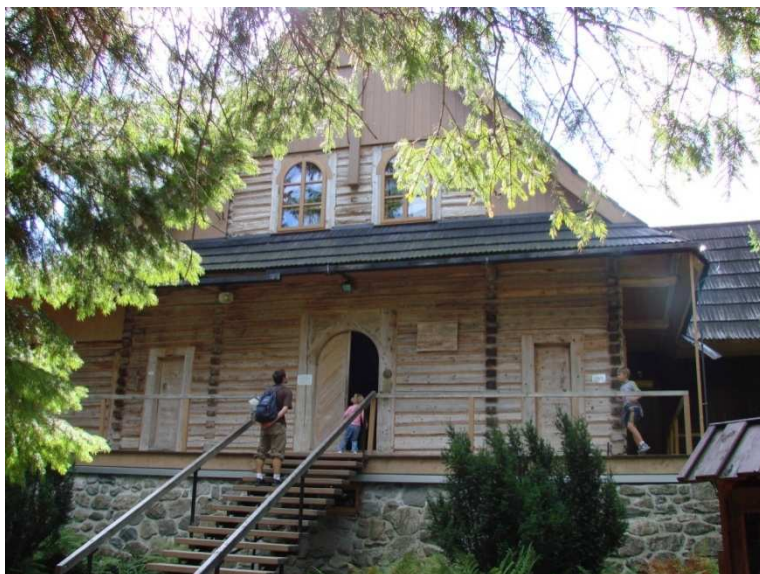

Il.20. Alpy. Szałas w Tyrolu
Źródło: Paul Werner, *Der Bergbauernhof*, Callwey, München 1979, s. 97 -103.

3.3. Kaplice

Kolejnym plastycznym rodzajem architektury regionalnej w górach są obiekty sakralne. Kapliczki, kaplice oraz świątynie lokalizowano najczęściej w miejscach szczególnych wydarzeń lub jako miejsca kultu i religii.

Często były one wznoszone, jako pustelnie z racji możliwości „zagubienia w naturze”⁴⁰, jak np. Klasztor Sióstr Albertynek w lesie przy drodze na Kalatówki w TPN.

Il.21. Tatry Polskie. Klasztor Sióstr Albertynek na Kalatówkach, fot. autor

⁴⁰ Konsultacja w dziedzinie architektury sakralnej z prof. W. Kosińskim.

*Il.22. Tatry Polskie. Klasztor Sióstr
Albertynek – pustelnia Brata
Alberta, fot. autor*

Tak też jest w przypadku kaplicy Św. Wawrzyńca na Śnieżce na wysokości 1603 m n.p.m., stojącej obok słynnego i znanego obserwatorium.

Kapliczka św. Wawrzyńca została wybudowana w 1681 roku przez Hrabiego Leopolda von Schaffgotscha. Od 1708 roku do licznych turystów dołączyli pielgrzymi, których celem stały się regularnie odprawiane nabożeństwa.

Wśród odwiedzających Śnieżkę w tym okresie byli, między innymi, Goethe i jeden z późniejszych prezydentów USA (John Quincy Adams).

W roku 1812 odprawione zostało ostatnie nabożeństwo i od tej pory kaplica stała pusta.

Po dwunastu latach, handlarz skór, Karol Siebenhaar postanowił wykorzystać ją, jako przystań dla turystów. W okresach letnich, do 1840 roku, zapewniał on wędrowcom posiłek oraz schronienie. Kolejny gospodarz kaplicy-schroniska prowadził ten obiekt do 1847 roku. Jego następca w 1850 roku wybudował pierwsze, prawdziwe schronisko, które spłonęło w 1857 roku. Pięć lat później powstało kolejne, które prosperowało do 1967 roku. W budynku tym od 1872 mieściła się najwyżej położona w Prusach agencja pocztowa. Z tym miejscem związane jest pojawienie się pierwszej na świecie widokówki, wydanej w 1873 roku⁴¹.

Obiekty religijne stanowią nieodłączny element pasm górskich. Można je spotkać na dużych i małych wysokościach, jako murowane i drewniane budynki, oraz proste bryły ułożone z kamieni czy mocowane przy drzewie, często spotykane w polskich górach – Bieszczadach, Gorcach, Beskidach i Tatrach.

⁴¹ Por. Serwis internetowy wrzesień 2008r.: http://www.sniezka.karpacz.pl/history_sn_01.htm

Il.23. Karkonosze, Śnieżka. Kapliczka św. Wawrzyńca.

Źródło: Internet, październik 2008: http://www.sniezka.karpacz.pl/naw/kaplica_02.htm

Obiekty sakralne projektowane są przede wszystkim dla danego miejsca, z uwzględnieniem standardu estetycznego, wzorowo wykonane są ozdobą krajobrazów. Wzbogacają aspekt duchowych doznań w wysokich górach.

W Tatrach oraz w całych Karpatach podczas wędrówek spotykamy wiele kaplic i kapliczek. Poświęcone są one żołnierzom, wspinaczom, turystom, a także wielu znakomitym ludziom, którzy oddali się sprawie niepodległości i przyczynili do popularyzacji etycznego charakteru współczesnej eksploracji i kultury górskiej; Przykładem takiej małej architektury może być kaplica pod Osterwą (w słowackiej części Tatr). Jest to sanktuarium poświęcone wspinaczom, którzy swą pasję okupili śmiercią.

Il.24. Tatry Słowackie. Kapliczka pod Osterwą, rys. autor

4. TURYSTYCZNA EKSPLOMACJA GÓR WYRAŻONA PRZEZ ARCHITEKTURĘ

4.1. Okres pionierski, odkrywczy, ekskluzywny i przewodnicki

W Tatrach pierwsze szlaki i obiekty w krajobrazie wysokogórskim tworzono na przełomie XIX i XX wieku. Było to możliwe dzięki towarzystwom turystycznym, inwestującym w modernizację i wytyczanie szlaków, publikowanie map turystycznych oraz budowę schronisk. Najwięcej takich przemian dokonywało się po utworzeniu Towarzystwa Tatrzańskiego w 1873 roku.

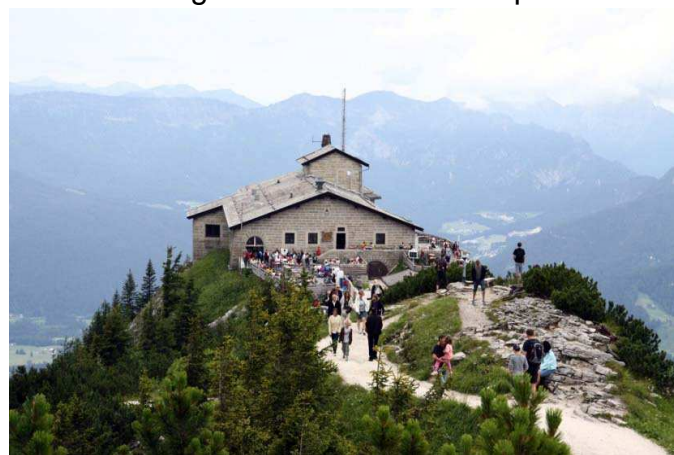
Jedną z najpiękniejszych ekspozycji krajobrazowych jest szlak na Orlej Perci w Tatrach Polskich, którego pomysłodawcą był poeta Franciszek Nowicki. W latach 1903-1906, ks. Walenty Gadowski korzystając ze środków finansowych Towarzystwa Tatrzańskiego i datków prywatnych, wytyczył i w wielu miejscach oznakował tę niebezpieczną drogę górską.

Il.25. Tatry Polskie. Szlak na Orlej Perci, opr. graf. autor

Duży wpływ na dzieje architektury górskiej miały niewątpliwie wydarzenia polityczne. W Polsce jej triumfalny pochód zahamowała II wojna światowa. Góry stały się miejscem walk i kursowania kurierów oraz schronieniem dla partyzantów.

W krajobrazach Alp występują liczne schrony i bunkry z II wojny światowej. Powstały tam również specjalne obiekty wysokogórskie na potrzeby Trzeciej Rzeszy. Wśród nich na uwagę zasługuje *Orle Gniazdo* – *Adlerhorst* w pobliżu Bad Nauheim, wśród Reńskich Gór Łupkowych, w sąsiedztwie rzeki Men (*Main*), na granicy z Francją. Zostało ono zaprojektowane przez słynnego nazistowskiego architekta Alberta Speera⁴².

Il.26. Reńskie Góry Łupkowe. „Orle Gniazdo” – Adlerhorst. Źródło: Internet, luty 2014, <http://www.groedig.net/kehlsteinhaus-adlerhorst>

⁴² Por. Serwis internetowy luty 2006 r.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Albert_Speer_%28ojciec%29

W Europie oraz Stanach Zjednoczonych zaczęły się rozwijać „sporty przestrzeni”. Główną pozycję wśród wędrówek górskich zaczął wyznaczać alpinizm.

W Tatrach z pewnym opóźnieniem zaczęła powstawać inna dyscyplina, zwana taternictwem. Tatrzańskie szczyty traktowano nie tylko, jako sportowe wyzwanie, ale również, jako odkrywcze dzikie rejony, które mogły być odpowiedzią na plany eksploratorskie ówczesnych naukowców. Nurt rekreacyjny był symetrycznie połączony z zabarwieniem romantycznym. Należy tu wymienić tak znakomite postacie, jak Walery Eljasz Radzikowski, Tytus Chałubiński. Byli to ludzie głównie uprawiający w dzisiejszym pojęciu turystykę górską, jednak trwale zapisani w historii taternictwa⁴³.

W późniejszym okresie pomimo mocnej dezaprobaty tzw. piewców Tatr przejmowano z Alp wzorce sportowe.

Powszechnie zaczęto również postrzegać wysokie góry, jako nie tylko pole do sportowych fascynacji, ale również, jako dzieło Boga-Artysty, będące zespołem świątyń. Turnie, skały, uroczyska kojarzono z ołtarzami, kościołami czy katedrami⁴⁴. Wykładnikiem tych wizji było uświęcanie miejsc w górach symbolami w postaci kapliczek i krzyży. W Polsce najbardziej znanym symbolem jest krzyż umieszczony w 1901 roku na Giewoncie w Tatrach Polskich. Krzyż stanowił metaforę znaku wiary oraz narodowego odrodzenia.

W pierwszej połowie XIX wieku zaczęto urządzać częste wycieczki w Tatry z najbliższych zdrojowisk, takich jak Krynica, Szczawnica i Smokowiec.

W latach czterdziestych XIX wieku również Zakopane zaczęło ściągać letników i chorych. Stosowano głównie kuracje żentycą – pochodną z mleka owczego.

Turyści szukający schronienia na noc, korzystali z gospód i karczem istniejących w Starych Kościeliskach, Kuźnicach i w innych miejscach pod Tatrami. Nocowano też w leśniczówkach, m.in. w Bukowinie Tatrzańskiej, w szałasach i szopach oraz we wsiach i miasteczkach pod Tatrami – np. w Nowym Targu i Czarnym Dunajcu.

Budowę schronisk w Tatrach rozpoczęto dopiero po powstaniu pierwszego Towarzystwa Tatrzańskiego, które w PRL-u po roku 1945 zostało przekształcone w masowe PTTK⁴⁵. Utrudnieniem w rozwoju zabudowy schroniskowej był brak dobrej infrastruktury komunikacyjnej.

Z Krakowa do Zakopanego jeżdżono furkami góralskimi po kiepskich drogach. Kolej do Zakopanego została otwarta dopiero w 1899 roku.

⁴³ Por. J. Buszko, *op. cit.*, s. 331.

⁴⁴ Por. J. Kantor, *Tatry w poezji polskiej*, wyd. Księgarnia M. Gustowicza, Jarosław 1909, s. 84
„...Bo duch pojmuje tylko ducha tchnienie...
A wy strażnice śniegami świecące
Stoicie wiecznie niemo i surowo.
I dla tych ludzkich pokoleń milczące,
Odkąd w was boże skamieniało słowo[...]”

⁴⁵ Por. W. Krygowski, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 19, s.127.

Okazało się, że nie tylko przewodnicy odkrywali w sobie żyłkę zdobywczą, ale również inteligencja mająca poważny udział w sportowym przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku. To dla nich zaczęto wydawać w 1907 roku „Przewodnik po Tatrach” i „Taternika”, organ sekcji Turystycznej Towarzystwa Tatrzańskiego.

Organizacja wysuwała wnioski w imieniu turystów o budowę dróg, linii kolejowych oraz odpowiednich szlaków i ścieżek w górach. Głównym celem Towarzystwa było utworzenie sieci schronisk turystycznych, górskich i wysokogórskich. Jednak nasilenie ruchu turystycznego niosło ze sobą również zagrożenia w postaci postępującej dewastacji przyrody.

Bezpośredni związek z założeniem PTT miało także rozpoczęcie działalności Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego w 1909 roku, którego założycielem był Mariusz Zaruski, narciarz, taternik i żeglarz – jeden z twórców etosu taternictwa i ratownictwa górskiego⁴⁶.

Wytworzył się dogodny klimat do skonsolidowania rozwijającego się ruchu turystycznego, klimat, na którego kształtowanie zdecydowanie wpłynęło środowisko naukowe Krakowa i napływ pod Tatry ludzi o nieprzeciętnej osobowości z różnych części Polski⁴⁷.

Wybuch I wojny światowej zahamował rozwój ruchu turystycznego. Przyczyną było zniszczenie infrastruktury urządzeń turystycznych oraz grupy rabusiów grasujące w górach.

Ożywienie nastąpiło po roku 1920. Był to argument do zagospodarowania przez Towarzystwo Tatrzańskie istniejących schronisk górskich tak, aby były dostępne latem i zimą. Przełomowym okresem w rozwoju turystyki był rok 1933, kiedy zmieniła ona rangę z indywidualnej i grupowej na masową. Tatry stały się stacją klimatyczną o charakterze alpejskim. Utraciły indywidualizm poznawania przyrody bliski czasom młodopolskim. Szeroko zakrojona akcja inwestycji narzuciła konieczność dostosowania obiektów do całorocznej eksploatacji. Wznoszenie modernistycznych budynków spowodowało wzrost kosztów pobytu w górach, a wypoczynek w nich nabrał cech elitarnych.

Duży ruch turystyczny pod koniec lat trzydziestych i korzystne warunki gospodarcze sprzyjały powstawaniu obiektów sportowych i schroniskowych. Rozwój turystyki spowodował konieczność organizowania w górach bazy noclegowej.

Wybuch II wojny światowej przerwał rozkwit turystyki na obszarze wszystkich pasm górskich.

Po 1945 roku Towarzystwo Tatrzańskie objęło znaczną część warstw społecznych po stronie czechosłowackiej i polskiej. Był to załazek trwale rozwijającej się aż do dziś turystyki górskiej, będącej fundamentem dla architektury w wysokich górach i rodzącej się wolnej powojennej demokracji w świecie.

⁴⁶ Por. M. Jagiełło, *Wołanie w górach – wypadki i akcje ratunkowe w Tatrach*, Iskry, Warszawa 2006, s. 21-92.

⁴⁷ Por. W. Krygowski, *op. cit.*, s. 16.

Stałe przemiany gospodarcze, społeczne i polityczne oraz rozwój techniki, kultury i nauki powodują intensywne przemiany w dziedzinie architektury wysokogórskiej.

Zasady projektowania architektonicznego obiektów wysokogórskich są związane ze skalą i charakterem otoczenia oraz tradycji miejscowej architektury.

Projektanci schronisk mieli do rozwiązania dwa główne problemy. Były to lokalizacja w danym środowisku oraz wygląd pod względem architektonicznym i kubaturowym. Wybierano miejsca w pobliżu już istniejących obiektów, z których korzystali turyści i wspinacze, kontynuując tradycję miejsca oraz jego tożsamość⁴⁸.

Projektując zabudowę górską, brano pod uwagę trzy najważniejsze kierunki rozwiązań architektonicznych:

- budynki w stylu określonym dla danego rejonu kulturowego,
- budynki modernistyczne,
- próby utworzenia nowych wzorców dla schronisk wysokogórskich.

Jednak głównymi i pierwszymi twórcami architektury były budynki nawiązujące do miejscowego budownictwa regionalnego, dzieła miejscowych „budarzy”, które występowały w pierwszym okresie tworzenia sieci zabudowy schroniskowej na obszarach górskich i częściowo zaspokajały potrzeby turystów. Dopiero w okresie późniejszym powstały budynki stanowiące efekt działalności zawodowych architektów.

W pierwszej fazie tworzenia również nie zyskały uznania w górach tzw. neostyle. Szczególnie w Tatrach należy nadmienić o projekcie schroniska nad Czarnym Stawem pod Kościelcem architekta Stefana Żeleńskiego, który nie uzyskał akceptacji, a także o projektach konkursowych hoteli z roku 1903 nad Morskim Okiem m.in. słabo nawiązującego do architektury zakopiańskiej projektu autorstwa Franciszka Mączyńskiego⁴⁹. Były to jedynie wytwory teoretyczne, mające niewiele wspólnego ze schroniskami wysokogórskimi.

Dokonany na przełomie XIX i XX wieku rozwój, spowodował znaczne wzbogacenie wiedzy na temat projektowania w trudnych warunkach i wytworzenie wielokierunkowych specjalizacji. Problem odrębności tematycznej zaznacza się coraz wyraźniej, obejmując zagadnienia kształtowania bryły, począwszy od form najprostszych, poprzez złożone zespoły wysokogórskie. Jednak brak ustalonego poglądu na turystykę górską, jej rolę i zadania spowodował, że potrzeby ograniczały się głównie do użytkowania istniejących obiektów o pokrewnych funkcjach.

Schroniska turystyczne już wcześniej miały bogatą tradycję. Przechodząc liczne metamorfozy na bazie pierwotnych schronień ludzkich, zazwyczaj były obiektami o skromnym standardzie wyposażenia, całorocznym okresie

⁴⁸Tożsamość miejsca to połączenie aspektów kulturowych oraz tradycji i kanonu miejsca, wynikających z ducha miejsca (*genius loci*) i ducha czasu (*Zeitgeist*). Krajobraz jest przedmiotem działania architektury i „oznacza daną część terytorium, postrzeganą przez istoty ludzkie, której wygląd jest zdeterminowany przez działania i wzajemne oddziaływania czynników przyrodniczych i ludzkich” (projekt europejskiej konwencji o krajobrazie, materiały na Sesję Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy w 1998 roku). Podsumowując: Tożsamość miejsca jest związkiem pewnego kanonu tradycji miejsca, kultury miejsca i architektury krajobrazu.

⁴⁹ Por. M. Kulig, *Architektura schronisk tatrzańskich*, Neriton, Warszawa 2003, s. 35.

eksploatacji i programie użytkowym przystosowanym do intensywności ruchu turystycznego.

Rozkwit i wykształcenie się najlepszych przykładowych wzorców schronisk typu wysokogórskiego przypada przede wszystkim na rejony Alp i Karpat. Faktycznie te dwa europejskie pasma górskie tworzą jedną całość w propagowaniu zabudowy wysokogórskiej, a pasja na nowe niezabudowane rejony przyciąga liczne grono architektów.

4.2. Schrony i schroniska pionierskie, regionalne

Wczesne obiekty górskie i schroniska powstawały w Karkonoszach już w XVI wieku, np. na Śnieżce, gdzie organizowano wypady górskie nawet dla książąt oraz królów, pruskich i polskich. W Alpach eksplorowano góry od XVII wieku; budowano też zamki i pałace, malowniczo wcinające się w alpejskie zbocza⁵⁰.

Ewolucja pierwszych obiektów turystycznych odbywała się na kilku szczeblach rozwoju. Również styl chałup górskich był prekursorski w tworzeniu architektury górskiej Podhala. Chałupy górskie można porównać do wybitnych stylów architektury drewnianej Tyrolu, Bawarii i Szwajcarii, a także Skandynawii⁵¹.

Il.27. Szwajcaria. Chałupa góralska w Zmutt pod Matterhornem.
Źródło: Internet, arudzień 2007. www.foto-iulius.at/swiss.html

Z kolib, szałasów i bacówek, wykorzystywanych wtórnie przez turystów od końca XIX wieku, a zwłaszcza w okresie międzywojennym, wykształciły się najpierw schrony, a następnie schroniska wysokogórskie, bądź były ich

⁵⁰ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 23-25.

⁵¹ Por. W. Kosiński, *Regionalizm*. Architektura 1, Arkady, Warszawa 1981, s. 88-93.

zapowiedziami, a także sąsiadami, jak w przypadku szałasów zlokalizowanego przy schronisku w Dolinie Pięciu Stawów Polskich.

W okresie międzywojennym pojawiają się liczne schrony oraz schroniska budowane z funduszy nowo powstałych stowarzyszeń turystycznych, takich jak ekskluzywne Polskie Towarzystwo Tatrzańskie.

Pierwotnie PTT nazywało schroniska zgodnie ze współczesną definicją schronami, czyli małymi skromnie wyposażonymi obiektami górskimi przeznaczonymi do całorocznej eksploatacji, które uzupełniały rozlokowaną rzadko sieć schronisk.

Były lokalizowane w miejscach trudno dostępnych, eksponowanych, stanowiących punkty największego nasilenia ruchu turystycznego w odległości jednego dnia marszu od ludzkich siedzib.

Składały się z kilku pomieszczeń: sionki wejściowej z wnęką przeznaczoną na wyposażenie turysty, małej świetlicy z piecem, paleniskiem i pomieszczenia z pryzkami parterowymi i piętrowymi.

Potrzeby higieniczne zapewniały suche sanitariaty umieszczone na zewnątrz budynku, spotykane również we współczesnych schroniskach. Schrony najczęściej miały źródła wody podziemnej, przy których były budowane. Schrony były i są obiektami dostępnymi pozostawionymi opiece turystów.

Oprócz małych schronów budowano schroniska o większej przepustowości wyposażone w urządzenia higieniczno-sanitarne z małymi kuchniami, prowadzone przez PTT lub dzierżawione, jak np. schronisko im. Stanisława Staszica nad Morskim Okiem.

Poszukiwanie odmiennych przeżyć przez wykształconych mieszkańców miast spowodowało chęć oraz gotowość do pokonywania trudności. Stąd zgoda na brak komfortu, samodzielne żywienie, różne niedogodności w czasie wypoczynku. Takie warunki akceptowane przez turystów i taterników spełniały pierwsze schronienia wysokogórskie.

Najwcześniej zagospodarowanym rejonem na potrzeby turystyki w Tatrach Polskich były okolice Morskiego Oka. Powstało tu pierwsze w Tatrach schronisko turystyczne. W roku 1825 postawiono nad brzegiem jeziora kamienną kolebę pasterską, w której turyści zatrzymywali się na nocleg.

Na miejscu koleby, na morenie właściciel dóbr zakopiańskich Edward Homolacs postawił małe schronisko. Był to drewniany budynek w konstrukcji zrębowej z dwuspadowym dachem krytym dranicami⁵². Budynek spłonął w 1855 roku.

W 1890 roku, przy drodze do Morskiego Oka, w odległości 100 m od jeziora, zbudowano wozownię. Obiekt został wzniesiony na planie prostokąta w konstrukcji zrębowej. Z opisu Walerego Eljasza wynika, że budynek mieścił stajnię i izbę dla przewodników. W 1894 roku wozownię przekształcono na pracownię artystyczną, gdzie malarze – m.in. Antoni Piotrowski, Stanisław Janowski, Ludwig Boller – tworzyli największy polski obraz *Panoramę Tatr*⁵³.

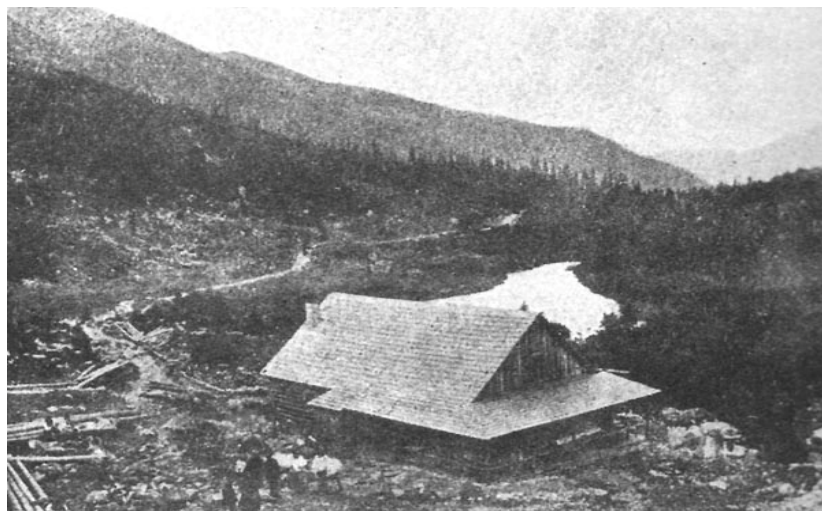
⁵² Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 75.

⁵³ W 1896 r. panoramę wystawiano w Monachium, a w latach 1896-1898 w Warszawie w specjalnie wybudowanym gmachu w Dynasach. W 1899 roku płótno zostało pocięte i sprzedane na licytacji. To *Panorama Tatr*, nie *Panorama Raclawicka* była największym polskim obrazem, jaki kiedykolwiek namalowano. Więcej informacji o *Panoramie Tatr* [w:] Z. Radwańska Paryska, W. H. Paryski, *op. cit.*, s. 873-874.

„Wozownia” została adaptowana na schronisko wiosną 1899 roku. Dobudowano do niej od południowej i zachodniej strony odeskowaną częściowo werandę, co zagubiło pierwotną symetrię budynku. Przedłużono połac dachową od strony zachodniej, a od strony szczytu południowego wykonano daszek okapowy wsparty na słupach dach, który został pokryty gontem.

Tzw. stare schronisko przy Morskim Oku zostało odremontowane w 1938 roku, gdy nie zrealizowano projektu budowy nowego budynku na jego miejscu.

W 1976 roku budynek starego schroniska miał być przeniesiony, – jako zabytek architektury – do skansenu poza obręb Parku Tatrzańskiego⁵⁴.

Il.28. Tatry Polskie. Morskie Oko. Stare schronisko PTT ok. 1899 r.
Źródło: W. Krygowski, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 48.

Jednak po dwóch latach służby konserwatorskie uznały walory schroniska i wpisały obiekt do rejestru zabytków.

Kolejnym ze schronisk był obiekt na Hali Pyszej⁵⁵, która stanowiła główny ośrodek pasterski w Tatrach Polskich. Początki sięgają roku 1910, a od 1936 roku schronisko nosiło imię Władysława Strzeleckiego. Szałas adaptowano na potrzeby schronu górskiego. Drewniana konstrukcja, wzniesiona na planie prostokąta w konstrukcji zrębowej, z wydzielonymi dwiema izbami, została przekryta dachem półszczytowym (przyczółkowym). Jako jedyny ozdobnik w tym obiekcie zastosowano szalowane półszczyty, czyli deski nabijane równolegle do połaci dachowych. Formą architektoniczną był bliski szałasowi pasterskiemu lub chacie góralskiej w stylu podhalańskim. Chętnie przebywali w nim pionierzy narciarstwa i turystyki w Tatrach.

Schronisko było jednym z niewielu obiektów, w którym udało się zachować tradycyjną metodę przebudowy i rozbudowy. Zmiany odbywały się zgodnie z tradycją regionalną Podhala.

Całość przekształcano poprzez dostawianie kolejnych brył, dobudowywanie i nadbudowywanie pomieszczeń i ostatecznie obudowanie nowymi pomieszczeniami. W połaci dachowej umieszczono tzw. wyględ – pokój wysunięty poza połac dachową. Umieszczono go w miejscu, gdzie pierwotnie znajdowała się ruchoma część dachu góralskiego przeznaczona na składowanie siana oraz przechowywanie zbiorów.

⁵⁴ Por. W. Bieroń, *Czy koniec sporu o Tatry?*, Aura 1979, nr 1, s. 24-25.

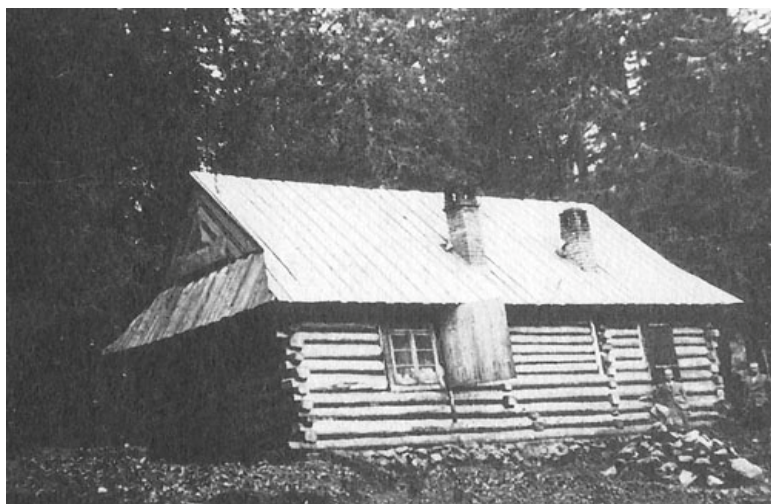
⁵⁵ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 66-86.

W latach 1932-1933 obiekt ewoluował do dużego obiektu z dwukondygnacyjnym, użytkowym poddaszem i piętrowym gankiem. Z założenia przyjmuje się, pomimo braku materiałów projektowych, że rzut miał charakter dwutraktowy.

Schron górski na Hali Pyszej był zbliżony do domów zakopiańskich, budowanych na kanwie chałup góralskich z elementami stylu Witkiewiczowskiego początku wieku XX.

Budynek bezpośrednio odpowiada tradycji góralskiej i podtrzymuje regionalizm górski oraz wątki kulturowe. Jego kształt, pomimo że już nie istnieje, funkcjonuje ponadczasowo i zaznacza związek z tradycyjnymi metodami pozyskiwania budulca.

Schronisko na Hali Pyszej po przebudowach i rozbudowach doskonale nadaje się do porównania z inną formą architektoniczną, wyłaniającą się w Europie – szałasem narciarskim. Jednak ten typ obiektów był lokalizowany najczęściej z dala od schronisk i schronów wysokogórskich i reprezentował szeroką gamę stylów architektonicznych o zacięciu regionalnym. Począwszy od obiektów przypominających proste szałas góralskie z belek, po luksusowe, nowoczesne, oszalowane hotele, malowane w różnych gamach kolorystycznych.

Il.29. Tatry Polskie. Hala Pyszna. Schronisko PTT przed przebudową ok. 1914 r.

Źródło: M. Kulig, *Architektura schronisk tatrzańskich*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2003, s. 15

Il.30. Tatry Polskie. Hala Pyszna. Nowe schronisko PTT ok. 1938 r.

Źródło: M. Kulig, *Architektura schronisk tatrzańskich*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2003, s. 15

Wobec tego stanu schronisko na Hali Pysznej tkwiło głęboko w architekturze wernakularnej, czyli „architekturze bez architekta”, tworzonej z tradycyjnych form szalasów pasterskich, bacówek, czy schronów turystycznych, stanowiących podstawę zabudowy hal tatrzańskich z podstawową formą chaty góralskiej oraz willi witkiewiczowskiej.

Wspomnieć należy również schronisko „Betlejemka”, tzw. stare schronisko Bustryckich na Hali Gąsienicowej w Tatrach Polskich na wysokości 1510 m n.p.m., stanowiące jeden z ważniejszych punktów wypadowych w góry. Mieści się tu od 1973 roku szkoła taternictwa, czyli Centralny Ośrodek Szkoleniowy Polskiego Związku Alpinistycznego⁵⁶.

Il.31. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Stare schronisko Bustryckich 1510 m n.p.m., fot. autor

Charakterystycznym otoczeniem Hali Gąsienicowej jest widok na Żółtą Turnię, Kościelec i Świnicę.

W Tatrach Słowackich również można wskazać schroniska pionierskie, regionalne. Forma budowli jest podyktowana względami czysto użytkowymi o wygórowanej ekonomice użytych materiałów. Schroniska słowackie w minimalnym stopniu czerpią z tradycji regionalnej, ich kształt jest bardziej praktyczny i czysto użytkowy.

Przykładem jest schronisko w Staroleśnej Dolinie, tzw. Zbójnickie Schronisko (1960 m n.p.m.). Nazwa jest podyktowana lokalizacją oraz surowością wnętrza, które ówczesznie były charakterystyczne dla tej budowli.

⁵⁶ Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, *op. cit.*, s. 69.

Il.32. Tatry Słowackie. Staroleśna Dolina. Zbójnickie Schronisko 1960 m n.p.m.,
Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”.

Schronisko wybudowano w latach 1907-1908 przez węgierski zarząd lasów do celów myśliwskich. Budynek udostępniono turystom, jako niezagospodarowane schronisko w 1910 roku. Był to obiekt kamiennieo-betonowy z jedną dużą izbą, z ławkami, pryzkami i żelaznym piecykiem. Schronisko było zimne, wilgotne i zaśmieczone. Polscy taternicy nazwali je „Trupiarnią”. W 1924 zostało przebudowane oraz zagospodarowane i wtedy otrzymało swą obecną nazwę Zbójnicka Chata.

Na terenie gór powstawała pierwotna zabudowa oparta na tradycjach regionalnych i kulturowych, wspierana materiałami rodzimymi, pobieranymi z otoczenia skalnego i leśnego. Jest to architektura nieawangardowa, konserwatywna i skromna.

4.3. Okres narastającej powszechności i masowości, od lat trzydziestych do dziewięćdziesiątych XX wieku.

W XIX wieku góry były niczym zaginiony ląd. Odkrywczy zdobywali je, a opisy z tamtych czasów nakreślają niezmierny wizerunek górskich pasm.

Zainteresowanie turystyką w górskich krajobrazach wzrastało na przełomie lat trzydziestych do dziewięćdziesiątych XX wieku. Od początku wiedzę na ten temat stymulowały media: gazety, czasopisma, afisze, film, potem telewizja, a za nią Internet. Dziś zjawisko to zakreśla szersze kręgi. Góry i ich turystyczno-sportowe eksploataowanie stają się nieodłączną częścią społecznego życia. W gazetach ukazują się informacje na temat osiągnięć i odkryć. Mnożą się czasopisma górskie, przyciągając kolorowymi nagłówkami i znakomitymi fotografiami coraz nowsze pokolenia turystów i sportowców ekstremalnych, oprócz wspinaczy także narciarzy górskich, lotniarzy, rafterów i innych. Dla kontrastu – wymagający konieserzy mają do dyspozycji klasyczne i kultowe wydawnictwa, takie jak „La Montagne”, „High Mountains”, a w Polsce „Taternika” i „Wierchy”. Telewizja przedstawia nowe nurty i programy, można też czerpać z już istniejących – National Geographic, Discovery, Animal Planet, czy Extreme, który promuje górskie sporty zimowe.

Media napędzają prosperity indywidualnego eksplorowania gór; buduje się nowe obiekty górskie i wysokogórskie, ponieważ rośnie popyt na rekreację.

Budynki wysokogórskie powstające w XX wieku, to nie tylko małe schrony i wyrafinowane schroniska lub obiekty techniczne, ale także potężne stacje górskie, zwłaszcza narciarskie – moloche przyjmujące setki narciarzy, snowboardzistów, lotniarzy, wspinaczy, a także zwykłych turystów poszukujących atrakcyjnego relaksu, korzystających z kultury masowego przekazu. Głównie spotykane są w Stanach Zjednoczonych lub na nich wzorowane w innych krajach w Alpach, np. we Francji (station de montagne, station de ski).

Schronisko było dawniej obiektem niezagospodarowanym, czyli schronem, np. na Krzyżnem, na Pysznej Hali, na Przełęczy pod Kondracką Kopą u wylotu Starobociańskiej Doliny, w Koprowej Dolinie.

Schrony nie miały stałego dozoru. Oferowały nocleg w prymitywnych warunkach, a turyści przynosili pożywienie z sobą. Obecnie nie ma już niezagospodarowanych schronisk w Tatrach.

W okresie narastającej powszechności i masowości zwykłe hotele również zaczęto nazywać schroniskami lub hotelami górskimi. Przykładem tego może być niezachowujące rodzimego charakteru, wykonane w rekordowym czasie pięciu miesięcy na zawody FIS-u z inicjatywy krakowskiego środowiska, zrzeszonego Tatrzańskim Towarzystwie Narciarskim, pseudoalpejskie schronisko na Kalatówkach wg projektu znanego lekkoatlety – Józefa Jaworskiego⁵⁷, określone przez Włodzimierza Gruszczyńskiego, jako „po prostu tyrolskie”⁵⁸, a także pudełkowaty obiekt przy Wielickim Stawie w Tatrach Słowackich.

Il.33. Tatry Polskie. Kalatówki. Schronisko na wysokości 1198 m n.p.m., fot. autor

⁵⁷ Por. J. Konieczniak, *Encyklopedia schronisk tatrzańskich*, Oficyna Wydawnicza „Wierchy” Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK, Kraków 2010, s. 88.

⁵⁸ Por. T. Węclawowicz, A. Jankowska-Marzec, *Architektura wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego*, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, Kraków 1999, s. 69.

Poprzez tego typu zabiegi zagubiono naturalną tożsamość schronisk górskich i głównie w wysokich partiach gór odnaleźć można jeszcze ich prawdziwą wartość. Aczkolwiek obecnie, rosnąca wciąż utrzymująca się moda na noclegi wysoko w górach, stwarza zagrożenia dla utrzymania tożsamości i wielkości tych autentycznych schronisk.

W miejsce dawnego wyrafinowanego, krajobrazowego regionalizmu i kontekstualizmu estetycznego oraz skromnej zgrzebności adresowanej do ludzi gór, obecnie dochodzą do głosu priorytety dużej funkcjonalności dla hedonistów, a w estetyce: odrzucenie tradycji na rzecz radykalnej nowoczesności, abstrakcyjnego designu ignorującego kontekst – i częste sprowadzanie wyglądu do poziomu banalnego i komercyjnego gustu szerokiego grona niewybrednych odbiorców.

4.4. Schroniska neoregionalne i nowoczesne

W związku z zainteresowaniem architektów schroniskami góorskimi rozgorzały dyskusje na temat zasad projektowania schronisk, schronów, kreowania formy architektonicznej, zasad planowania przestrzennego w górach oraz połączenia z kontekstem krajobrazowym.

W tej formie ukształtował się sposób projektowania, wywodzący się z kształtu zabudowy szalasowej w połączeniu z regionalnymi modelami dolinnymi.

Tworzono też od końca lat trzydziestych nowoczesne formy schronisk oraz innych budowli: stacje kolejek, obserwatoria, przekaźniki, szczególne rezydencje i obiekty militarne. Odejście od architektury tradycyjnej i zgodnej z trendami, panującymi w górach wysokich owocowało porażkami estetycznymi, ale też sukcesami architektonicznymi.

4.4.1 Neoregionalne

Obiekty neoregionalne (postregionalne) w górach wysokich to obiekty, które zostały zaprojektowane przez wielkomiejskich architektów, ale z zamiarem stylizacji ludowej. Architektoniczny regionalizm tworzył więc tak formowanej zabudowy z naturą. Należy tu nadmienić m.in. turystykę, sporty przestrzenne i krajoznawstwo⁵⁹.

Architektura neoregionalna czerpała zarówno z wzorców regionalnych spotykanych w Tatrach, jak i z architektury quasi – alpejskiej pojawiającej się w początkowych okresach turystyki w rejonie Zakopanego. Charakterystycznymi detalami architektonicznymi, które ją wyróżniały, były mniej pochyłe, dwuspadowe dachy, o otwartych szczytach z panoramicznymi oknami oraz wydłużonymi balkonami zdobionymi kwiatami. Obrzeża dachów wieńczono lambrekinami, wycinanymi laubzegą. Detal ten potocznie określa się Laubsagen Architektur⁶⁰.

Jednak w większym stopniu stosowano w architekturze Tatr Polskich motywy tradycyjne. Dzięki zmysłowi i patriotyzmowi Stanisława Witkiewicza,

⁵⁹ W. Kosiński, *Architektura w parkach narodowych, przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*. [w:] *Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych*, Red. Nauk. J. Partyka, Ojców 2003, s. 33.

⁶⁰ Por. W. Kosiński, *op. cit.*, s. 34.

doprowadzono do stworzenia stylu zakopiańskiego, który wywarł silny wpływ na architekturę neoregionalną. W odniesieniu do budynków Stanisława Witkiewicza w stylu zakopiańskim zarzucano im sztuczność i braki warsztatowe, które nigdy nie występowały w architekturze podhalańskiej. Jednak podjęto projektowanie takich właśnie obiektów, stymulowane dużym zainteresowaniem inwestorów. Zbiegło się to ze wzrostem ruchu turystycznego i taternickiego w Tatrach, wymagającego tworzenia nowej zabudowy.

Jednym z obiektów, istotnym w tej mierze, jest stuletnie schronisko „Morskie Oko” im. Stanisława Staszica tzw. „Moko” nazywane tak przez brać taternicką, wznoszące się na północnym brzegu Morskiego Oka, na grzbiecie moreny zamykającej jezioro, w Dolinie Rybiego Potoku na wys. 1393 m n.p.m., które jest najczęściej opisywanym w źródłach spośród schronisk tatrzańskich.

Pierwsze schronisko im. Stanisława Staszica zbudowało w 1873 roku Towarzystwo Tatrzańskie nad Morskim Okiem, inaugurując tym swoją działalność. Zostało otwarte 3 sierpnia 1874 roku. W uroczystości poświęcenia schroniska uczestniczyła m.in. Helena Modrzejewska oraz Adam Asnyk. Pisał o nim Leopold Świerz w I tomie „Pamiętnika TT” (1876)⁶¹. Był to niewielki budynek w konstrukcji zrębowej z dachem krytym dranicami, funkcjonujący wyłącznie w sezonie letnim.

Po pożarze schroniska w 1899 roku, zaadaptowano na jego miejsce wozownię tzw. stare schronisko. Towarzystwo Tatrzańskie ogłosiło konkurs na projekt nowego schroniska. Jednym z warunków konkursu było przyjęcie w projekcie tzw. stylu miejscowego. Oznaczało to inspirację stylem zakopiańskim⁶².

W większym stopniu, w realizacji projektu zdecydowały względy finansowe niż krajobrazowe. Zdecydowano się na budowę schroniska drewnianego. Do realizacji został przeznaczony projekt E. Uderskiego i W. Rutkowskiego. W projekcie przewidziano budowę niewielkiego, piętrowego schroniska drewnianego na kamiennej podmurówce z oszkloną werandą od frontu, opartego na formach stylu zakopiańskiego. Jednak projekt nie doczekał się realizacji.

Towarzystwo Tatrzańskie rozpięło kolejny konkurs na budowę schroniska. Wygrał go zakopiański budowniczy Tadeusz Prauss. Plany przewidywały budowę jednego budynku na kamiennym podmurowaniu. Parter zagospodarowano, jako salę restauracyjną, mniejszą salę oraz oszkloną werandę w elewacji frontowej.

Zrąb budynku przekryto dachem przycółkowym, krytym gontem z wyglądem umieszczonymi symetrycznie po obu stronach ganku.

Usytuowanie budynku frontem na południowy wschód jest nawiązaniem do budownictwa podhalańskiego z lokalizacją zabudowy „na godzinę za piętnaście jedenasta”⁶³. Na znacznie większe schronisko przeniesiono imię Stanisława Staszica.

⁶¹ Por. L. Świerz, *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Tatrzańskiego na czas 3 sierpnia 1873 do 28 maja 1876*, „Pamiętnik TT” R. I, 1876. s. 24, „[...] stanęło już w sierpniu 1874 roku wśród dzikiej i odludnej krainy obszerne schronisko, kosztem Towarzystwa zbudowane, o trzech izbach, jednej kuchni, komorze i sieni, oraz z werandą na przedzie, skąd się można nasycić wspaniałym widokiem na Morskie Oko i otaczające turnie”.

⁶² Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 78.

⁶³ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 78.

Prace budowlane rozpoczęto w 1907 roku i zakończono w sierpniu 1908. W uroczystości wzięli udział m.in. Jan Kasprówic, Władysław Reymont i Leopold Staff.

Podczas przyjęcia budowy wykryto nieprawidłowości w konstrukcji budynku, wynikające ze złej, jakości wykonanych prac. Schronisko przeszło liczne remonty i modernizacje, przetrwało w prawie niezmienionej formie do czasów współczesnych. Schronisko przy Morskim Oku było jednym z ostatnich dzieł stylu zakopiańskiego.

Il.34. Tatry Polskie. Morskie Oko. Schronisko „Morskie Oko” im. Stanisława Staszica 1393 m n.p.m., fot. autor

Rejon Hali Gąsienicowej jest pierwszym tatrzańskim poligonem w przekształcaniu szałasów i bacówek na schroniska⁶⁴. W 1890 roku jeden z szałasów został przekształcony na tzw. altanę turystyczną. W 1894 roku szałas połączono i przerobiono na małe schronisko. W 1896 powstał prywatny mały budynek prowadzony przez gospodarzy hali. Projekty sporządzali Stanisław Krzyżanowski i Stefan Żeleński⁶⁵.

W drugiej dekadzie XX wieku powstała koncepcja budowy schroniska im. Mieczysława Karłowicza, kompozytora i taternika. Koncepcję projektową opracował Jan Koszczyk Witkiewicz, który w roku 1914 przedstawił projekt kamienno-drewnianego budynku. Drewno i granitowe głązy miały harmonijnie współistnieć także z otoczeniem.

Tak pisał Koszczyk Witkiewicz do wuja Stanisława Witkiewicza: „Posyłam mój szkic schroniska na Hali Gąsienicowej, którego budowa zdaje się, że ma duże szanse urzeczywistnienia. Chciałbym zbudować z dużych głązów nieobrabianych na, zewnątrz, ale jak je woda oplukała.

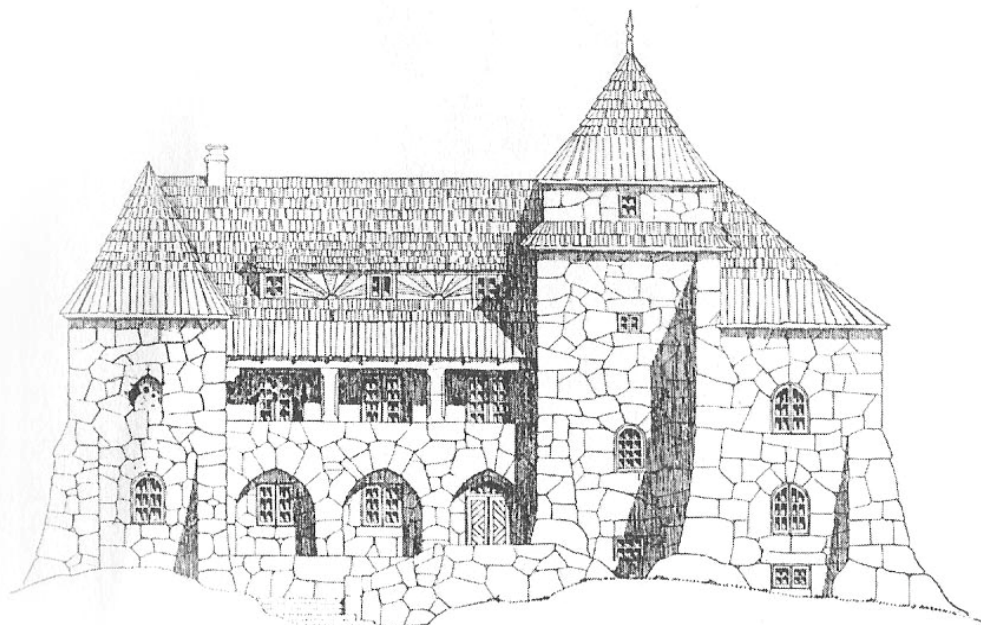
⁶⁴ Por. J. Oppenheim, W. Gentil-Tippenhauer, *Pamięci zmarłych schronisk*, op.cit., s. 247.

⁶⁵ Por. M. Kulig, op. cit., s. 87-107.

Szczytów naumyślnie nie zrobiłem, by upodobnić się do szałasów rozmieszczonych na hali. [...] Dach byłby nowy, ciemny, z desek. [...] Chodzi mi o to by jak najbardziej zbliżyć się do otoczenia i nie razić zbytnio cywilizacją”⁶⁶.

Projekt został przyjęty pozytywnie, a następnie odrzucony w związku z propozycją Komisji Technicznej TT oraz Sekcji Ochrony Tatr odnośnie realizacji obiektu tańszego, drewnianego. Jan Koszczyc Witkiewicz zaprojektował ponownie budynek łączący cechy chałupy podhalańskiej i orawskiego domu z wyżką, czyli rodzajem spichlerza usytuowanego w części strychowej oraz towarzyszącym mu gankiem wzdłuż ściany frontowej pod okapem.

Jednak zarówno projekt kamiennego schroniska oraz drewnianego nie doczekały się realizacji⁶⁷.

Il.35. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Projekt Schroniska „Murowaniec”, autor: Jan Koszczyc Witkiewicz. Elewacja południowa-frontowa.

Źródło: *Budowa terenów i urządzeń sportowych*, Warszawa 1928, s. 332

Ostateczny projekt został opracowany w trzech wersjach, według architekta Zdzisława Kalinowskiego i rozrysowany szczegółowo przez Karola Sicińskiego i Mariana Kontkiewicza. Pierwsze dwie wersje określane, jako „zameczek” i „klasztorek” zostały odrzucone przez Sekcję Ochrony Tatr TT, uzasadniając tę decyzję tym, że „ambicja architektury brał górę nad pietyzmem tatarnika”⁶⁸. Ostatecznie na prośbę Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, monumentalną zabudowę z nieociosanych bloków, spajanych zaprawą cementową usytuowano na południowej granicy lasu w dolinie na wysokości 1505 m n.p.m. frontem w kierunku południowo-wschodnim. Pierwotnie planowano lokalizację na środku Hali Gąsienicowej.

Do prac przystąpiono w kwietniu 1921 roku. Budulec kamienny pozyskiwano pod stokami Kościelca oraz w niewielkim kamieniołomie nieopodal placu budowy i dowożono wagonikami kolejki wąskotorowej. Współcześnie w miejscu

⁶⁶ Por. T.P. Szafer, *Współczesna architektura polska*, Warszawa 1988, s. 5.

⁶⁷ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 90.

⁶⁸ Por. J. Konieczniak, *op. cit.*, s. 124.

wydobycia materiału znajduje się prostokątne zagłębienie na północ od schroniska, tuż poniżej szlaku turystycznego z Kuźnic⁶⁹.

Drewno ofiarował z okolicznych lasów Jerzy Uznański⁷⁰, a roboczną Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, reprezentowane przez żołnierzy Plutonu Detaszowanego pierwszego i trzeciego Pułku Strzelców Podhalańskich.

Mury schroniska były wznoszone przez urządzenia specjalnie zaprojektowane do tego celu. W roku 1923 ukończono ściany zewnętrzne, a w roku 1924 pozostałe, wewnętrzne elementy budynku oraz wstawiono okna.

Otwarcie schroniska odbyło się 12 lipca 1925 roku i zostało zainicjowane przez prezydenta Rzeczypospolitej Stanisława Wojciechowskiego, który powiedział: „Tutaj w górach uczyć się będziecie nie tylko kształcenia woli i hartu fizycznego, ale oddychać pełną piersią, patrzeć dalej i wyżej. Na pomyślność wszystkich, którzy tutaj zechcą pełną piersią oddychać, otwieram to schronisko”. Mszę odprawił ks. Walenty Gadowski, twórca Orlej Perci i prezes oddziału Tarnowskiego PTT⁷¹.

Schronisko „Murowaniec” zostało wykonane w konstrukcji ścian z kamienia. Obiekt został wzniesiony na planie prostokąta z narożnymi ryzalitami. Łączy on w sobie kilka nurtów architektonicznych i inspiracji.

Można odnaleźć w tej konstrukcji późnogotycki zamek wyżynny z detalami zaczerpniętymi z budownictwa podhalańskiego i koliby górskiej. Wnętrze w delikatny sposób nawiązuje do folklorystycznych nurtów wczesnych lat XX wieku. Monumentalizm obiektu jest nakreślony ścianami nachylonymi od podstawy pod kątem oraz potężnymi murami o grubości do 80 cm. Schronisko przekrywa dwuspadowy dach, pokryty gontem, a w granicy okapów dranicami. Poprzez to w malowniczy sposób uzyskano harmonię pomiędzy dachem a ścianami. Architekt w naturalny sposób inspirował się strzelającymi nad schroniskiem szczytami Kościelców i Świnicy od strony północnej.

Autor budynku odrzucają symetrię na rzecz malowniczości i wpisania w krajobraz. Widoczne są tu skłonności architektury organicznej określające rustykalizm „Murowańca”.

Forma schroniska nie zyskała szerokiego poparcia, ze względu na zakorzenioną tendencję do inspiracji chatą góralską i szałasem, a także twierdzeniem, że tego typu inspiracje są najwłaściwszymi w krajobrazie tatrzańskim.

Jednak kilkadziesiąt lat trwania „Murowańca” pozwoliło zrozumieć nieprofesjonalnemu odbiorcy estetykę architektury obiektu, doskonale wpisującego się w skalny pejzaż doliny Stawów Gąsienicowych i „najbardziej zbliżającego się do swojego otoczenia”, jak określił to Jan Koszycz Witkiewicz⁷².

⁶⁹ Por. R. Jakubowski, R. Szewczyk, *Są takie miejsca – Schroniska górskie w Polsce*, Sport i Turystyka – Muza SA, Warszawa 2013, s. 220.

⁷⁰ Por. J. Konieczniak, *op. cit.*, s. 125.

⁷¹ Por. J. Konieczniak, *op. cit.*, s. 126.

⁷² Por. Kulig M. *op. cit.*, s. 100-107.

*Il.36. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”. Elewacja północna, w tle Kościelec i Świnica. Sylweta schroniska harmonizuje z trójkątnymi szczytami Kościelców.
Źródło: Budowa terenów i urządzeń sportowych, Warszawa 1928, s. 332*

Il.37. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”, fot. autor

Il.38. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”, fot. autor

W Tatrach ciekawym obiektem jest schronisko w Dolinie Pięciu Stawów Polskich (1671m n.p.m.) na północno-zachodnim brzegu Przedniego Stawu, przebudowywane od 1876 roku.

Jest to schronisko zupełnie pozbawione dostępu samochodowego. Obecnie, dzięki rozwojowi techniki, dowozi się tam żywność oraz materiały sanitarne małymi ciągnikami, korytem strumienia z Wodospadów Mickiewicza w drodze do Morskiego Oka, a dalej transport wciągany jest stalową windą do schroniska.

Korzystna lokalizacja w skalnym zagłębieniu pozwoliła na wzniesienie zabudowy doskonale wkomponowanej w otoczenie. Ze względu na brak dogodnej drogi transportu i surowe warunki klimatyczne schronisko było jedną z trudniejszych inwestycji. Budowniczowie transportowali materiały do doliny przy pomocy tragarzy i ochotników, którzy przenosili je na własnych plecach. Tego typu zabiegi stosowano w większości budowanych schronisk w Europie na przełomie XIX i XX wieku.

Należy wspomnieć, że już w XVII wieku w Dolinie Pięciu Stawów Polskich pojawiły się pierwsze zabudowy szałasowe. Ze względu na ukształtowanie terenu był to rejon doskonale przystosowany do wypasu owiec. Jednym z najznakomitszych przykładów tego okresu jest szałas o konstrukcji kamiennej, który istnieje do dziś. Obecnie jest jednym z najstarszych i najwyższych położonych szałasów tatrzańskich.

Pierwsze schronisko w Dolinie Pięciu Stawów Polskich zostało zbudowane w 1876 roku przez Towarzystwo Tatrzańskie w tym samym miejscu, w którym istnieje obecnie.

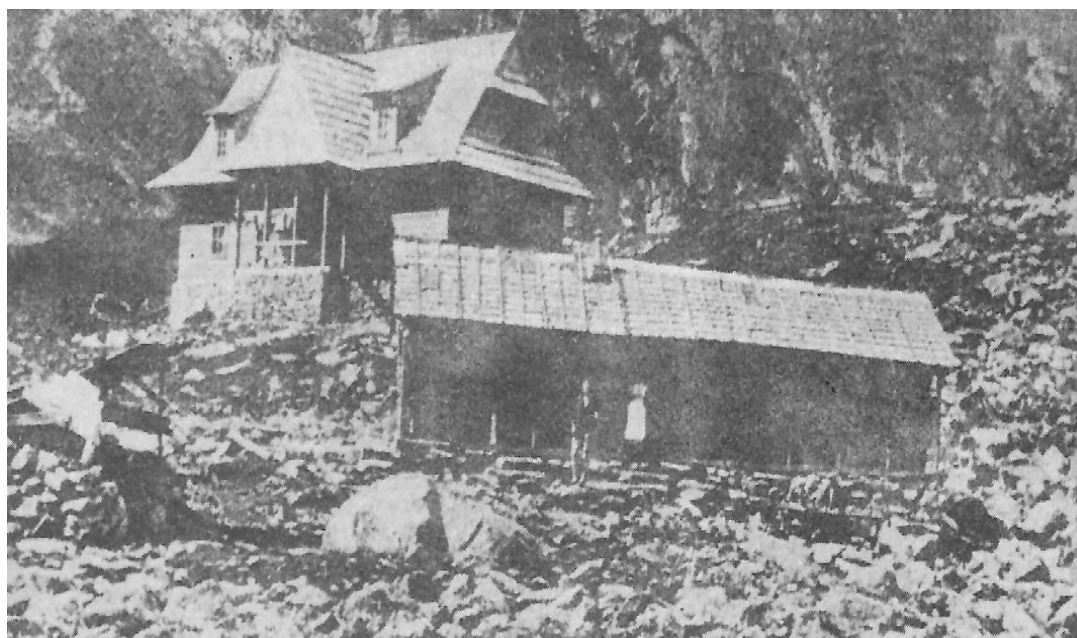
Był to niewielki, jednoizbowy budynek z bloków granitowych. Nadano mu imię Ludwika Zejsznera, wybitnego polskiego geologa. Schronisko było licznie odwiedzane w lecie, natomiast w zimie pozostawione bez opieki, niszczało. Prawie, co roku przeprowadzano niezbędne remonty, co pociągało za sobą ogromne koszty.

Obiekt został wykonany z granitowych bloków uszczelnionych deskami i mchem z drewnianym dachem⁷³. Pomysłodawcą budowy był ks. Wojciech Roszek wraz z proboszczem zakopiańskim ks. Józefem Stolarczykiem oraz naczelnikiem poczty Zakopanego Gustawem Fingerem. W 1882 roku schronisko przekryto nowym dachem oraz dobudowano ganek wejściowy.

W 1898 roku obok kamiennego schroniska, które na nowo pokryto gontem drewnianym, powstało nowe, bardziej rozbudowane o większym komforcie.

Zwiększający się ruch turystyczny spowodował, że w Towarzystwie Tatrzańskim powstały plany dalszej rozbudowy obiektu. Utworzona w 1907 roku Sekcja Narciarska Towarzystwa Tatrzańskiego wymusiła na stowarzyszeniu zabezpieczenie obiektu tak, aby umożliwić korzystanie z niego również w okresie zimowym.

Po zniszczeniach i dewastacjach, jakie nastąpiły na przełomie 1914 i 1915 roku, Oddział Kompanii Wysokogórskiej w latach 1919-1920 wykonał kompleksowy remont i przytwierdził budynek do podłoża czterema stalowymi linami. Był to pierwszy przykład zabezpieczenia budynku w Tatrach Polskich przed silnymi wiatrami, zaczerpnięty ze schronisk alpejskich, m.in. Cappana Margherita w Alpach Włoskich.

Il.39. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Poniżej pierwsze schronisko zrealizowane w 1876 roku. Powyżej drugie schronisko zrealizowane w 1898 roku. Źródło: W. Krygowski, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 80-81

Il.40. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Schronisko wg projektu Karola Stryjeńskiego. Otwarte w 1932 roku.

Źródło: W. Krygowski, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 80-87

Po licznych przekształceniach Towarzystwo Tatrzańskie przystąpiło do budowy trzeciego schroniska pod okiem architekta Karola Stryjeńskiego, dyrektora Szkoły Przemysłu Drzewnego w Zakopanem. Drewniany zrąb wykonali uczniowie szkoły.

Ukończony zrąb przetransportowało do Wodogrzmotów Mickiewicza wojsko polskie. Konstrukcja odczekała do zimy i przeciągnięto ją Doliną Roztoki pod próg Siklawy. Materiały jak w przypadku pierwszego schroniska wynoszono na plecach lub wywożono jucznymi końmi⁷⁴.

W roku 1933 schronisko liczyło 50 miejsc noclegowych. Jedno z pomieszczeń zostało udostępnione na cele badawcze Instytutowi Naukowemu Uniwersytetu Jagiellońskiego do prowadzenia pomiarów klimatologicznych w Tatrach. Schronisko wciąż modernizowano i rozbudowywano. Obudowano je murem z surowego kamienia służącym, jako izolacja termiczna. Schronisko przetrwało czas wojny i okupacji. W maju 1945 roku z niewiadomych przyczyn całkowicie spłonęło.

Projekt Karola Stryjeńskiego jest ciekawym przykładem wizji architektonicznej. Unikatowa realizacja zapisała się w kanonie nieistniejących schronisk tatrzańskich, rygorystycznie trzymających się regionalizmu i tradycji podhalańskich oraz konstrukcji inspirowanych konstrukcją szałasów.

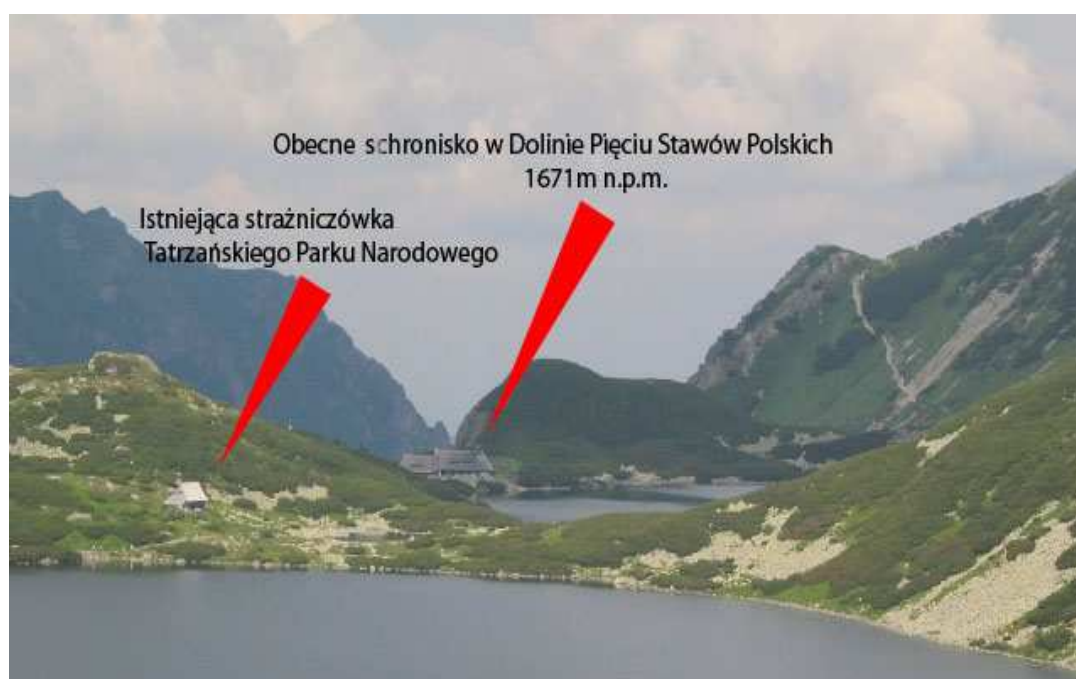
Teoria Stryjeńskiego na temat harmonijnego wkomponowania architektury w krajobraz wysokogórski współgrała z zachowaniem dzikiej przyrody Tatr w niezmienionej postaci. Zagadnienia te pozostały głównymi założeniami projektowania regionalnego architektoniczno-krajobrazowego, kształtującego sylwetę architekta krajobrazu, należy tu głównie wymienić krakowską szkołę architektury krajobrazu.

⁷⁴ „Wierchy“, R. 3/1925, s. 315.

Pomimo ogromnych trudności związanych z zaopatrzeniem odbudowanego w latach pięćdziesiątych schroniska i dzięki zastosowaniu transportu końmi oraz wnoszeniu towaru na plecach, obiekt zawsze był dobrze wyposażony, a kolejni gospodarze dbali o jego bardzo dobry stan techniczny.

W 1947 roku nad Małym Stawem stanął niewielki, drewniany budynek. Było to pierwsze w Tatrach odbudowane po wojnie schronisko, które funkcjonowało do 1954 roku. Od 1968 roku znajduje się tam strażnicówka Tatrzańskiego Parku Narodowego⁷⁵.

W 1954 roku obiekt został zastąpiony budynkiem projektu Anny Górskiej⁷⁶ na wysokości 1671 m n.p.m. Harmonijnie wkomponowany w krajobraz, kamienno-drewniany budynek stanął w zupełnie innym miejscu - nad północnym brzegiem Przedniego Stawu.

Il.41. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Widoczne schronisko wg projektu Anny Górskiej oraz strażnicówka Tatrzańskiego Parku Narodowego pełniąca w latach 1947-1954 funkcję Schroniska, opracowanie graficzne autora.

Źródło: Internet, listopad 2006, pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_PTTK_w_Dolinie_Pieciu_Stawow

⁷⁵ Por. Serwis internetowy marzec 2006:
http://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_PTTK_w_Dolinie_Pi%C4%99ciu_Staw%C3%B3w

⁷⁶ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 113, s. 131.

Il.42. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Schronisko wg projektu Anny Górskiej im. Leopolda Świerza, 1671m n.p.m., fot. autor

4.4.2. Krakowska Szkoła Projektowania Architektonicznego.

W latach 1960-1970-ch w okresie coraz większego kryzysu pudełkowej architektury modernistycznej, w architekturze światowej pojawiła się i rozwinęła tzw. architektura późnego modernizmu. Zapowiadała ona przyszłą, dalszą przemianę, która doprowadziła do postmodernizmu.

W architekturze regionalnej nastąpiła w tym okresie – zarówno za granicą, jak także w Polsce, tendencja kształtowania architektury neoregionalnej, ale wyraźnie unowocześnionej. Polegało to m.in. na odejściu od schematycznej prostokątnej formy rzutu, na rzecz planów bardziej swobodnych – organicznie wtopionych w teren.

W dziedzinie kształtowania bryły nastąpiło odejście od schematycznego dachu symetrycznego, na rzecz połączeń bardziej swobodnie ukształtowanych, które dawały swobodną i jak gdyby neutralną kompozycję krajobrazową – ciekawiej wpisaną w przyrodę. Tendencją w tych rozważaniach plastycznych i teoretycznych był odwrót od ornamentyki regionalnej i poszukiwanie architektury wpisanej szeroko na tle rozległego krajobrazu i ściśle z krajobrazem zespolonej.

W tej dziedzinie bardzo interesująco przejawiała się krakowska szkoła nowej architektury regionalnej. Katedra Projektowania Architektury w Regionie rozpoczęła swoją działalność w roku 1945 w oparciu o wytyczne opracowane jeszcze w okresie organizacji Wydziału Architektury w latach okupacji⁷⁷. Pierwsza nazwa Katedry brzmiała: Katedra kompozycji I.

⁷⁷ Por. T. Węclawowicz, A. Jankowska-Marzec, *Architektura wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego, Katedra Projektowania Architektury w Regionie. Sprawozdanie z działalności 1945-1970*, Maszynopis niepublikowany, złożony w Dziekanacie Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana, Kraków 1999, s. 92.

Problematyka dydaktyczna katedry obejmowała architekturę wynikającą z inspiracji tradycją regionu oraz z poszukiwania form architektury w otwartym krajobrazie, zespołów architektury oraz architektury w strukturze krajobrazu. Działalność Katedry opierała się na stwierdzeniu, że tradycyjna sztuka ludowa jest podbudową w projektowaniu architektury regionalnej na tle nowej podbudowy technicznej i naukowej. Dydaktykę katedry ilustrowały tematy magisterskich prac projektowych, w znacznej mierze przyszłościowych, a jednak technicznie realnych.

Krakowska szkoła architektury była trzonem dynamicznej i nowoczesnej formy architektonicznej. Rozpoczęto tworzenie nowych zasad. Przedstawiano budowle wielko kubaturowe, w górach, obiekty totalitarne z wyraźnym narzuceniem wizji twórcy. Charakterystycznymi dziełami dla tej szkoły były koncepcje erudytów, pasjonatów architektury górskiej i krajobrazu – profesorów Żychonia, Gruszczyńskiego, Rzymkowskiego, Skoczka, Gądka, Trojanowskiego, a także ich szkice i pomysły. Kształtowali oni utopijne mega struktury na Podtatrze, maszyny gęsto usytuowane w krajobrazie górskim, zmagające się ze skalą ludzką oraz z względami ekonomicznymi i pragmatycznymi, nazywane super jednostkami⁷⁸.

Prekursorem krakowskiej szkoły projektowania był profesor Stefan Żychoń (1904-1992). Współautor wraz z Juliuszem Żurawskim, radykalnej przebudowy przedwojennego pudełkowego hotelu „Trzaska” w Zakopanem, zlokalizowanego u zbiegu ulic Tadeusza Kościuszki (Główne Wejście) i ulicy Krupówki. Przebudowany w latach 50 XX w. hotel pod nazwą Giewont-Orbis otrzymał oprócz całościowego, stylowego wystroju o charakterze zakopiańskim (kamień naturalny i szlifowany), wielki góralski dach kryty gontem, mieszczący komfortowe pokoje z widokiem panoramicznym. Od lat sześćdziesiątych XX w. prof. Stefan Żychoń przeprowadził badania w skali regionalnej i urbanistycznej n.t. zagospodarowania obszarów po polskiej i słowackiej stronie Tatr⁷⁹ oraz opracował również fundamentalną historię planowania i realizacji układu urbanistycznego Zakopanego⁸⁰. W 1943-1945 organizował w Krakowie tajne kursy architektoniczne⁸¹. Po wojnie został współorganizatorem i wykładowcą Wydziału Architektury AGH, a od roku 1971 wykładał na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. Był także organizatorem i kierownikiem Pracowni Regionalnej Politechniki Krakowskiej w Zakopanem realizując prace naukowobadawcze i projektowe⁸².

Według profesora Stefana Żychonia w terenach górskich bardziej atrakcyjnych wyrosły inne formy, przeważnie w drodze intensywnych procesów, powodując deformację pierwotnych układów architektonicznych. Zjawisko to wystąpiło intensywnie w kotlinie zakopiańskiej, gdzie budownictwo uległo naporowi bodźców zewnętrznych, powodując kolizje urbanistyczne oraz konflikty społeczne i funkcjonalne⁸³.

⁷⁸ Inf. od p. prof. Z. Radziewanowskiego – w czasie konsultacji.

⁷⁹ Por. S. Żychoń, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Architektura z.25, Politechnika Krakowska, Zeszyt Naukowy nr 6, Kraków 1970.

⁸⁰ Por. S. Żychoń, *O kierunkach rozwoju przestrzennego rekreacji u podnóża Tatr*, *Architektura*, Miesięcznik Stowarzyszenia Architektów Polskich SARP, Rocznik XXV, Warszawa 1971.

⁸¹ Por. Serwis internetowy grudzień 2012 r.: http://z-ne.pl/t,haslo,5901,zychon_stefan.html

⁸² Inf. od p. prof. W. Kosińskiego – w czasie konsultacji.

⁸³ Por. S. Żychoń, *op. cit.*, s. 130.

Il.43. Zakopane. Hotel „Trzaska” u zbiegu ulic Tadeusza Kościuszki i Krupówki. Lata 20 XX w.
Źródło: Internet, listopad 2012, <http://www.dziennikpolski24.pl/pl/region/region-podhalanski/>

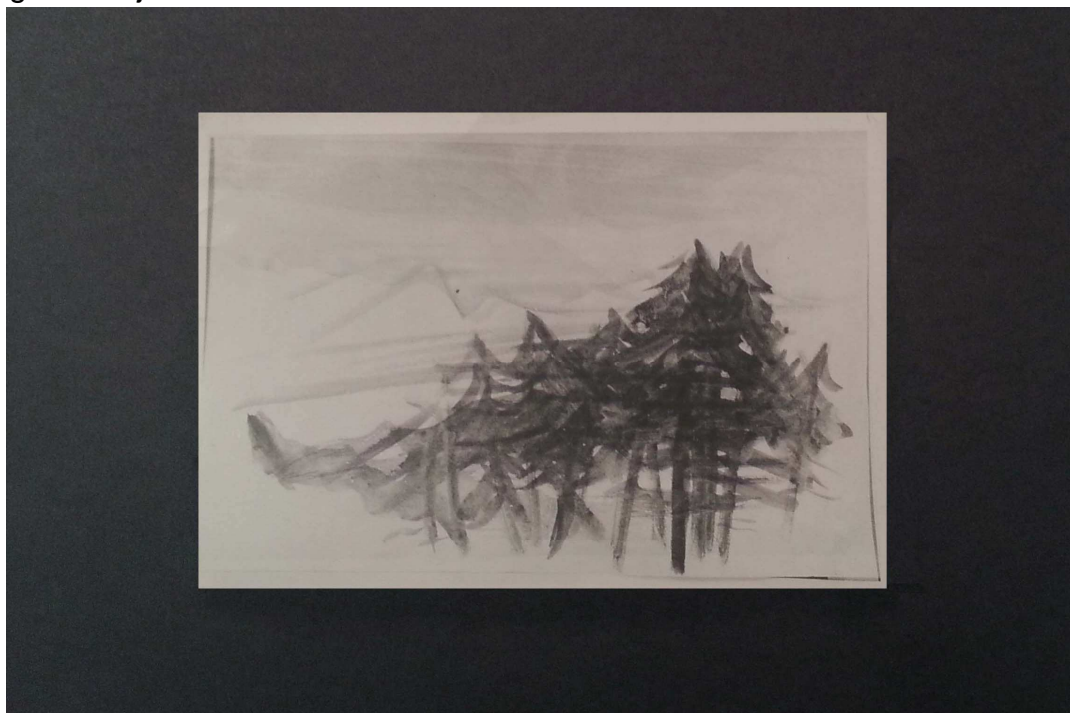
Il.44. Zakopane. Dawny hotel „Trzaska” obecnie hotel Giewont po modernizacji latach 50 XX w. wg.
projektu Stefana Żychonia i Juliusza Żurawskiego. Źródło: Internet, listopad 2012, <http://z-ne.pl/>

Czołowy przedstawiciel i promotor krakowskiej szkoły architektury regionalnej w krajobrazie to profesor nadzwyczajny Włodzimierz Gruszczyński (1906-1973), kierownik Katedry Projektowania Architektury w Regionie w ramach Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej.

Należy wspomnieć, że Włodzimierz Gruszczyński był autorem wielu projektów i koncepcji teoretycznych, oraz autorem przyszłościowej architektury i urbanistyki, a także licznych prac malarskich, przede wszystkim pejzaży oraz szkiców krajobrazowych z architekturą w tle. Często twierdził, iż „dobra architektura jest równocześnie rzeźbą i malarstwem”⁸⁴.

W latach 1942-1946, powstały jego pierwsze szkice schronisk tatrzańskich (m.in. na Kalatówkach). Szkice były wykonywane kredką lub pędzlem na kartonie, oparte o wnikliwe studia proporcji architektury regionalnej. Gruszczyński chciał oglądać architekturę nie tylko z horyzontu człowieka, a także z rozleglejszej perspektywy np. pędzącego pojazdu i lecącego samolotu.

Wykonał serię wybitnych rysunków koncepcyjnych – wizji neoregionalnej architektury (dla Nowego Targu i Zakopanego). W latach sześćdziesiątych wykonał serię znaczących szkiców modernistycznej architektury tatrzańskiej i podhalańskiej, z zachowaniem ogólnego klimatu estetycznego pochodzącego od regionalizmu góralskiego. Był w tym zakresie inspiratorem projektu i realizacji domu wczasowego „Harnaś” w Bukowinie, autorstwa architektów Leszka Filara, Jerzego Pilitowskiego i Przemysława Gawora. Również znacząco wpłynął na poglądy i postawę twórczą Andrzeja Skoczka, wyrażoną m.in. realizacją epokowej hali sportowej w Zakopanem. W dydaktyce kursowej i dyplomowej WAPK w latach 1957-1973 przekazał ponadczasowe wartości w dziedzinie poszukiwania nowoczesnej formy architektonicznej zarówno o drobnej skali, jak też wielkoskalowej – o charakterze nawiązującym do ekspresji architektury góralskiej⁸⁵.

Il. 45. Włodzimierz Gruszczyński. „Tatry w zimie”. 1953. Akwarela, sepia, karton. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.

⁸⁴ Por. T. Węclawowicz, A. Jankowska-Marzec, *op. cit.*, s. 31.

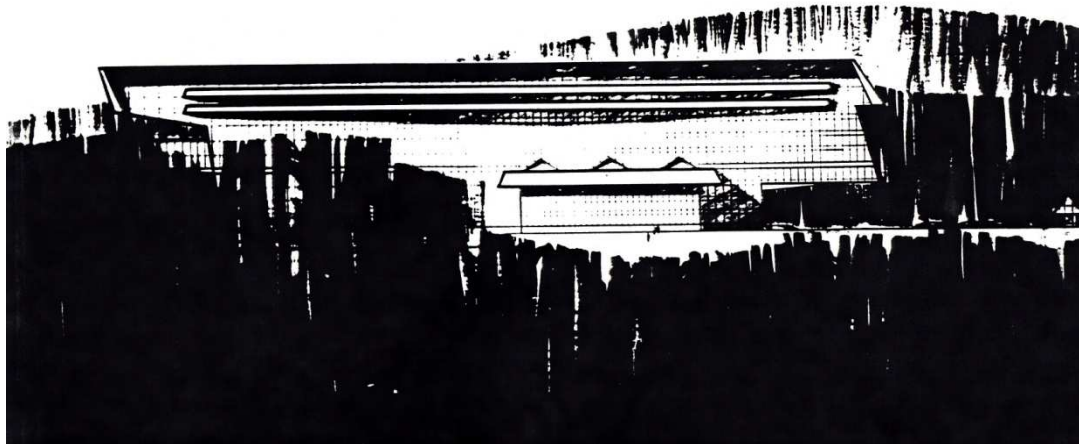
⁸⁵ Inf. od p. prof. W. Kosińskiego – w czasie konsultacji.

Il.46. Włodzimierz Gruszczyński. „Tatry w lecie”. 1953. Tusz, czarny, karton. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.

Il.47. Włodzimierz Gruszczyński. „Dom wczasowy w Bukowinie”. 1956. Ołówek, czarny, karton. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.

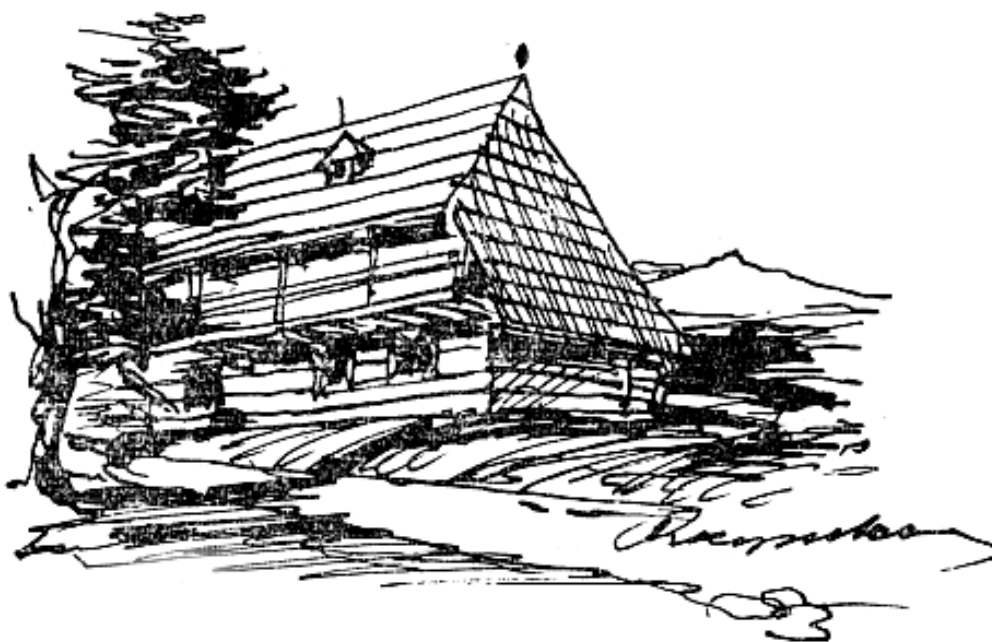

Il.48. Włodzimierz Gruszczyński – promotor. Projekt dyplomowy magisterski Andrzeja Boratyńskiego „Dom Gazdy Prezydenta” (Dom wczasowy w rejonie Głodówki) WAPK. 1962. Tusz, czarny, karton. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.

Il.49. Włodzimierz Gruszczyński- prowadzący przedmiot „Projektowanie w krajobrazie”. Projekt kursowy Andrzeja Bachledy „Schronisko w Dolinie Pańszczycy”, na trzecim roku studiów WAPK. Prowadzący grupę Wojciech Kosiński. 1970. Pisak, czarny, karton. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.

Twórcą krakowskiej szkoły architektury był również profesor Andrzej Rzymkowski (1927-2011). Wychowanek Lwowskiej szkoły architektonicznej w Politechnice, był kolejno profesorem Politechniki Wrocławskiej, Politechniki Krakowskiej oraz wyższej szkoły Inżynierskiej w Koszalinie. Był czołowym polskim znawcą zagadnień klimatycznych i konstrukcyjnych architektury góralskiej⁸⁶, autorem wybitnych książek oraz twórcą realizacji wielkich owczarni na halach beskidzkich⁸⁷, bezpośrednio nawiązujących do architektury góralskiej. W swoich poglądach na architekturę górską był przede wszystkim pragmatykiem (funkcja, materiał, technologia, klimat)⁸⁸. Twierdził, że góry są pojęciem geograficznym bardzo szerokim, obejmującym zarówno Karpaty, Alpy oraz Himalaje. Jednak wg. rozważań profesora Rzymkowskiego należy zajmować się rozważaniami dotyczącymi terenów górskich, które objęła gospodarka człowieka – obszarów o utrwalonych formach morfologicznych. Zwrócić też należy uwagę na klimat, jako podstawowy czynnik kształtujący warunki środowiska górskiego. Prof. Rzymkowski był także artystą, a znaczne uzdolnienia i zainteresowania artystyczne (znakomite akwarele) czynią z niego również znaczącą postać w dziedzinie znawstwa architektury górskiej, jako dzieł sztuki wpisanych w naturalny krajobraz⁸⁹.

Il.50. Andrzej Rzymkowski. Chata orawska z opuszczoną połacią szczytową i tylną, zabezpieczającą konstrukcję ścian przed opadami. 1972. Ołówek, czarny, karton.

Źródło: A. Rzymkowski M. Chowaniec, *Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa 1972, s. 140.

⁸⁶ Por. A. Rzymkowski, *Planowanie przestrzenne w górach*, Arkady, Warszawa 1967.

⁸⁷ Por. A. Rzymkowski, *Planowanie osiedli wiejskich w terenach górskich*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954.

⁸⁸ Por. A. Rzymkowski, *op. cit.*, s. 5.

⁸⁹ Inf. od p. prof. W. Kosińskiego – w czasie konsultacji.

Il.51. Andrzej Rzymkowski. Zadaszenie Kieratu i nadwieszenie połaci dachowej nad wjazdem, Łaskowice pow. Proszowice. 1972. Ołówek, czarny, karton.
 Źródło: A. Rzymkowski M. Chowaniec, *Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa 1972, s. 140.

W kształtowanie się katedry architektury w krajobrazie i nowoczesną formę architektoniczną znacząco wpisał się profesor zwyczajny Andrzej Skoczek (1927-2011). Czołowy przedstawiciel „drugiej generacji profesury krakowskiej szkoły architektury krajobrazu” (obok Zbigniewa Gądka) autor znakomitych szkiców koncepcyjnych oraz wybitnych realizacji architektury neoregionalnej i modernistycznej w krajobrazie górskim (hala sportowa w Zakopanem – kulminacja zespołu przygotowań olimpijskich pod Krokwią i pierwszy polski eksperyment z konstrukcją ciągnową). Był, więc wybitnym teoretykiem i praktykiem w dziedzinie transformacji architektury górskiej, z uwzględnieniem surowych wymogów klimatycznych, a zatem konstrukcyjnych i materiałowych, łącznie z wprowadzeniem radykalnie nowych form (okapy żelbetowe, konstrukcje wiszące dwukrzywiznowe). Ekspresja tych form zachowuje cechy pełnej nowoczesności technologiczno-materiałowej, wyraża jednak ponadczasowe walory estetyczne nawiązujące do gór (elementy skośne, formy trójkątów, rytmika podziałów przypominających formy mineralne kryształów). Był również czołowym nauczycielem akademickim lat 70 i 80 XX w. w dziedzinie zespołów i obiektów sportowych, turystycznych, a także monumentalnych i sakralnych, wywodzących się i nawiązujących do architektury górskiej⁹⁰.

Od początku pracy profesor Andrzej Skoczek, inwencję twórczą kierował w stronę nowatorskich struktur wieloprzestrzennych, czerpiąc inspirację z natury i krajobrazu. Bardzo szybko znalazł się w czołówce projektantów obiektów sportowych i rekreacyjnych. Sięgając po współczesne środki wyrazu, kształtował idee nowej polskiej architektury o cechach regionalnych (Krakowska Karta Architektury Regionalnej 1986). Był laureatem wielu konkursów, a także twórcą oryginalnych prac naukowo-badawczych. Posiada na koncie około 400 projektów, w tym wiele zrealizowanych. Obok założeń przestrzennych jak

⁹⁰ Inf. od p. prof. W. Kosińskiego – w czasie konsultacji.

wspomniana hala sportowa w Zakopanem, znalazły się obiekty mniejsze jak schroniska, domy wypoczynkowe, obiekty sakralne⁹¹.

Prof. Andrzej Skoczek twierdził, że w architekturze nie chodzi o kopiowanie i powielanie form, dla architektury inspiracją jest nie tylko przeszłość, ważnym jest jej dalsze kształtowanie i poszukiwania w tej dziedzinie⁹².

Il.52. Andrzej Skoczek. „Zespół sportowo – turystyczny w rejonie Krokwi. Całość zespołu”. Tusz, czarny, karton. 1974. Archiwum Bartłomieja Skoczka.

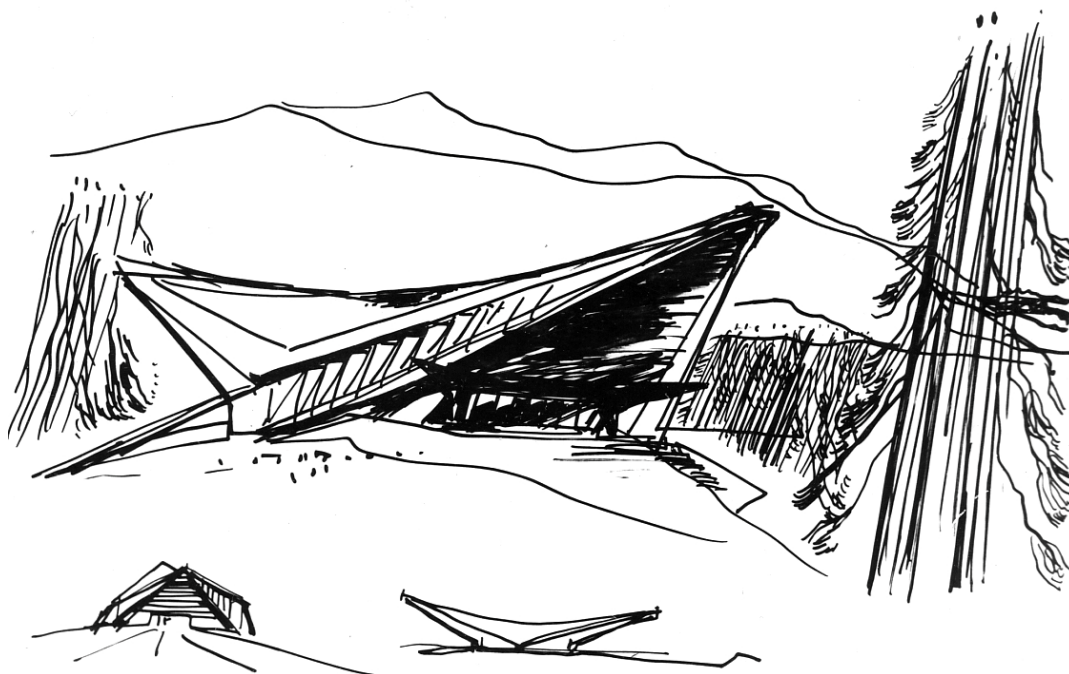
Il.53. Andrzej Skoczek. „Zespół sportowo – turystyczny w rejonie Krokwi. Fragment - obiekty”. Tusz, czarny, karton. 1974. Archiwum Bartłomieja Skoczka.

⁹¹ Por. *Pamięci profesora Andrzeja Skoczka*, 2012, Archiwolta 1, Kraków, s. 48.

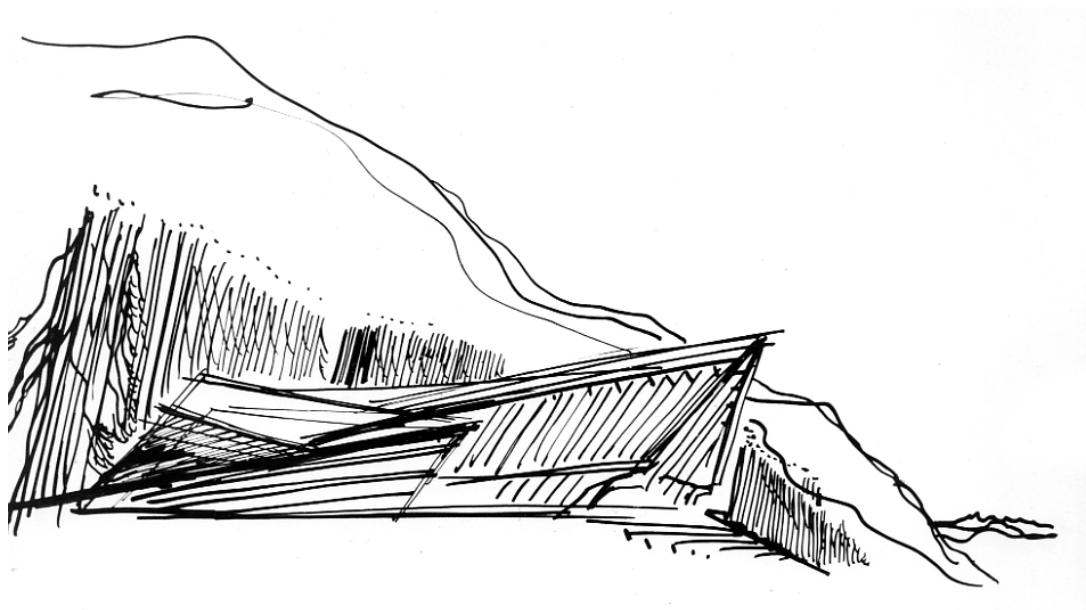
⁹² Por. A. Skoczek, *Szlak znaków (wybrane fragmenty)*, 2012, Archiwolta 1, Kraków, s. 49, „[...] Jednak inspiracją dla nowej architektury nie może być tylko dziedzictwo przeszłości. Nie chodzi przecież o przejmowanie dawnych form, lecz o rozwijanie duchowych więzów, o odnowienie kontaktów z dążeniami pokrewnymi [...]”

Il.54. Andrzej Skoczek. Hala sportowa w Zakopanem. Tusz, czarny, karton. 1961. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.

Il.55. Andrzej Skoczek. Hala sportowa w Zakopanem. Tusz, czarny, karton. 1961. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.

Il.56. Andrzej Skoczek. Hala sportowa w Zakopanem. Tusz, czarny, karton.1961. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.

Il.57. Andrzej Skoczek. Hala sportowa w Zakopanem w budowie.
Źródło: A. Skoczek, *O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala*, maszynopis niepublikowany, Kraków 1961

Te dwuwartościowe powiązania tradycji i nowoczesności, dotyczą zarówno układu funkcjonalnego, plastycznego wyrazu bryły całościowej w otoczeniu krajobrazowym, a także detalu i użycia materiałów tradycyjnych w połączeniu z nowoczesnymi.

W projektach można doszukać się tych wszystkich cech, które składają się na wyczuwalny emocjonalnie charakter architektury polskiej. Jest to synteza formy tradycyjnej w nowej wielkości, w skali krajobrazowej z zastosowaniem współczesnych materiałów budowlanych jak np. żelbet. Celem tych zabiegów jest „nowy styl”. Wg. Włodzimierza Gruszczyńskiego – styl jest osiągnięciem wartości nieprzemijających, jest wyrazem zbiorowej duszy⁹³.

Dla autora postacią Włodzimierza Gruszczyńskiego oraz sylwetę jego podopiecznych i współpracowników – wg studiowanych artykułów oraz publikacji z tamtych lat, wydają się być heroiczne, odważne i nieustępliwe. Podążali oni drogą prostą i bezkompromisową, surową, wymagającą rzetelnej pracy, a przede wszystkim zapału i uczciwości u siebie i u innych. Architektura stała się celem ich życia, któremu bez reszty można poświęcić swoją wiedzę, talent oraz siły.

Z pośród prac podopiecznych profesora Włodzimierza Gruszczyńskiego, należy przedstawić mało znane obecnie projekty realizacyjne, wykonane przez dyplomanta – magistranta profesora Włodzimierza Gruszczyńskiego, a mianowicie Wojciecha Bulińskiego (1929), profesora zwyczajnego Politechniki Krakowskiej, opiekuna wymiany zagranicznej WAPK, zasłużonego w zakresie współpracy w Münster, v-ce przewodniczącego komisji Architektury i Urbanistyki Polskiej Akademii Nauk.

Te interesujące prace, które niestety nie doczekały się realizacji z powodu trudnej sytuacji obiektywnej ówczesnych lat w PRL, w wartościowy sposób ukazują cenne tendencje krakowskiej szkoły architektury regionalnej, polegające na powiązaniu archetypicznych zasad budownictwa górskiego z tendencjami nowoczesnymi. Projekty architektury Wojciecha Bulińskiego, są doskonałymi przykładami rozwiązywania funkcji, rzutów i przekrojów. Są wyrazem i skutkiem pracy z formą mającą bogaty program ideowy, przynależność regionalną wyrażoną właściwie użytym budulcem dla danej lokalizacji. Wyraźnie wybiegają poza bariery utartych stereotypów charakterystycznych dla wcześniejszej polskiej architektury górskiej.

W Projektach Wojciecha Bulińskiego widoczny jest wyraźny rytm w architekturze, ton i harmonia podążają za charakterem obiektów. Tę wrażliwość, zespolenie z tradycją i otwarcie na krajobraz są bliskie wyobraźni artystycznej kreowanej przez „Krakowską Szkołę Projektowania Architektonicznego”.

Schron turystyczny na Ćwilinie – projekt koncepcyjny.

Koncepcja projektu Schronu Turystycznego na Ćwilinie w Beskidzie Wyspowym w rejonie Mszany Dolnej, autorstwa wówczas dr inż. arch. Wojciecha Bulińskiego, powstała w październiku 1968 roku.

⁹³ Por. T. Węclawowicz, A. Jankowska-Marzec, *op. cit.*, s. 35.

Jego inwestorem był Zarząd Główny PTTK – Warszawa oraz Zarząd Okręgu PTTK –Kraków. Ilość miejsc noclegowych ustalono na 25, kubatura obiektu wyniosła 639 m³, powierzchnia użytkowa 151,3 m², powierzchnia zabudowy 126,0 m². Uzgodnienia z PTTK – Kraków dotyczyły programu użytkowego, wytycznych funkcjonalnych, a także danych ekonomicznych.

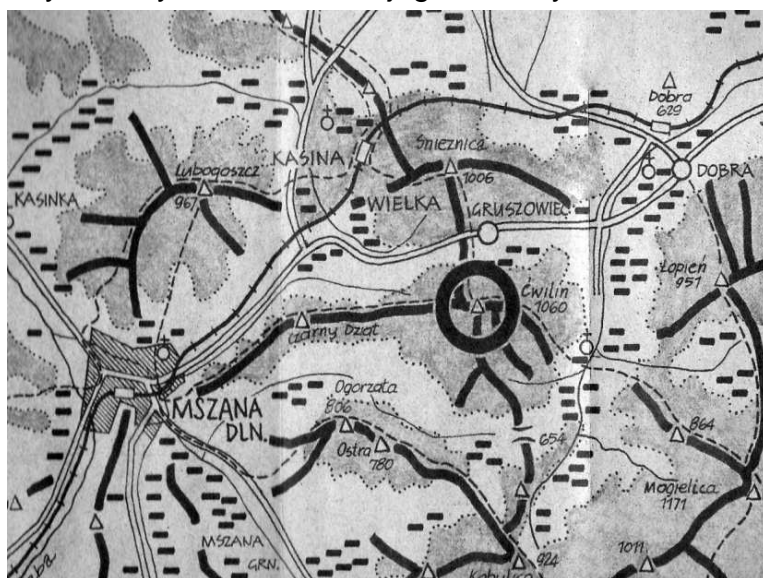
Obiekt docelowo miał być przeznaczony do obsługi całorocznego górskiego ruchu turystycznego. Uwzględniał wymagania turystyki letniej i zimowej, przy możliwości obsłużenia pasatów, w tym uczestników turystyki masowej.

Lokalizacja obiektu i jego usytuowanie na polanie szczytowej Ćwilina podyktowane było kilkoma czynnikami:

- teren posiadał bardzo dobre nasłonecznienie oraz nachylenie w kierunku południowym
- Prezentował doskonałe warunki krajobrazowe uwarunkowane rozległym widokiem na pasma Gorców: Beskid Sądecki, Beskid Wysoki, Beskid Mały i Tatry.
- jako punkt zaopatrzenia w wodę zaprojektowanego schronu, zaadoptowano źródło na południowym stoku polany.
- walory turystyczno-krajobrazowe lokalizacji pozwalały wykorzystać obiekt, jako punkt węzłowy szlaków turystycznych letnich i narciarskich.

Budowa schronu turystycznego na Ćwilinie była rozpatrywana, jako aspekt szerokiego programu aktywizacji ruchu turystycznego w rejonie Gorców i Beskidu Wyspowego. W powiązaniu z projektowaną podówczas budową schronów m.in. na Starych Wierchach, Schroniska na Lubaniu czy Turbaczu, schron miał być jednym z elementów bazy turystycznej, która umożliwi rozwój turystyki letniej i zimowej w rejonie Beskidów odciążając przeciążony turystycznie rejon Tatr.

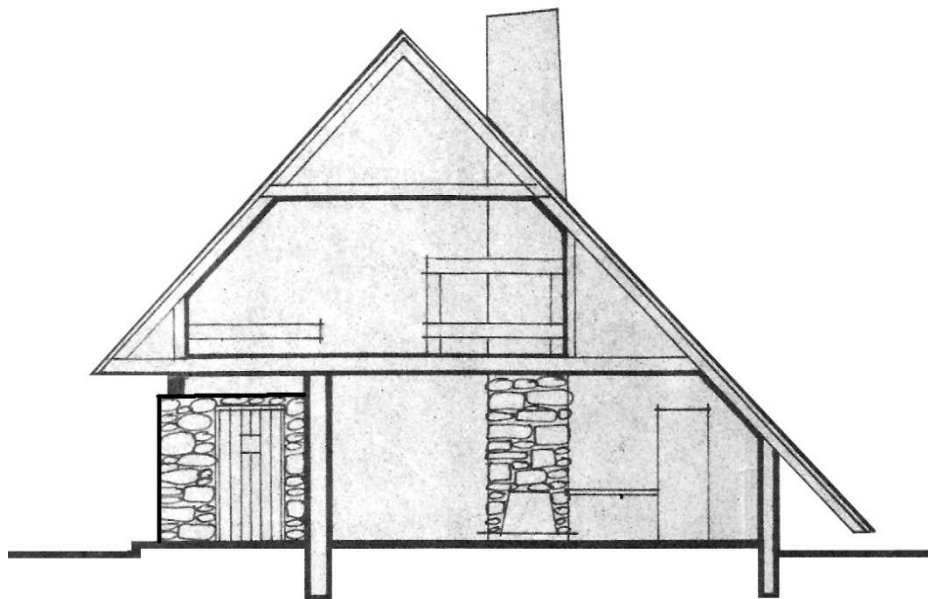
Dodatkowym elementem przemawiającym za realizacją schronu była atrakcyjność lokalizacji, co pozwalało na perspektywiczną możliwość wykorzystania góry na cele sportowo-turystyczne, jak narciarstwo czy inne sporty górskie. Łatwa dostępność Ćwilina dzięki dobrze rozwiązanej transportowi kolejowemu i autobusowemu, dawała gwarancję pełnego wykorzystania obiektu, a tym samym rentowności jego budowy⁹⁴.

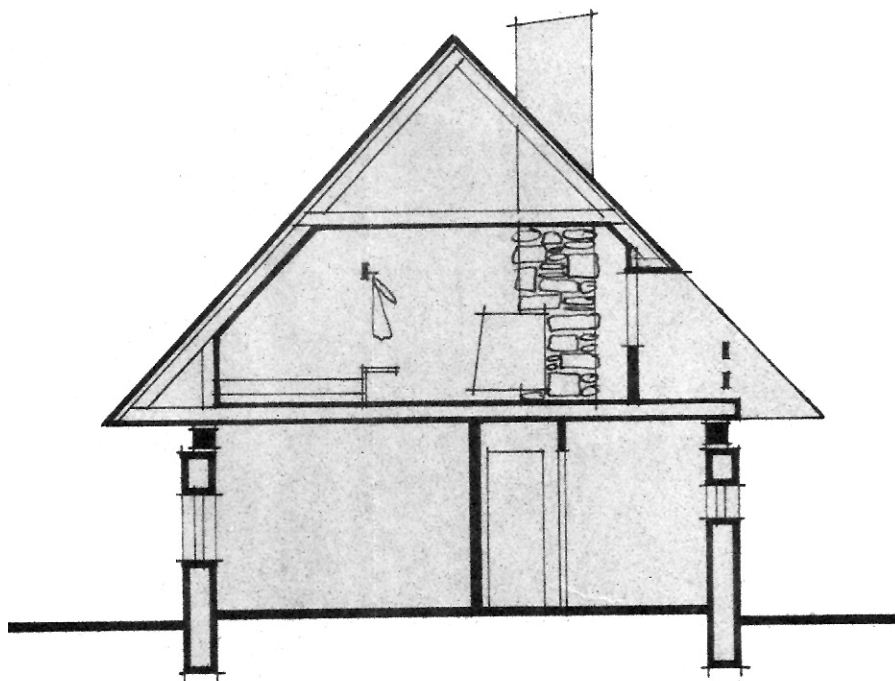
Il.58. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Mapa sytuacyjna do projektu koncepcyjnego schronu górskiego 1060 m n.p.m.

Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

⁹⁴Por. Projekt architektoniczno-budowlany z 1969 roku: Ćwilin –schron turystyczny, udostępniony z archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

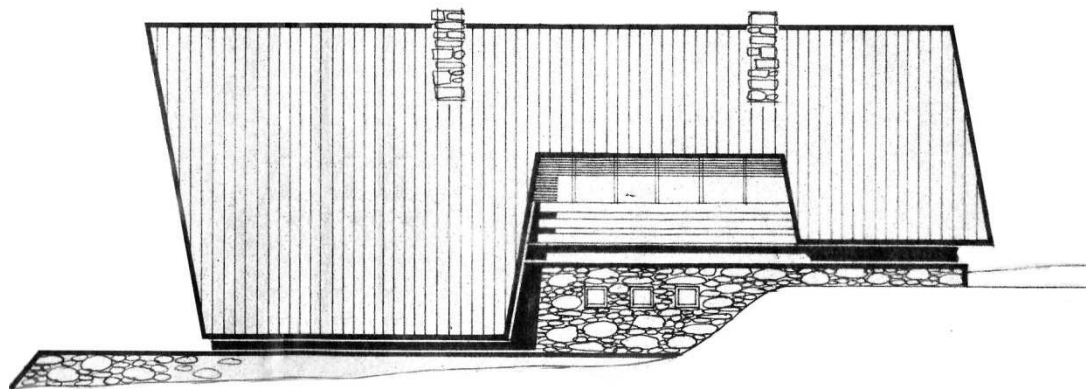
Il.59. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, przekrój A-A.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

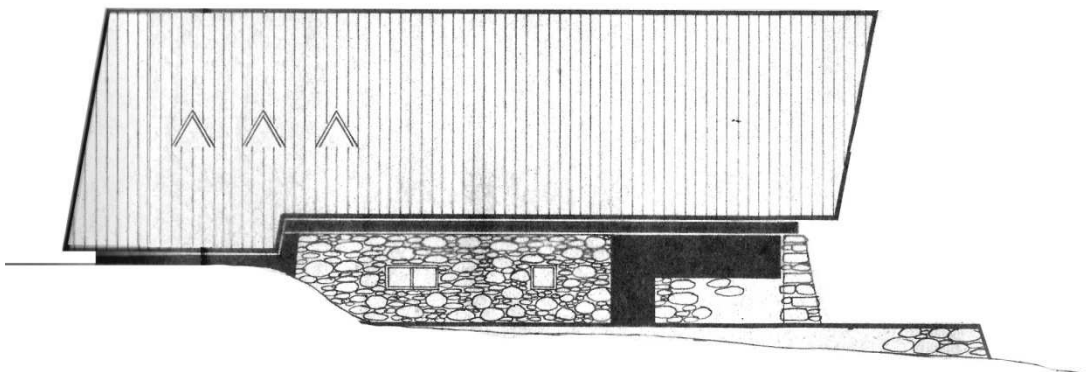
Il.60. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, przekrój B-B.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

Il.61. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, elewacja południowa.
 Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

Il.62. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, elewacja wschodnia.
 Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

Il.63. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, elewacja zachodnia.
 Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

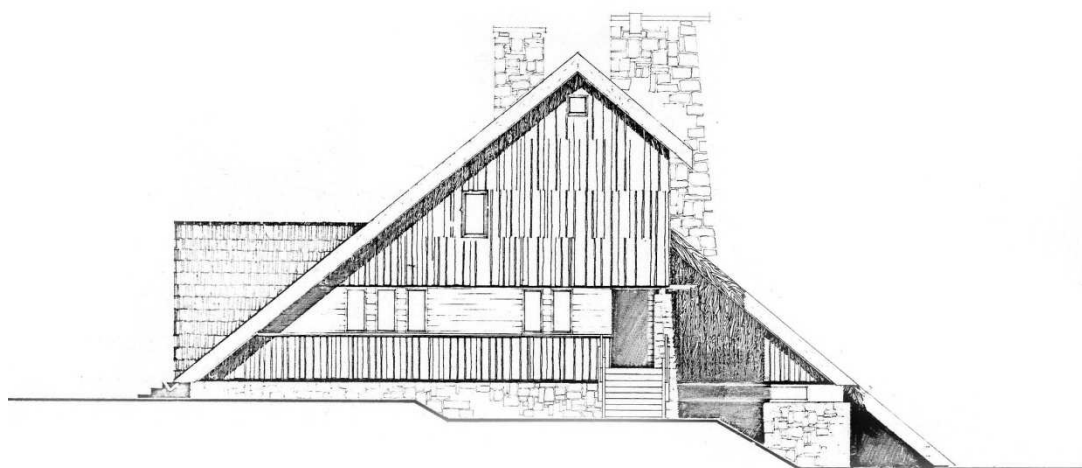
Schronisko turystyczne PTTK na Ćwilinie – projekt architektoniczno-budowlany.

Po kolejnych dyskusjach z ówczesnym inwestorem PTTK – Kraków, w maju 1974 roku powstał projekt architektoniczno-budowlany schronu turystycznego na Ćwilinie, który stworzył Wojciech Buliński. Po uwzględnieniu uwag wniesionych przez Zarząd PTTK i Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury Urzęd Miasta w Limanowej, projekt został zaadaptowany na schronisko turystyczne PTTK. Uwagi obejmowały oznaczenie dróg dojazdowych, wydzielenie działki przeznaczonej do zagospodarowania, projekt zieleni, określenie prawa własności, oznaczenie przewodów dymowych i wentylacyjnych, a także rozwiązanie oświetlenia obiektu oraz dostosowanie budynku do przepisów przeciwpożarowych, poprzez wykonanie instalacji odgromowej, zaimpregnowanie elementów więźby dachowej, wykonanie stropów i ścianek działowych w konstrukcji metalowej, likwidację łóżek piętrowych i ustawienie metalowych. Zalecono również budowę betonowego zbiornika tuż przy źródle dla celów przeciwpożarowych.

Innymi zmianami, które wpływały na pierwotny, tradycyjny charakter i wygląd projektu było obudowanie i nałożenie płyty betonowej na ujęciu źródła oraz zainstalowanie na płycie pompy ręcznej do czerpania wody, a także nałożenie obowiązku dostosowania wody do norm obowiązujących w rozporządzeniu Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 16 czerwca 1961 roku.

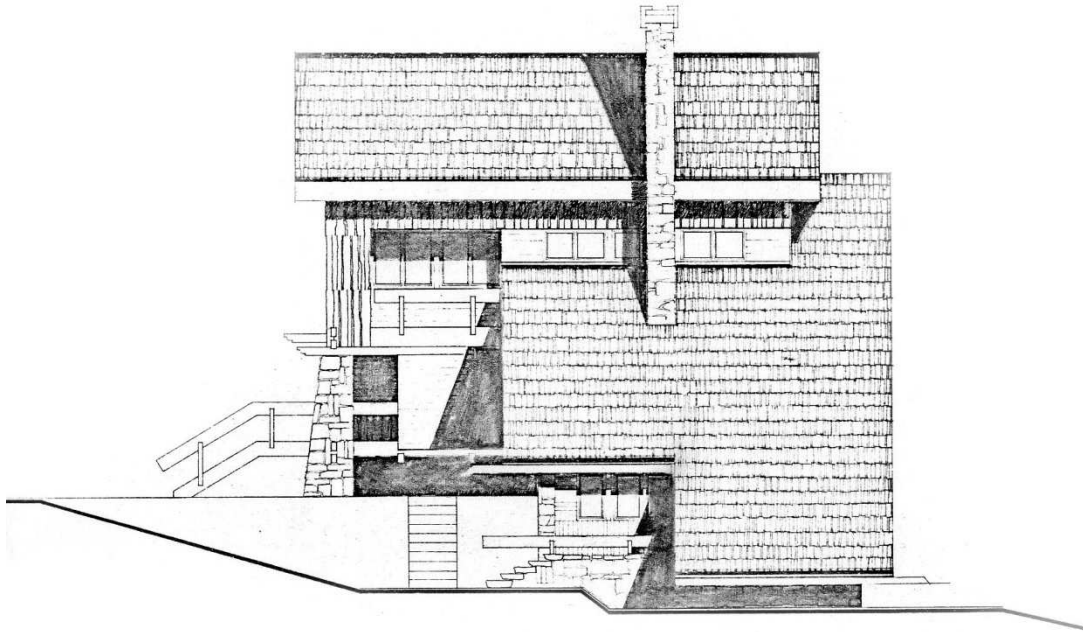
W ostatecznym protokole zaopiniowano budowę schroniska PTTK na Ćwilinie z możliwością zastosowania materiałów miejscowych jak kamień i drewno. Zarząd PTTK w Limanowej w porozumieniu z PTTK – Kraków zobowiązał się do pozyskania materiałów potrzebnych do określenia stanu prawnego.

Pomimo kilkuletniej pracy autora, fachowo sporządzonego projektu architektoniczno-budowlanego oraz starań ze strony PTTK, władze PRL nie zezwoliły na budowę schroniska PTTK na Ćwilinie⁹⁵.

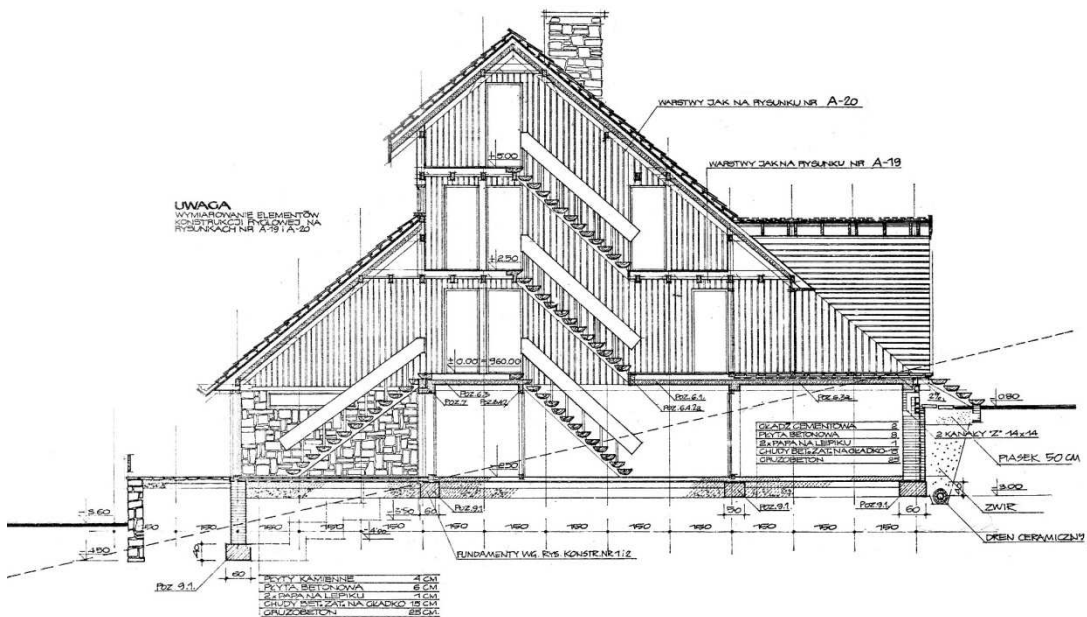

Il. 64. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, elewacja południowo-zachodnia.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

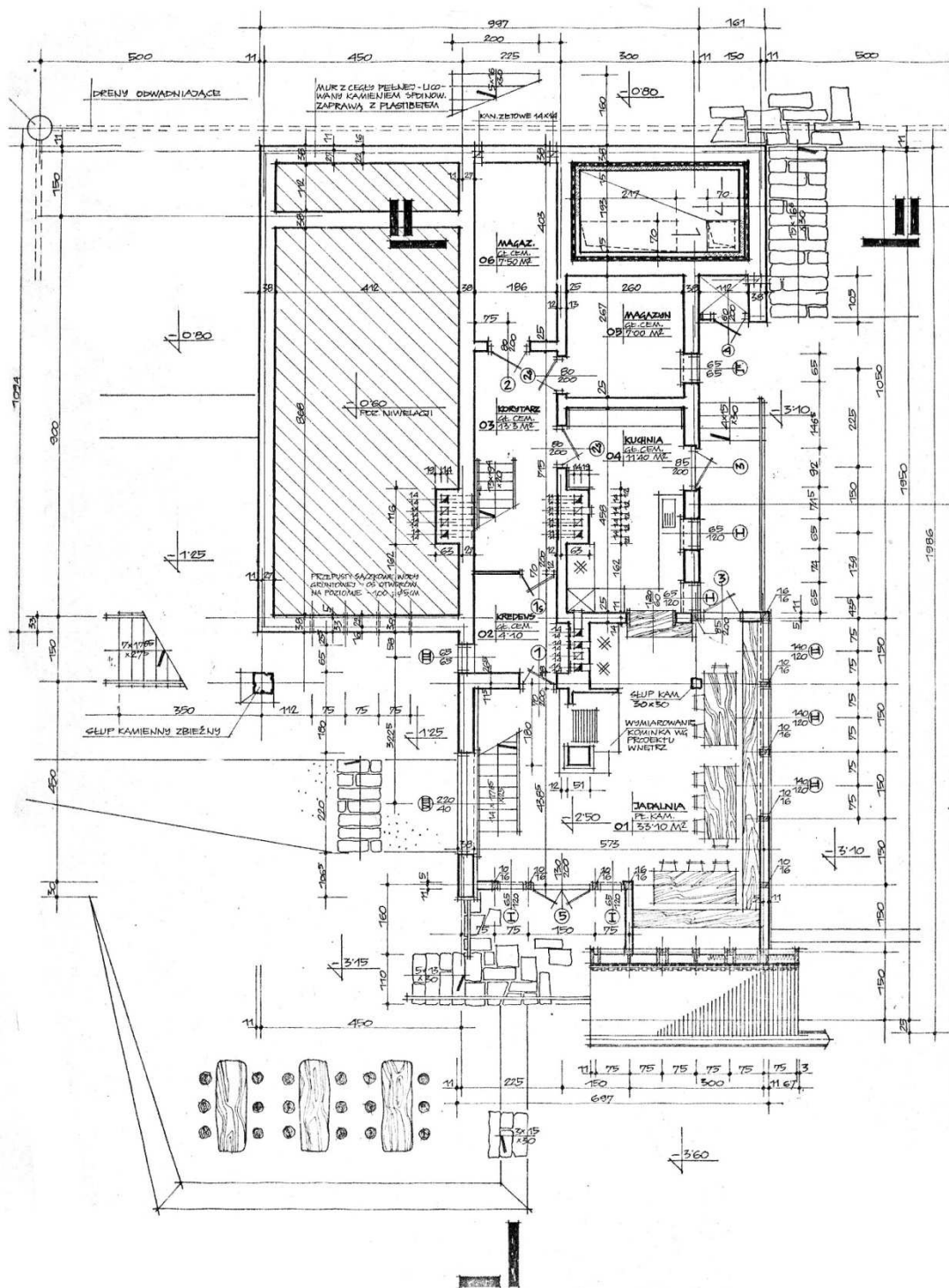
⁹⁵ Por. *Projekt architektoniczno-budowlany z 1974 roku: Ćwilin – schronisko turystyczne PTTK*, udostępniony z archiwum autora Wojciecha Bulińskiego.

Il.65. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, elewacja południowo-wschodnia.
 Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

Il.66. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, przekrój poprzeczny.
 Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

Il.68. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, rzut piętra.
 Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

Schronisko turystyczne PTTK Markowe Szczawiny – projekt koncepcyjny

Projekt koncepcyjny schroniska turystycznego na Markowych Szczawinach, którego autorem jest Wojciech Buliński, został zrealizowany z rozmachem. Na szczególną uwagę zasługuje fakt tradycyjnego przekazu plastycznego oraz graficznego projektu za pomocą montażu rysunku technicznego i fotografii, a także realistycznego przedstawienia makiety na tle gór, doskonale wpisanej w krajobraz. W tej mierze prezentacja ta dziś objawia się, jako niebagatelna i pracowita; bez użycia charakterystycznej – dla czasów współczesnych – sztamkowej techniki komputerowej, ograniczającej autentyczne zaangażowanie projektanta w swoje dzieło.

Charakterystyczna dla tego projektu jest przede wszystkim, jakość wykonania. Doskonałe parametry przestrzenne komponują się z ergonomią oraz dobranymi proporcjami obiektu, szczególnie dobrze wyodrębnionymi w grafikach prezentujących budynek. Projekt bezpretensjonalnie wprowadza nowe rozwiązania plastyczne w dziedzinie architektury, nakreśla parametry projektowania nowoczesnego ponad przeciętność jeszcze w czasach PRL, obecnie stosowane powszechnie we współczesnej architekturze górskiej.

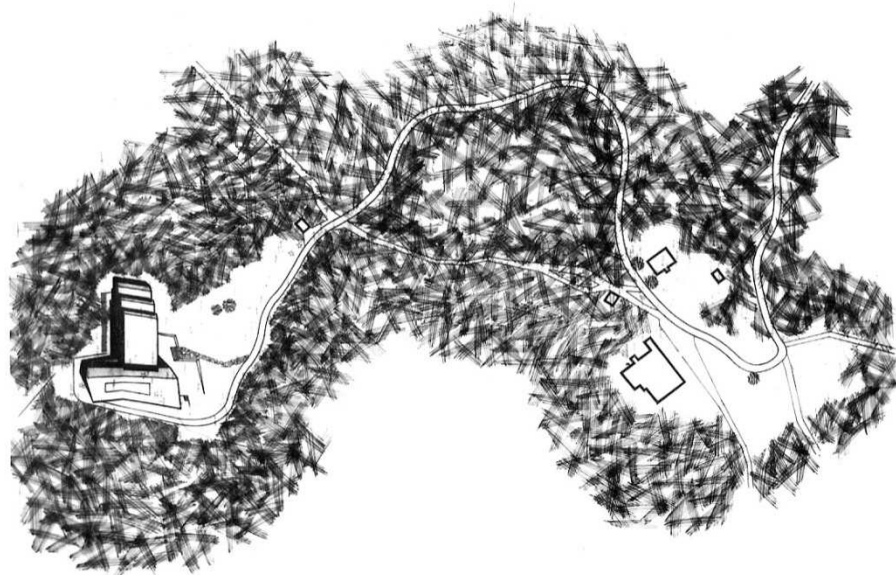
Obiekt nie musi być ekstrawagancki, aby budzić kontrowersje i przyciągać uwagę. Wystarczy zaprojektować budynek prosty, ale nietypowy, wpisując przy tym dzieło precyzyjnie w krajobraz – tę sztukę osiągnął autor. Czysta gra geometrii oraz niebanalny układ budynku sprawiają, że schronisko turystyczne jest intrygujące. Pomimo subtelnie prostej bryły, wewnątrz kryje niejedną architektoniczną niespodziankę. Projekt nie przeraża ciężarem, precyzyjnie zwraca uwagę ciekawym zestawieniem z innymi materiałami. Spokojna, wyważona bryła idealnie współgra z krajobrazem. Tradycyjna forma nie traci nic ze swej funkcjonalności oraz szlachetnego piękna, jest odpowiedzią na kulturowy charakter budownictwa w regionie. To budynek – marzenie, zawieszony na tle gór, pomiędzy rozłożystymi koronami drzew.

Idea współczesnego budynku tworzącego kompleks schroniska, została odniesiona do skali i historycznych kontekstów otoczenia.

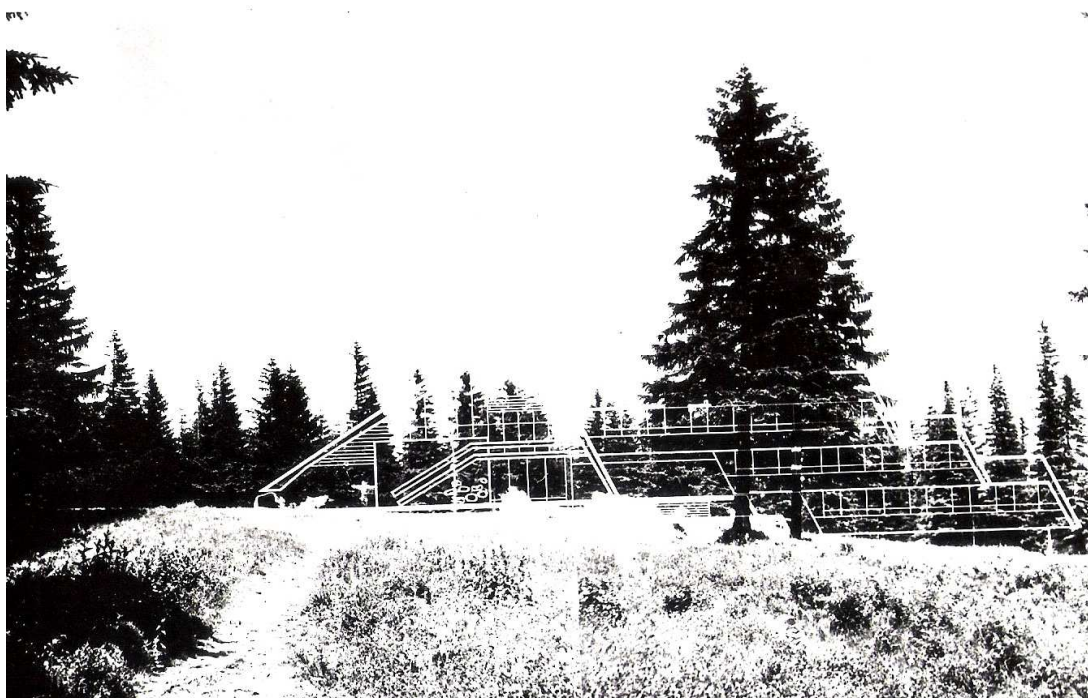
Dobrze dobrane materiały zarówno w kompozycji elewacji jak i rozwiązaniach wewnątrz, tworzą ciekawy układ oraz prostą funkcję bez przerostów programowych, powiązaną z pokorą dla miejsca i środowiska. Tworzona architektura daje efekt przyjaznej i interesującej przestrzeni z wnikliwą analizą, stanowiącą podstawę do wielowątkowej koncepcji. Metoda projektowa Wojciecha Bulińskiego, może posłużyć, jako wzorzec dla tego typu realizacji. Projekt stanowi ciekawą próbę kompozycji architektury uwzględniającej złożony kontekst otoczenia⁹⁶.

Istniejące schronisko na Markowych Szczawinach było wielokrotnie rozbudowywane. Podczas I wojny światowej ruch w schronisku, znacznie zmalał. W okresie międzywojennym roczna frekwencja zbliżała się do 3 tys. Turystów rocznie. Pod koniec II wojny światowej ocalono ten obiekt przeznaczony do spalenia. W miarę upływu lat dobudowywano kolejne części i pierwotna bryła została zagubiona. Coraz częściej słychać było głosy, że schronisko wymaga remontu. Niestety jednak opisany projekt nie został zrealizowany.

⁹⁶ Por. *Projekt koncepcyjny: Schronisko PTTK na Markowych Szczawinach*, udostępniony z archiwum autora Wojciecha Bulińskiego.

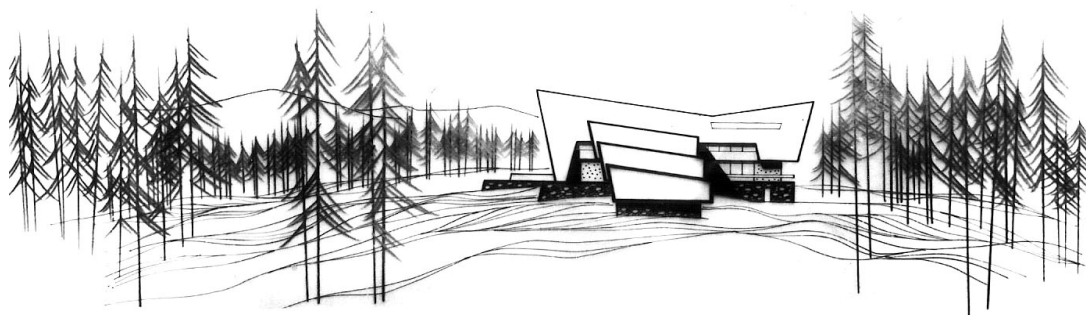
Il.69. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Plan sytuacyjny, 1180 m n.p.m..
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

Il.70. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Przekrój podłużny.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

*Il.71. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Elewacja frontowa.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.*

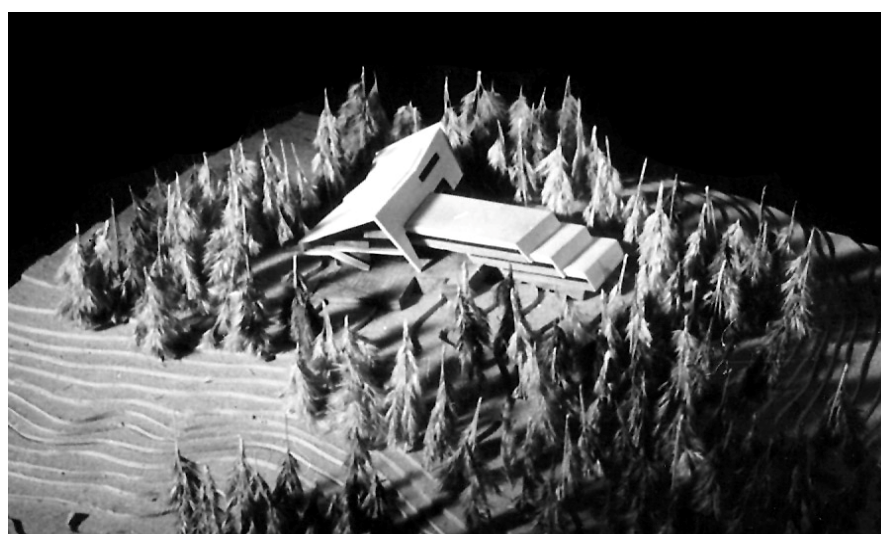
*Il.72. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Elewacja boczna.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.*

*Il.73. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Makieta schroniska górskiego.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.*

Il.74. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Makieta schroniska na tle Beskidów.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

Il.75. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Widok makiety z góry.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.

We wrześniu 2002 roku odbył się konkurs pod patronatem burmistrza Zakopanego Piotra Bąka, przy wsparciu merytoryczno-programowym prezesa Oddziału Sądecko-Podhalańskiego Stowarzyszenia Architektów Polskich Zenona Remiego, zorganizowany i przeprowadzony przez Urząd Miasta Zakopane i SARP oraz Miejską Galerię Sztuki w Zakopanem. Cechą wyróżniającą konkurs było wprowadzenie do kryteriów oceny architektury także czynników praktycznych - zasad i kosztów eksploatacji. Należy podkreślić, że dotąd były one pomijane nie tylko w konkursach, ale także w układzie metodycznym tworzącym proces powstawania rozwiązań architektonicznych. Nominacji do konkursu dokonały osoby lub instytucje, eksploatujące obiekty od kilku lat i znające ich walory funkcjonalne.

Jednym ze zgłoszonych projektów był Bank PKO S.A. w jednym z kluczowych miejsc Zakopanego przy ul. Krupówki, u zbiegu Krupówek „B” autorstwa Wojciecha Bulińskiego. Również zgłoszono dwa kościoły autorstwa profesorów Politechniki Krakowskiej: kościół parafialny pw. Św. Krzyża w Zakopanem przy ul. Zamojskiego, zaprojektowany przez Witolda Cęckiewicza oraz kościół parafialny pw. Najświętszej Maryi Panny Objawiającej Cudowny

Medalik w Zakopanem na osiedlu Olcza-Piszczory, zaprojektowany przez profesora zwyczajnego J. Tadeusza Gawłowskiego.

Z trzech kandydatur do nagrody „Brazowy Pazdur” nagrodzono Bank PKO autorstwa profesora zwyczajnego Wojciecha Bulińskiego, oraz kościół parafialny na Os. Olcza-Piszczory autorstwa J. Tadeusza Gawłowskiego⁹⁷.

Il.76. Tatry Polskie. Zakopane. Bank PKO BP. Autor Wojciech Buliński
Źródło: *Architektura Zakopanego na Przełomie Wieków*, Wydawca Miasto Zakopane, Miejska Galeria Sztuki Zakopane, Zakopane 2002, s. 5

Innymi ciekawymi realizacjami są projekty ośrodka wypoczynkowego „Bankowiec” NBP przy ul. Bulwary Słowackiego w Zakopanem architekta Wojciecha Bulińskiego oraz budynek Wieży Sędziowskiej na Wielkiej Krokwi przy ul. B. Czecha w Zakopanem autorstwa Stanisława Karpiela. Są to obiekty architektoniczne, dowodzące swych walorów funkcjonalnych w eksploatacji, jak i emocjonalno-wrażeńiowych, w których modernizm, ponowoczesność oraz dwudziesty pierwszy wiek, są wyraźnie naznaczone.

Jest to architektura wychodząca ponad regionalizm. Formy Wojciecha Bulińskiego i Stanisława Karpiela, są powiązane z architekturą górską, jednak nie poprzez naśladownictwo, ale poprzez doskonałe wpisanie w krajobraz górski. Z tym jednak, że Bank PKO posiada subtelne aluzje do architektury góralskiej - ekspresyjne skosy.

Przy najnowszych tendencjach architektonicznych widocznym wyrazem Zakopanego są zachowawcze projekty Zakopiańczyków, stanowiące o unikalnej specyfice regionu i budujące przyszłe formy przestrzenne w oparciu o genius loci, połączone z nowymi trendami i tworzące nowe wartości w budownictwie. Z całą pewnością należy stwierdzić, że styl zakopiański częściowo uchronił Zakopane przed obcym wpływem w budownictwie oraz narzucił nowy kierunek rozwoju. Po nim powstawały nowe rozwiązania, które bardziej lub mniej nawiązują do stylu zakopiańskiego, dzięki czemu w budownictwie powstał nowy styl zwany nowo-zakopiańskim⁹⁸.

⁹⁷ Por. *Architektura Zakopanego na Przełomie Wieków*, Wydawca Miasto Zakopane, Miejska Galeria Sztuki Zakopane, Zakopane 2002, s. 5.

*Il.77. Tatry Polskie. Zakopane. Ośrodek wypoczynkowy „Bankowiec” NBP. Autor Wojciech Buliński.
Źródło: Architektura Zakopanego na Przełomie Wieków, Wydawca Miasto Zakopane, Miejska Galeria Sztuki Zakopane, Zakopane 2002, s. 5*

*Il.78. Tatry Polskie. Zakopane. Wieża Sędziowska na Wielkiej Krokwi. Autor Stanisław Karpieł.
Źródło: Architektura Zakopanego na Przełomie Wieków, Wydawca Miasto Zakopane, Miejska Galeria Sztuki Zakopane, Zakopane 2002, s. 11*

⁹⁸ Por. *Architektura Zakopanego na Przełomie Wieków*, Wydawca Miasto Zakopane, Miejska Galeria Sztuki Zakopane, Zakopane 2002, s. 2.

W latach PRL, architekci zmagali się z trudnościami formalno-prawnymi, tworzonymi przez ówczesne władze, często nie uzyskując pozwoleń do swoich projektów, szczególnie tych niesztampowych i wykraczających poza zwyczajne wyobrażenia tamtych czasów.

Projektowanie górskiej architektury, neoregionalnej było w latach pięćdziesiątych dla polskich twórców wspaniałą odskocznią od obowiązującego powszechnie socrealizmu⁹⁹.

Wnioski twórców architektury często były pełne obaw o Podtatrze. Wskazywały na zagrożenia tożsamości regionu spowodowane inwestycjami z lat sześćdziesiątych oraz siedemdziesiątych. Przejawiano troskę o przyszłą kontynuację tradycji regionalnej w twórczości projektantów. Jednak dzięki dostosowaniu warunków prawnych i społecznych dorobek architektoniczny w okresie III Rzeczypospolitej zyskał prawdziwe brzmienie, niedeklasujące stylu podhalańskiego.

Jednak wciąż projektowane są budynki agresywne, pretensjonalne i brzydkie pozbawione jakiegokolwiek związku z otoczeniem. Zatem sposób, w jaki kształtowany jest prawidłowy i atrakcyjny projekt, wymaga znacznej troski o estetykę i powiązanie z krajobrazem.

Umiejętność projektowania pod Tatrami ma szczególne znaczenie charakteryzujące się właściwym nawiązaniem do tradycji i wpisania w nią współczesności. Duża skala nowych obiektów nie pozwala na przenoszenie elementów historycznych. Zatem istotnym jest dowiązanie projektu do ważnych cech architektury regionu w sposób rzetelny i inteligentny.

Obecnie dzięki bardziej przyjaznym zmianom i nowelizacjom w Prawie budowlanym, oraz w Warunkach technicznych budynków i ich usytuowania, autor ma nadzieję, że realizacje tak ciekawych inwestycji jak projekty krakowskiej szkoły projektowania architektonicznego, będą możliwe, a starania architektów o ład i porządek nie tylko w architekturze i urbanistyce, estetyce projektów, ale również w prawie, zyskają uznanie nowoczesnego społeczeństwa i pozwolą na realizację nietuzinkowych budynków, które już od dawna można podziwiać w Europie.

4.4.3. Nowoczesne

W okresie dwudziestolecia międzywojennego architektura górską zapisała się, jako neoregionalna, czerpiąca z tradycji. Podejmowano również próby oswajania modernistycznego stylu międzynarodowego w zetknięciu z pejzażami górskimi i architekturą miejscową. Eksperymenty takie są wyraźnie dostrzegalne w Alpach, ale również nieobce są krajobrazom tatrzańskim. W krajobrazach gór obiekty modernistyczne wniosły nowe wartości lub poniosły porażkę.

Modernizm wkroczył w Tatry przy okazji konkursów i imprez sportowych, związanych z FIS-em. Spowodowało to wzmożenie inwestycji. W Tatrzańskim Parku Narodowym zbudowano m.in. – kolejkę linową z Kuźnic przez Myślenickie Turnie na Kasprowy Wierch projektu Anny i Andrzeja Kudelskich¹⁰⁰ oraz skonstruowano pierwszy wyciąg saniowy z Kotła Gąsienicowego do górnej stacji

⁹⁹ Konsultacji w dziedzinie architektury schronisk udzielił autorowi W. Kosiński.

¹⁰⁰ W. Kosiński, *op. cit.*, s. 37.

kolejki, na taras pod szczytem Kasprowego. Architektura podobnych, pomimo zróżnicowanego programu stacji kolejki linowej, nie zaskakiwała formą. W budowlach najważniejsza stała się funkcja, mniej ważne było wpisanie w krajobraz, jednak nie tak drastyczne dla pejzaży tatrzańskich¹⁰¹.

Obiekt kolejki manifestował triumf nowoczesności, charakteryzujący się przełamaniem tradycji i ujarzmieniem przyrody. W celu złagodzenia kontrastów z otoczeniem użyto na ścianach budowli okładzin z naturalnego kamienia, jako jedyne elementu związanego z kontekstem krajobrazowym.

Kolej w chwili powstania była pierwszym tego typu urządzeniem w Polsce, a czwartym na świecie.

Il.79. Tatry Polskie. Dolna stacja kolei linowej PKL w Kuźnicach. Pierwsze wagoniki. Zdjęcie z 1957 roku. Źródło: Archiwum autora

Il.80. Tatry Polskie. Kolej linowa na Kasprowy Wierch przed remontem w latach 2006-2007. Źródło: Internet, wrzesień 2008, http://www.skionline.pl/stacje/index.php?co=newsy&id_newsa=5046

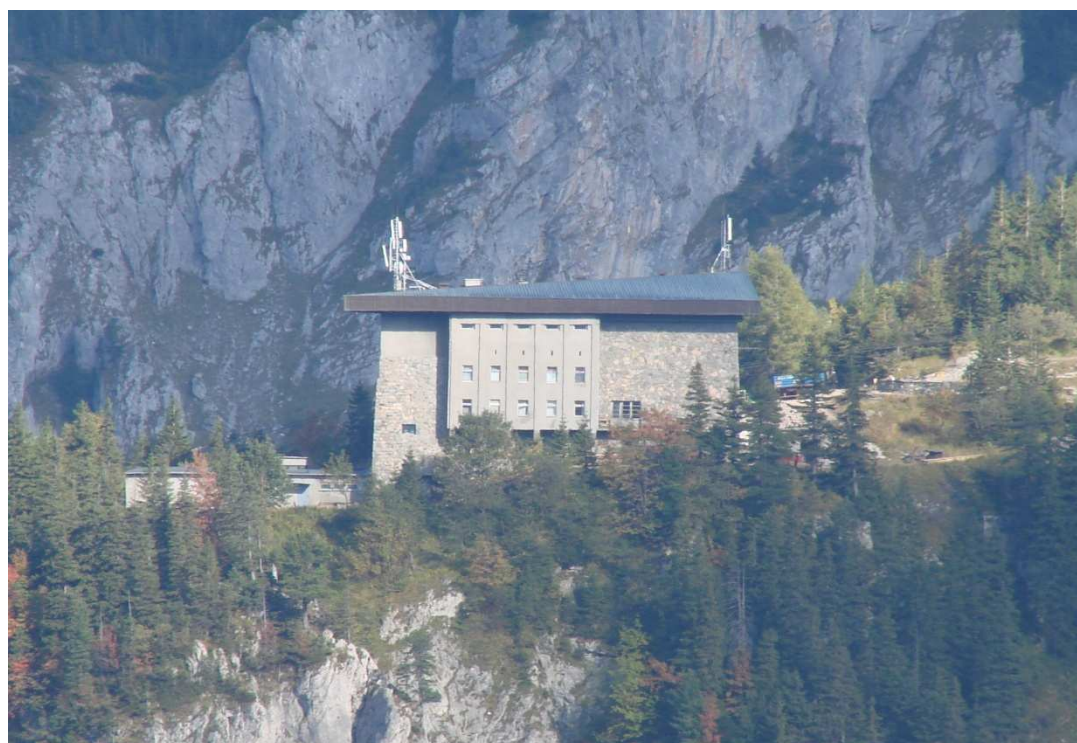
¹⁰¹ *Ibidem*, s. 36.

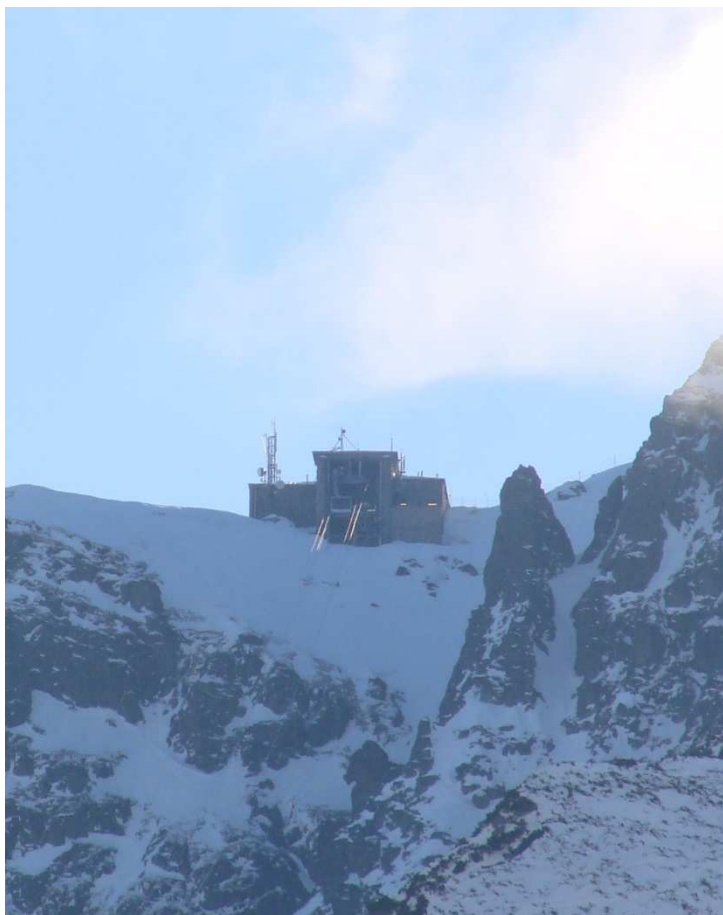
Il.81. Tatry Polskie. Dolna stacja kolei linowej PKL w Kuźnicach.

Kolej wyposażono w nowe wagoniki, po remoncie wykonanym przez szwajcarską firmę Garaventa w latach 2006 – 2007.

Oprócz wymiany wagonów, podpór i lin – obejmowała montaż nowoczesnego napędu i układu sterowania kolei, fot. autor

Il.82. Tatry Polskie. Stacja pośrednia kolei linowej PKL na Myślenickich Turniach, fot. autor

*Il.83. Tatry Polskie. Stacja końcowa
kolei linowej PKL na Kasprowym
Wierchu, fot. autor*

*Il.84. Tatry Polskie. Stacja końcowa
kolei linowej PKL na Kasprowym
Wierchu.
Źródło: Archiwum Janusza
Konieczniaka, autora książki
„Encyklopedia Schronisk
Tatrzańskich”.*

Il.85. Tatry Polskie. Kolej linowa PKL na Kasprowy Wierch. Mapa trasy, opracowanie graficzne autora.
 Źródło: Internet, listopad 2007, <http://www.pkl.pl>

W Słowacji – bardziej niż w Polsce – istnieją liberalne przepisy dotyczące ingerowania w krajobraz górski.

Przykładem odwrotnym do polskiego ochroniarstwa jest Szczyrbskie Jezioro i jego otoczenie po słowackiej stronie Tatr. Widoczna jest tu wyraźna skłonność Słowaków do nowoczesności.

Szczyrbskie Jezioro (Štrbské Pleso) to najwyżej położona osada w Wysokich Tatrach (1335 m n.p.m.). Leży na południowym brzegu jeziora o tej samej nazwie, skąd roztacza się panorama Kotliny Liptowskiej i Popradzkiej oraz Niżnych Tatr.

W roku 1872 Józef Szentivany, właściciel ziemski, wybudował na południowym brzegu Szczyrbskiego Jeziora myśliwską chatę, która stała się zarodkiem późniejszego turystycznego centrum Szczyrbskiego Jeziora.

Węgierskie Towarzystwo Karpackie w roku 1875 zainspirowało budowę schroniska turystycznego. W krótkim czasie powstały dalsze hotele i restauracje, sanatorium i kilka willi. W roku 1885 przyznano osadzie status uzdrowiska. Ukoronowaniem rozbudowy z czasów węgierskich było postawienie w 1906 roku hoteli Hviezdoslav i Krywań.

Sytuacja po II wojnie światowej zmusiła do przebudowy hoteli w sanatoria antyastmatyczne, jednak w związku z przygotowaniem do narciarskich mistrzostw świata w 1970 roku postawiono nowoczesne budynki, aby zabezpieczyć odpowiednią liczbę noclegów.

Osada ta ma status uzdrowiska klimatycznego i jest jednocześnie znanym ośrodkiem sportów zimowych. Przy okazji organizacji Narciarskich Mistrzostw Świata FIS została rozbudowana infrastruktura sportowa, dlatego można tu dziś podziwiać m.in. dwie skocznie narciarskie (K-90 i K-120)¹⁰².

¹⁰² Serwis internetowy marzec 2008: <http://www.vysoketatry.com/obce/ospleso/pl.html>

Il.86. Tatry Słowackie. Szczyrbskie Jezioro. Mapa trasy.
 Źródło: Internet, lipiec 2008, <http://narty.gazeta.pl>

Il.87. Tatry Słowackie. Szczyrbskie Jezioro. Układ wyciągów na zdjęciu wykonanym z samolotu.
 Źródło: Internet, lipiec 2008, <http://narty.gazeta.pl>

*Il.88. Tatry Słowackie. Szczyrbskie Jezioro. Wyciąg narciarski.
Źródło: Internet, grudzień 2006, <http://narty.gazeta.pl>*

*Il.89. Tatry Słowackie. Szczyrbskie Jezioro. Zespół hotelowo-leczniczy.
Źródło: Internet, grudzień 2006, <http://www.vysoketatry.com>*

Ciekawa stylistyka cechuje wyjątkowe wśród w większości niezbyt udanych schronisk w Tatrach Słowackich Chatę Tery'ego, zlokalizowaną w Dolinie Zimnej Wody (górne piętro Doliny Pięciu Stawów Spiskich), przy Żółtej Ścianie, na trasie pod zachodnią ścianą Łomnicy. To typowo nowoczesne schronisko nie ma cech folklorystycznych.

Schronisko Tery'ego należy do bardziej surowych schronień. Nie należy liczyć na komfortowe warunki. Ma jedynie 18 miejsc noclegowych.

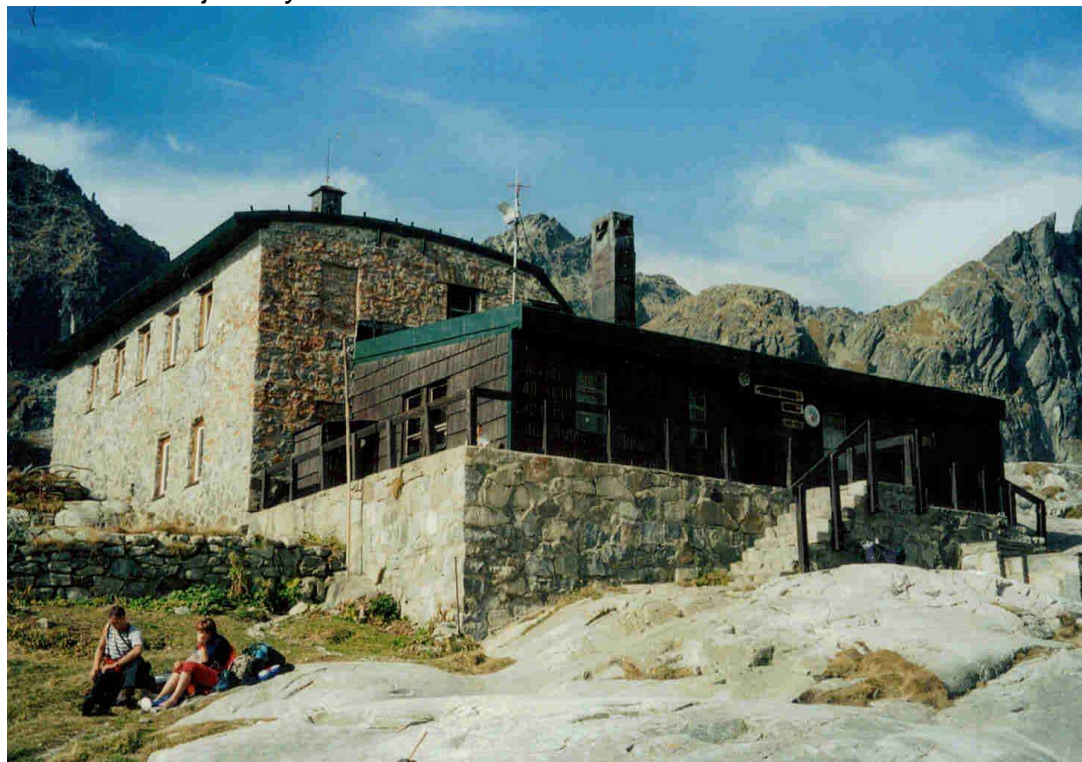
Do budowy wykorzystano, tak jak w innych przypadkach, materiały rodzime, czyli drewno i kamień, doskonale dobrane i ułożone. Budowa wymagała wielkiego nakładu sił i środków – kamienny materiał budowlany (ponad 50 tys. ton) wnoszono na plecach, braki finansowe wyrównał swą darowizną projektant Gedeon Majunke.

Dach przypominający wagon nadaje schronisku nowoczesną formę zbliżoną do architektury przełomu XX i XXI wieku. Można też zwrócić uwagę na alpejską konstrukcję w postaci wypukłych okien z poliwęglanu od południowej strony elewacji, która swoim kształtem przypomina zagubiony kosmiczny obiekt pośród skał. Tymczasowe drewniane przybudówki obniżają jakość obiektu, naiwnie nawiązując do stylistyki folkloru dolinnego w scenerii wysokogórskiej.

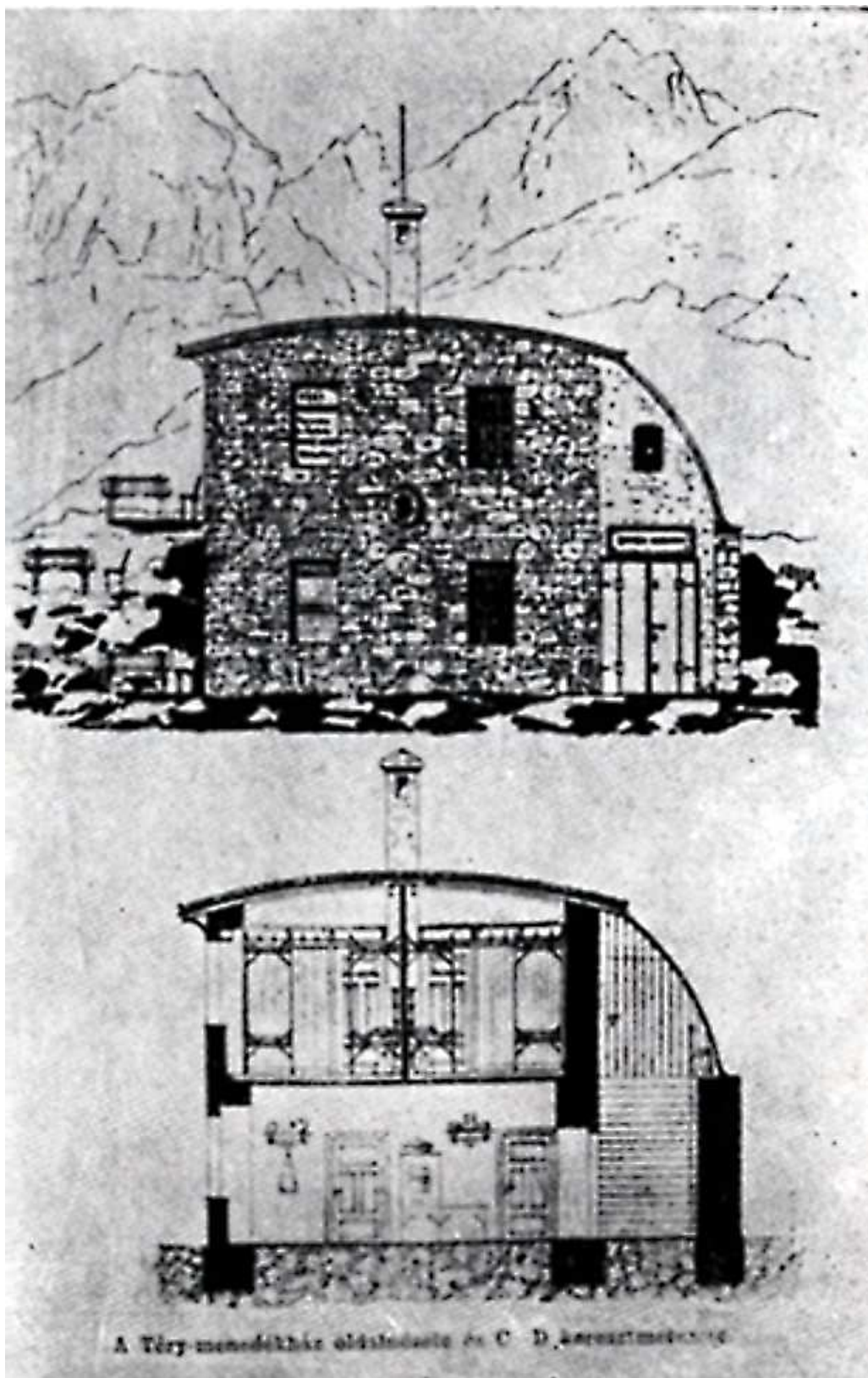
Pomysł nadania schronisku imienia pierwszego zdobywcy szczytów Pośredniej Grani i Durnego został wysunięty i jednogłośnie przyjęty podczas ceremonii otwarcia w dniu 21 września 1899.

W późniejszych latach schronisko kilkakrotnie rozbudowywano i modernizowano. W telefon i centralne ogrzewanie zostało wyposażone już w 1936 roku, obecnie zaś dysponuje najwyższą na Słowacji położoną elektrownią wodną.

Zimna woda oraz częsty brak światła sprawiają, że schronisko ma prawdziwie wysokogórski charakter. Obiekt jest zaopatrywany przez tragarzy ze schroniska Zamkovskiego (Zamkovskeho chata) (1475 m n.p.m.) położonego w Dolinie Zimnej Wody.

Il.90. Tatry Słowackie. Dolina Pięciu Stawów Spiskich. Schronisko Tery'ego 2015 m n.p.m.
Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”

Il.91. Tatry Słowackie. Dolina Pięciu Stawów Spiskich. Archiwalny projekt Schroniska Tery'ego 2015 m n.p.m.

Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”

Prawidłowa lokalizacja współczesnego obiektu wysokogórskiego winna charakteryzować się kilkoma istotnymi cechami. Położenie uzależnione jest od wysokości, jednak czynnik ten nie jest obecnie tak poważną przeszkodą jak dawniej. Teoretycznie obiekty wysokogórskie mogą już być posadowione w każdym położeniu. Jednak występują uwarunkowania podstawowe, związane z przetwarzaniem odpadów, higieną, wodą oraz źródłami energii.

Wiele tradycyjnych schronisk zlokalizowanych na wysokości ponad 2000 m n.p.m. nie ma prądu, wody, dobrze wyposażonych toalet. Są to obiekty przeznaczone dla wytrawnych turystów nieszukających wygod, ale raczej przygód. Schroniska te mają specyficzny, tradycyjny ludzki klimat. Zdaniem fachowców charakter tych obiektów powinien pozostać niezmienny.

Przeznaczone dla pasjonatów gór, budowane są z materiałów rodzimych występujących *in situ*, niżej – z drewna, wyżej – z kamienia. Natomiast w strefach jeszcze wyższych są uzupełniane i zabezpieczane materiałami i technologiami przemysłowymi, głównie blachą aluminiową i linami stalowymi.

Schroniska wysokogórskie leżą daleko od źródeł zaopatrzenia. Dotychczas zaopatrzenie w wodę czy energię oparte było na zbiornikach magazynujących wodę deszczową, a energia elektryczna pobierana była miejscami przez linie przesyłowe z dolin. Współczesne obiekty wyposaża się w kolektory słoneczne, panele fotowoltaiczne i zbiorniki do magazynowania energii. Konstrukcja obiektu powinna być lekka oraz odporna na silne wiatry występujące w górach (do 200 km/h) i duże obciążenia śniegiem, a także mikrosejsmiczne zagrożenia w zakresie stabilności podłoża. Dotychczas ten warunek spełniała stabilna konstrukcja kamienna, a następnie żelbetowa.

W Tatrach Polskich zapotrzebowanie na obiekty wysokogórskie zwiększa się z roku na rok. Przeciążenie Tatr Polskich powoduje przepływ ruchu turystycznego przez południową granicę. Po słowackiej części Tatr przebywa już więcej turystów i wspinaczy z Polski niż ze Słowacji. Słowackie schroniska stanowią dla Polaków coraz częstsze miejsca biwakowania. Interesująca jest analiza formy najbardziej charakterystycznych z nich.

Pomimo braku nowoczesnych źródeł energii oraz architektury, jak w przypadku współczesnych schronisk europejskich, niektóre słowackie schroniska w doskonały sposób wpisują się w krajobraz. Nie ingerują w otoczenie, pozostawiając je w pierwotnym kształcie.

Schronisko pod Wagą (nazwa słowacka, zwane również Chatą pod Rysami) (2250 m n.p.m.) w Tatrach Słowackich, obsługuje przeważnie wspinaczy oraz turystów podążających na Rysy. Ze względu na niebezpieczną lokalizację w lawinowym kotle, schronisko zostało poważnie uszkodzone przez lawinę w styczniu 2000 roku. Każdego roku obiekt przed otwarciem sezonu turystycznego wymaga remontu. Obecnie istnieje projekt przeniesienia budynku powyżej przełęczy Waga. Można stąd zejść do schroniska nad Popradzkim Stawem (Popradske Pleso) (1494 m n.p.m.). Odpowiednik schroniska nad Morskim Okiem, łączy funkcję przystanku dla masowych spacerowiczów i schroniska wysokogórskiego.

*II.92. Tatry Słowackie.
Schronisko pod Wagą
(Chata pod Rysami)
2250 m n.p.m.
Widok ze szlaku na Rysy,
fot. autor*

II.93. Tatry Słowackie. Schronisko pod Wagą, dzięki praktycznej formie doskonale wpisuje się w krajobraz Tatr Słowackich, fot. autor

1894-1895 wybudowała w obecnym miejscu nowy obiekt (stąd nazwa Śląski Dom).

Inwestorem był także Pavol Weszter, właściciel Tatrzańskiej Polanki. Budynek miał osiem pomieszczeń, a w latach 1907-1958 dodano mu nowe moduły mieszkalne. Utrzymane w stylu alpejskim schronisko o stromo opadającym dachu z mansardami spłonęło w 1962 roku. Obecny budynek wzniesiono w latach 1965-1968¹⁰⁵.

Podczas pielgrzymki na Słowację, 3 czerwca 1995 roku dolinę Wielicką odwiedził Jan Paweł II i modlił się w altance, specjalnie w tym celu postawionej na brzegu Wielickiego Stawu.

*Il.95. Tatry Słowackie. Wielicki Staw. Śląski Dom 1667 m n.p.m.
Źródło: Internet, kwiecień 2008, <http://upload.wikimedia.org>*

*Il.96. Tatry Słowackie.
Wielicki Staw, w tle
Śląski Dom.
Źródło: Internet,
kwiecień 2008
<http://upload.wikimedia.org>*

Il.97. Tatry Słowackie. Wielicki Staw. Śląski Dom widziany ze szlaku na Gerlach.
Źródło: Internet, kwiecień 2008 <http://picasaweb.google.com>

Do swoistej klasyki można zaliczyć obiekty znacznie późniejsze, powojenne z lat sześćdziesiątych do osiemdziesiątych, dalej przebudowywane i rozbudowywane, zlokalizowane w krajobrazach dotychczas niedostępnych dla inwestycji. Z racji oderwania od miejsc cywilizacji nie mają one cech regionalnych, ale są produktami o charakterze industrialnym w stylu technologicznym, z arsenалу form estetycznych ruchu nowoczesnego.

Powrót po 1956 roku do modernizmu przyniósł starannie opracowane realizacje, tryumfując śmiałymi przedsięwzięciami architektonicznymi. W tym okresie standardem stały się stacje kolei linowych, połączone z obserwatoriami i przekaźnikami radiowo-telewizyjnymi oraz lądowiskami dla helikopterów. Efektownymi realizacjami stały się obiekty rozbudowywane oraz odbudowane w paśmie Alp Francuskich i Włoskich.

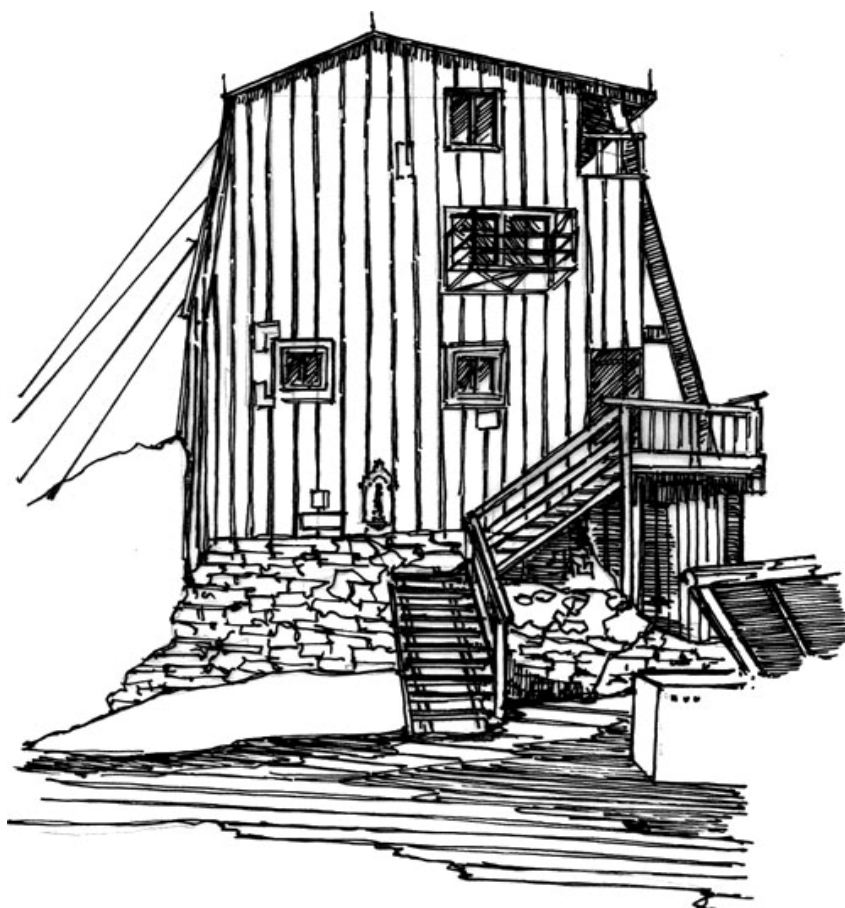
Stalowe klamry i łańcuchy, rozmieszczone na urwistej drodze, stanowią jedyne dojście do Schroniska im. Królowej Margherity w paśmie krajobrazowym Monte Rosa, w drodze na Punta Gnifetti (4554 m n.p.m.)¹⁰⁶. Jest to najwyższe położony budynek w Europie.

Schronisko to jest przykładem bezpretensjonalnego, ponadczasowego w sensie wizualnym obiektu, który pomimo swojej mało artystycznej formy, tworzy ciekawą bryłę i konstrukcję krajobrazową, wcinającą się w grań Punta Gnifetti. Od strony zbocza spięte jest z nim stalowymi linami, a od strony urwiska zostało wsparte drewnianymi słupami, podpierającymi również taras widokowy. Wrażenie potęguje fakt, iż obiekt został wykonany w 1890 roku.

¹⁰⁶ Por. Serwis internetowy czerwiec 2006 r.: <http://www.liebertonline.com>

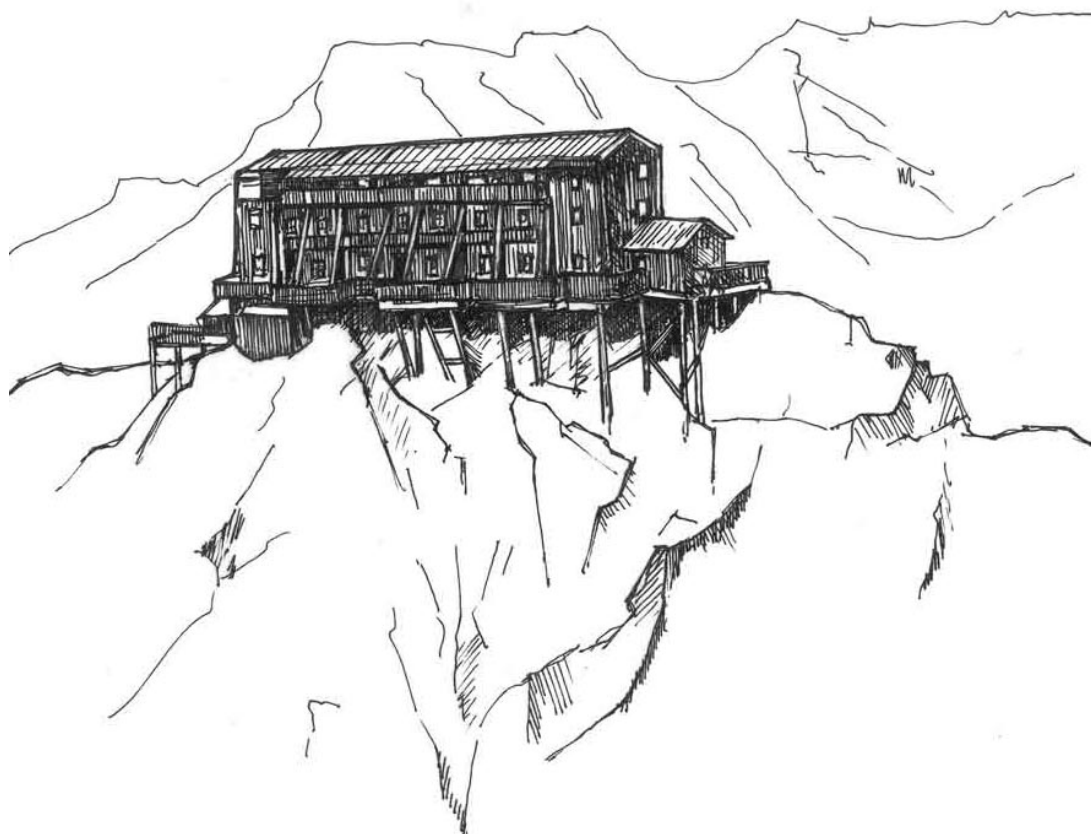
Patrząc na prostotę, a zarazem interesująca formę architektury Cappana Margherita rozwieszzonego nad górską granią, możemy stwierdzić, że wiara w możliwości architektury krajobrazu osiąga kolejny wymiar technologiczny i konstrukcyjny. Obiekt został zaprojektowany i skonstruowany dzięki zaangażowaniu w pracę naukową Angelo Mosso¹⁰⁷ – psychologa i alpinisty, urodzonego w Turynie. Pierwotnie miał być przeznaczony na Obserwatorium Meteorologiczne z zaprojektowanym w 1907 roku Międzynarodowym Laboratorium Naukowym imienia „Angelo Mosso”. Koncentrowano się tam nie tylko na badaniach psychologicznych, ale również na mikrobiologii i botanice.

Obecnie schronisko reprezentuje wysoki standard użytkowy dla wspinaczy i turystów. Wyruszają stąd wyprawy na liczne otaczające go szczyty: Alagna Valsesia, Gressoney, Champoluc, Macugnaga. Przy okazji analizowania obiektu, ujawnia się, jak istotnym problemem w architektonicznej eksploracji gór jest transport niezbędnych towarów na duże wysokości. W przypadku schronisk alpejskich w Europie Zachodniej odbywa się on za pomocą śmigłowców. Jest to wynik dobrej ekonomii, która napędza biznes i standardy jakościowe (w tym bezpieczeństwo) turystyki górskiej oraz ogólnie potencjału finansowego inwestorów w krajach alpejskich. W przypadku schronisk w Europie Wschodniej sytuacja transportu znacząco się różni.

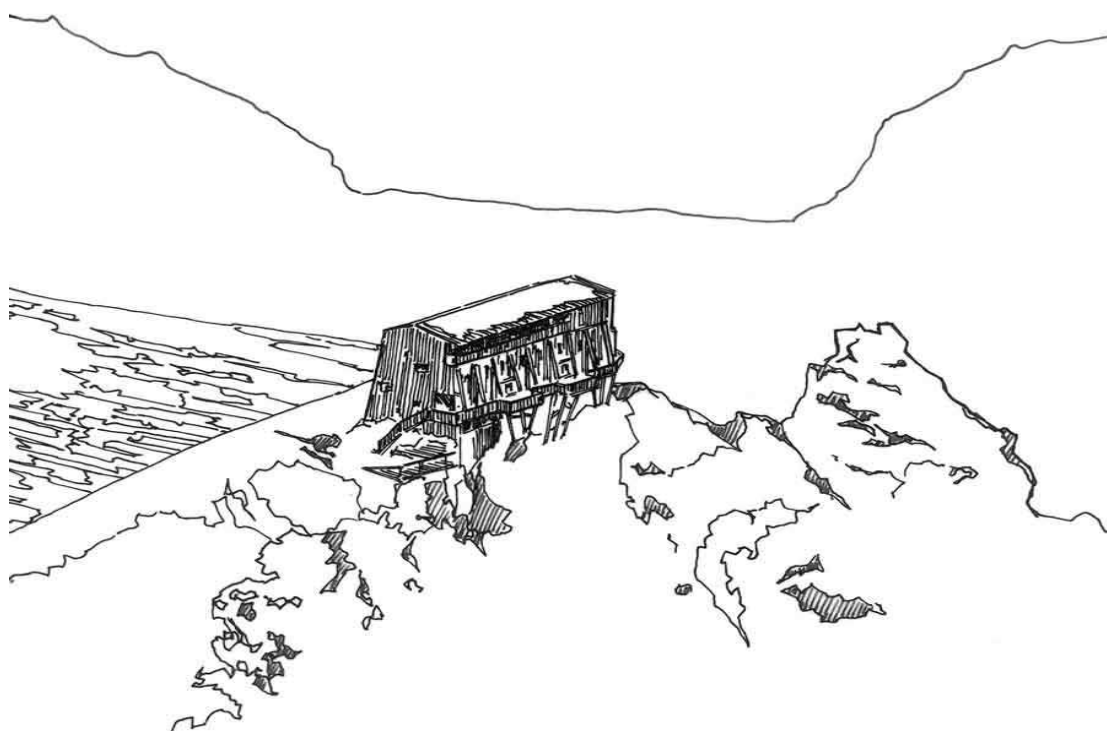

Il.98. Alpy Włoskie. Schronisko Królowej Margherity 4554 m n.p.m.
Widok elewacji frontowej, rys. autor

¹⁰⁷ Por. Serwis internetowy czerwiec 2006 r.: <http://www.torinopiemontevideobank.it>

Il.99. Alpy Włoskie. Schronisko Królowej Margherity 4554 m n.p.m.
Widok elewacji nadwieszanej nad górską granią, rys. autor

Il.100. Alpy Włoskie. Schronisko Królowej Margherity 4554 m n.p.m.
Ekstremalna konstrukcja z początku XX wieku, rys. autor

W celu podniesienia krajobrazowego standardu budynek odnowiono w 1980 roku i przeznaczono na schronisko wysokogórskie oraz laboratorium naukowe, tworzące obecnie międzynarodowy zespół górskich obiektów naukowych z tzw. laboratorium „Piramida” w Nepalu, wybudowanym w 1990 roku, – czyli w stulecie macierzystej Capanna Margherita.

Wśród znaczących obiektów znajdują się również małe, jednak charakterystyczne formy, jak Bivacco Vallot (4350 m n.p.m.) na początku grani Bosses¹⁰⁸. Metalowe, surowe pudło bez obsługi z kilkoma pryzmami w środku, służące w założeniu głównie, jako schron na wypadek załamania pogody. Obiekt ma 12 miejsc noclegowych, jest zasilany bateriami słonecznymi oraz zaopatrywany w wodę z topniejącego śniegu.

Il. 101. Alpy Francuskie.
Schron ratunkowy Vallot
4362 m n.p.m. Źródło:
Internet, sierpień 2008,
<http://galeria.e-city.tarnow.pl>

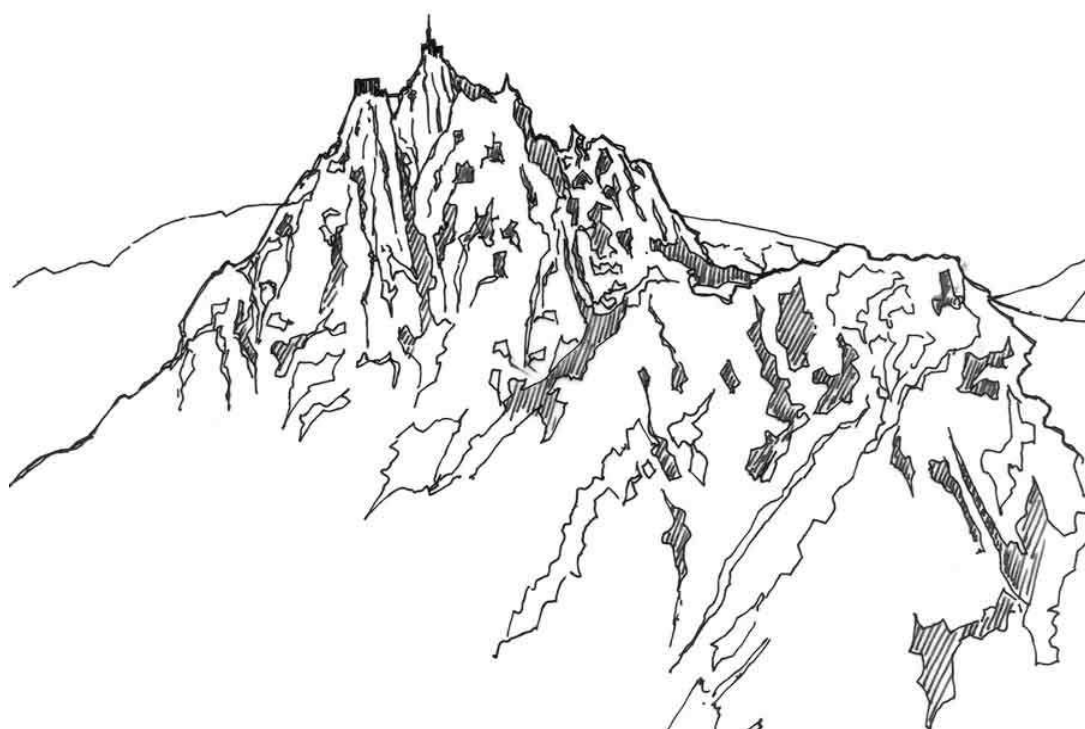
Do Ruchu Nowoczesnego należy przede wszystkim stacja kolejki linowej i ośrodek obsługi turystów, na szczycie pięknej, urwistej Aiguille du Midi (3842m n.p.m.) o gładkich kilkusetmetrowych ścianach skalnych, królującej w krajobrazie iglic skalnych nad Chamonix – stolicą Alp Francuskich. Najwyższy szczyt łańcucha śmiałych turni wznoszących się na lewym brzegu Arve składa się z granitów. Turnie oddzielają kotły lodowca Mer de Glace od głównej, zamieszkałej i zagospodarowanej części doliny i stanowią ważną część panoramy masywu Mont Blanc od północy¹⁰⁹. Nazwa szczytu „Południowa Iglica” pochodzi od charakterystycznego pochylecia iglicy w kierunku południowym.

Popularność Aiguille du Midi, jako wspaniałego punktu widokowego trwa od zdobycia jej północnego wierzchołka przez Antoniego Malczewskiego 2 sierpnia 1818 roku. Jej ściany od dawna przyciągały wspinaczy, a z drugiej iglicy Col du Midi zaczyna się najpiękniejsza część narciarskiego zjazdu do Montanvers.

¹⁰⁸ Por. Serwis internetowy marzec 2008: <http://www.gwarki.com>

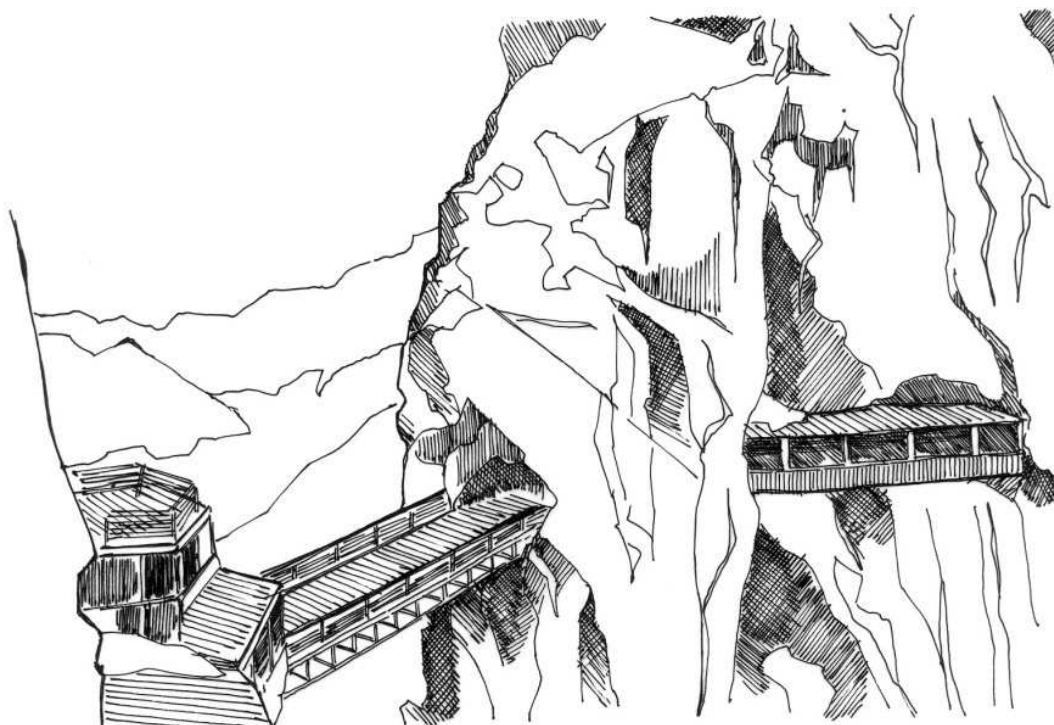
¹⁰⁹ Por. M. Zygmanski, *Alpy*, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2012, s. 24.

Na szczyt wjeżdża najwyżej położona na świecie kolejka linowa z Chamonix. Została uruchomiona w 1909 roku i przebudowana w latach powojennych. Górna stacja kolejki znajduje się na wysokości 3777 m n.p.m. Pod górą Aiguille du Midi znajduje się wybudowany w 1965 roku tunel łączący Francję z Włochami. Na wierzchołek południowy wywozi turystów specjalna winda. Z tarasów widokowych zbudowanych na różnych wysokościach i flankach rozpościerają się widoki na szczyty masywu Mont Blanc i wiele innych grup górskich Alp Zachodnich. Inna linia kolej linowej, zaczynająca się na Aiguille du Midi pozwala na niewiarygodną podróż ponad płaszczyznami Lodowca Giganta aż do znajdującego się w głównej grani Pointe Helbronner (3462m n.p.m.)¹¹⁰. Jest to dokonanie inwestycyjne i artystyczne do tej pory niepokonane w kategorii nowoczesnej architektury wysokogórskiej

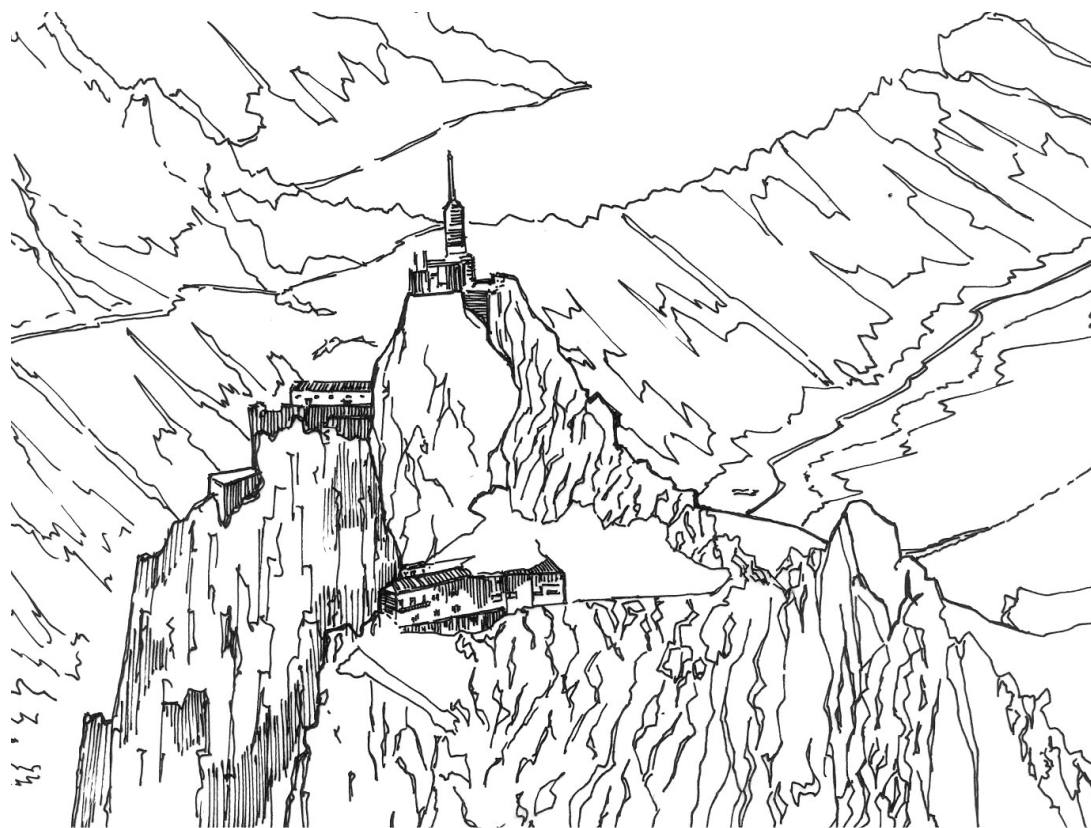

Il.102. Alpy Francuskie. Aiguille du Midi w masywie Mount Blanc 3842 m n.p.m.
Pod górą znajduje się tunel łączący Francję z Włochami, rys. autor

¹¹⁰ Por. M. Zygmanski, *op. cit.*, s. 24-25.

Il.103. Alpy Francuskie. Aiguille du Midi w masywie Mount Blanc 3842 m n.p.m. Przejście pomiędzy iglicami szczytu, rys. autor

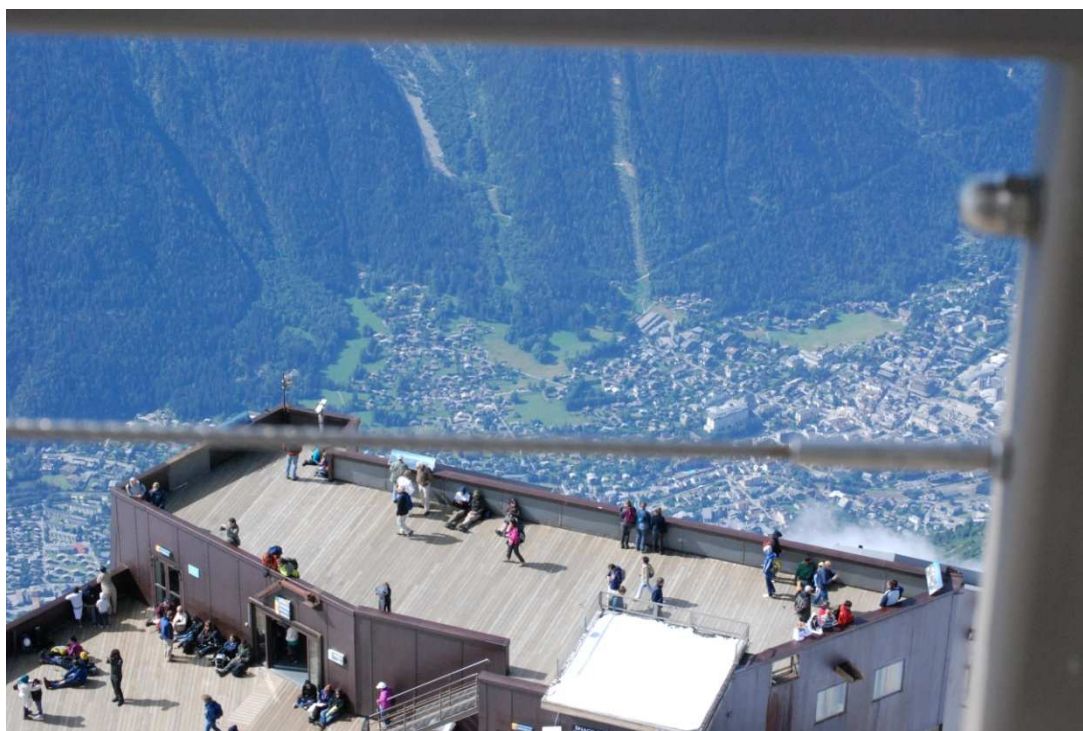
Il.104. Alpy Francuskie. Aiguille du Midi góruje nad doliną Chamonix, rys. autor

Il.105. Alpy Francuskie. Szpica Aiguille di Midi, fot. Magdalena Kuranowska.

Il.106. Alpy Francuskie. Ostonięte przejście łączące iglice Aiguille du Midi, fot. Magdalena Kuranowska.

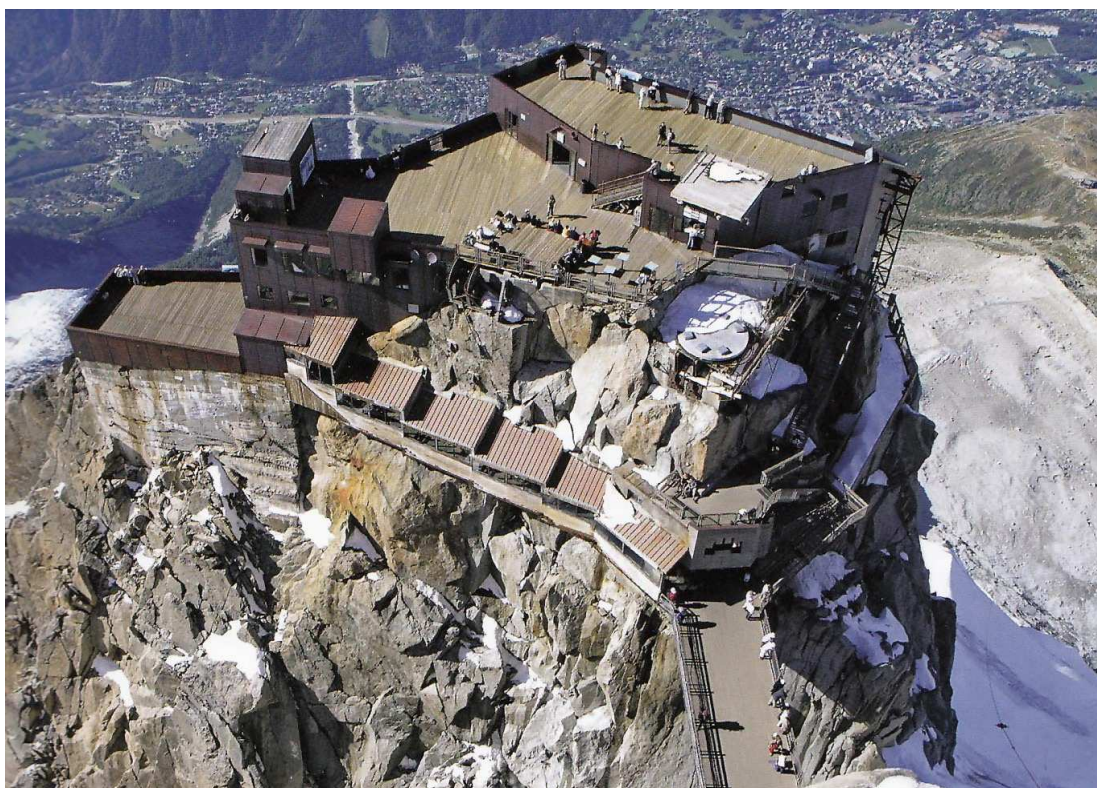
Il.107. Alpy Francuskie. Aiguille du Midi. Taras widokowy, fot. Magdalena Kuranowska.

Il.108. Alpy Francuskie. Stacja na szycie Aiguille du Midi, fot. Magdalena Kuranowska.

Il. 109. Alpy Francuskie. Stalowe okna schroniska na Aiguille du Midi, Magdalena Kuranowska.

Il. 110. Alpy Francuskie. Założenie przestrzenne na szczycie Aiguille du Midi. Źródło: Por. M. Zygmąński, *Alpy*, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2012, s. 24.

Wnętrza tego typu obiektów są dostosowane ściśle do potrzeb sportowców i narciarzy. Większe budynki mają ścisły podział funkcjonalny. Każdemu wnętrzu nadawany jest indywidualny kształt i odrębna stylistyka.

Ważną rolę odgrywały systemy ocieplenia i nagrzewania. Dawniej w odległych rejonach wysokogórskich był to zwykle wielki gliniany piec, który pełnił funkcję centrum schroniska. Luksusowe budowle zaopatrywano w radiatory grzewcze, lampy elektryczne, a także centralne ogrzewanie. Umeblowanie tego typu zabudowy wysoko w górach przypominało wnętrza jachtów czy statków pasażerskich. Również współcześnie w ekstremalne rejony o trudnych warunkach bytowania dzięki rozwojowi materiałów wkracza wysoki komfort i stylistyka – prosta, a zarazem kontrowersyjna w odbiorze, skrajnie oderwana od tradycyjnych form.

W odniesieniu do stylistyki alpejskiej w Polsce można zauważyć nieproporcjonalne rozrzucenie obiektów turystycznych, wysokogórskich oraz częściowy brak dobrze dobranej architektury. Jednak na obszarze polskich gór ze zrozumiałych względów brak było dostatecznych warunków terenowych, a ochrona przyrody i dóbr kulturowych stała się priorytetem w pozytywnym znaczeniu.

W przypadku zabudowy alpejskiej duże obiekty oraz schroniska rozrzucone są zazwyczaj wokół centrum turystycznego jak na przykład w Chamonix, St. Moriz czy wokół Doliny Aosty. Najnowocześniejszy typ stacji miał tam największą szansę realizacji.

4.5. Okres nowych możliwości XXI wieku.

Przewidywanie przyszłości w dziedzinie architektury i urbanistyki, jak dotychczas, okazywało się przedsięwzięciem bezcelowym i niemającym podstaw. Materializowana przyszłość pojawiała się zazwyczaj, jako połączenie stanu istniejącego danej epoki oraz wizjonerskich imaginacji. Dlatego myśląc o przyszłości w krajobrazach gór wysokich, należy sobie zdawać sprawę, że wizja ta jest jednoznacznie nieprzewidywalna, jednak oparta na nowych technologiach wdrażanych w budownictwie i testowanych na dużych wysokościach.

Można jednak planować harmonijny i pozytywny rozwój nowych tendencji, które są obecnie realizowane. Autor jest przekonany, że będzie to rozwój zrównoważony oraz kontrolowany przez architektów i wielbicieli krajobrazów górskich.

Architektura nowoczesna pojawia się obecnie w różnych odmianach, często przeciwstawiając się kiczowi przejawiającemu się w postmodernizmie. Modernizm tzw. pudełkowy¹¹¹ nie był dobrym rozwiązaniem dla krajobrazu górskiego. Jednak nowsze odmiany idei modernistycznej, jak high-tech, neokonstruktywizm i dekonstruktywizm obecnie znajdują uznanie, doskonale wpisując się w górski krajobraz.

Architektura ta ma interesujące założenia, ciekawy wygląd, często wykraczający poza normatywną logikę oraz prezencję wynikającą z zastosowanych form technologicznych. Obiekty tego typu w stosownych wydaniach twórczych mogą być ciekawie wpisane w teren, dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii oraz materiałów, takich jak szkło, wyeksponowane elementy metalowe oraz powierzchnie krzywoliniowe.

¹¹¹ Konsultacja w tej dziedzinie architektury wysokogórskiej z panem prof. W. Kosińskim.

W górach obecnie spotyka się architekturę ekologiczną, wtopioną w ukształtowanie terenu. Jest to architektura zespolona z terenem, podziemna, nadziemna, tarasowa – ukształtowana do stoku lub wkomponowana w urwisko skalne.

Ciekawym przykładem może być wybudowane schronisko Neue Monte Rosa Hütte na wysokości 2883 m n.p.m. pod Matterhornem w Alpach Szwajcarskich, ułożone w dolinie pomiędzy szczytami Gorner, Grenz oraz lodowcem Monte Rosa. Koncepcja została sporządzona przez ETH Zürich i Schweizer Alpen-Club SAC z zastosowaniem najnowszych technologii oraz osiągnięć techniki. Obiekt wyznacza nową drogę w rozwoju architektury wysokogórskiej¹¹².

Latem 2003 roku prof. Andrea Deplazes z departamentu Architektury ETH Zürich oraz prof. Meinrad K. Eberle analizowali koncepcję schroniska na jubileusz 150-lecia ETH Zürich¹¹³. Scenariusz obejmował planowanie i realizację projektu Neue Monte Rosa-Hütte¹¹⁴.

Il.111. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Pracownicy ETH Zürich podczas analizy modelu schroniska Neue Monte Rosa.

Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuette.ch/210_projekt.php

¹¹² Por. Serwis internetowy lipiec 2008 r.: http://alpen.sac-cas.ch/html_d/archiv/2005/2005-2008/

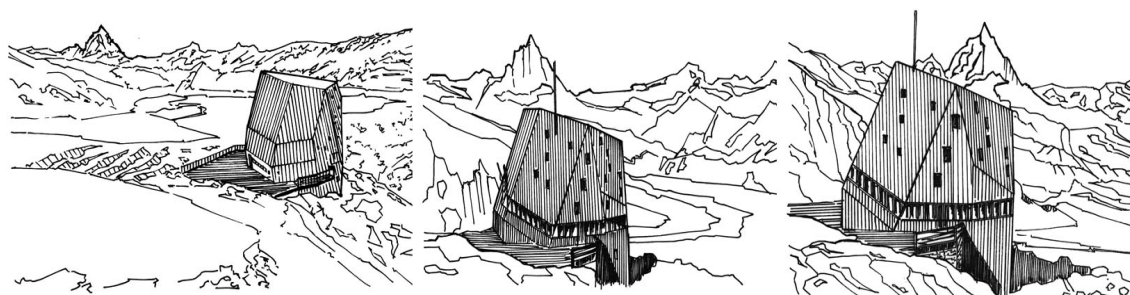
¹¹³ Źródło: Eidgenössische Technische Hochschule Zürich (Swiss Federal Institute of Technology Zurich), gdzie autor pozyskał większość zaprezentowanych informacji.

¹¹⁴ Por. Serwis internetowy lipiec 2008 r.: http://www.neuemonterosahuette.ch/210_projekt.php

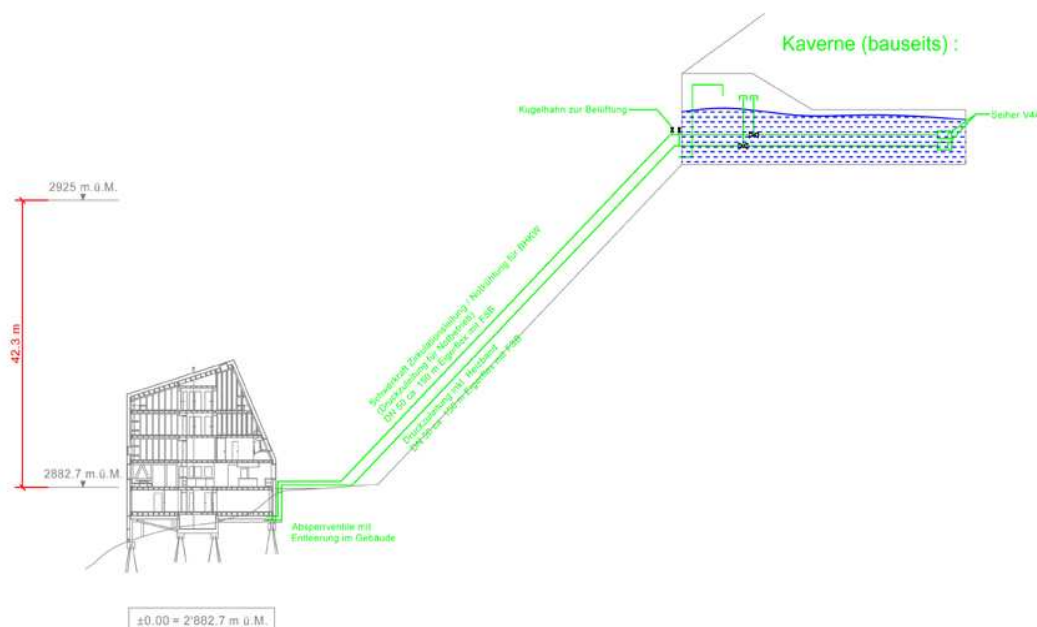
Rozpoczęto oporządzać naukę w ramy architektury i konstrukcji. Naukowcy opracowywali nowe projekty i koncepcje we współpracy ze specjalistami w dziedzinie nowych technologii, w wyniku, czego powstała unikatowa forma obiektu w kształcie kryształu górskiego.

Projekt jest przykładem płynnej współpracy i determinacji naukowców z wyższych uczelni i architektów oraz specjalistów i konstruktorów, od koncepcji aż po realizację. Reprezentuje innowacyjne idee, o których jedynie dyskutowano na przestrzeni ostatnich lat oraz jest dowodem na współistnienie haseł – architektura, digitalizacja, krajobraz, ekologia.

Schronisko jest zaopatrywane w źródła energii w sposób naturalny dzięki panelom fotowoltanicznym pokrywającym jego konstrukcję, a woda pobierana jest z pobliskiego lodowca. Zanieczyszczenia przekształcane są w sposób przyjazny dla środowiska dzięki zastosowanym oczyszczalniom ścieków. Prefabrykaty zastosowane do budowy zostały wyprodukowane za pomocą cyfrowych maszyn i robotów i uzyskały ciekawy architektoniczny wyraz.

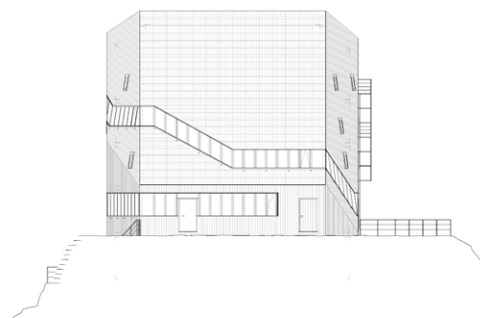
Il.112. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Neue Monte Rosa, rys. autor

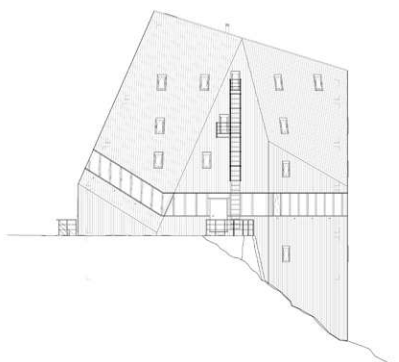
Il.113. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. System pobierania wody z pobliskiego lodowca. Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuette.ch/210_projekt.php

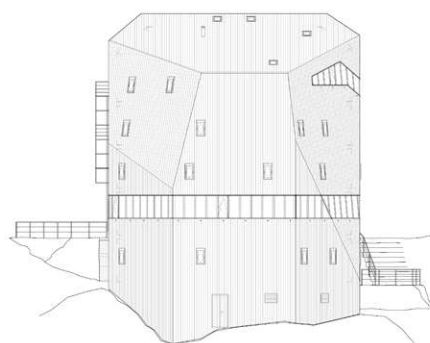
1. ELEWACJA ZACHODNIA

2. ELEWACJA POŁUDNIOWA

3. ELEWACJA WSCHODNIA

4. ELEWACJA PÓŁNOCNA

Il.114. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Schronisko Neue Monte Rosa. Rysunki elewacji.
 Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuette.ch/210_projekt.php

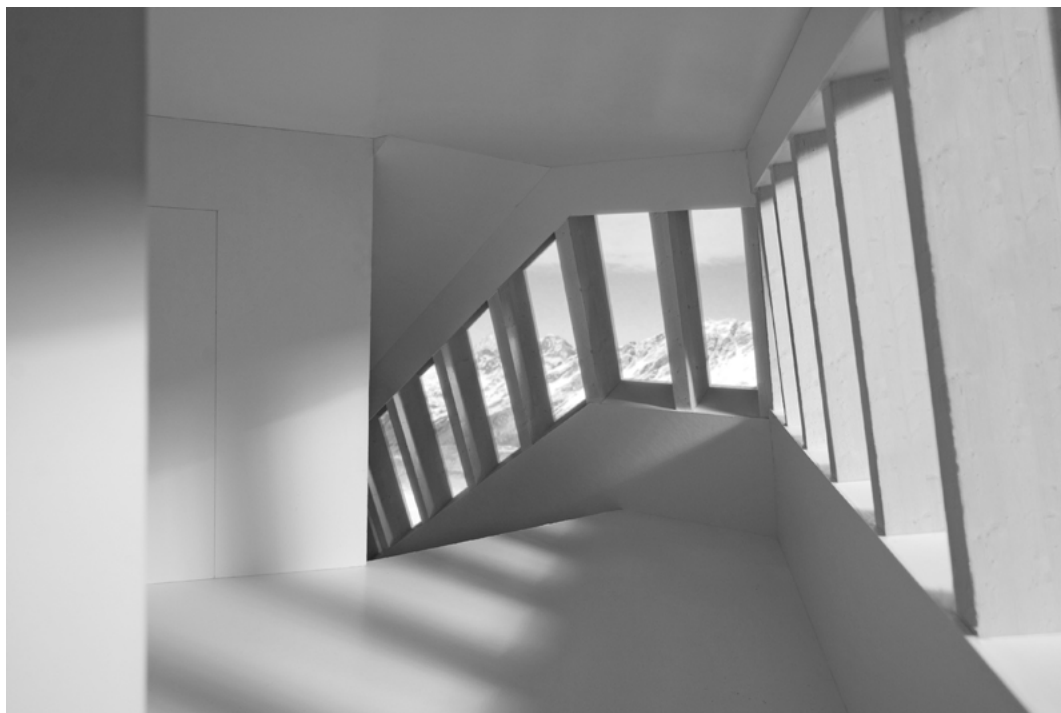

Il.115. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Schronisko Neue Monte Rosa, 2883 m n.p.m.
 Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuette.ch/210_projekt.php

Wnętrze obiektu prezentuje styl high-tech i podąża za zewnętrzną bryłą schroniska. W wyraźny sposób odczuwa się tu przestrzeń i perspektywę gór. Z jednej strony ma się wrażenie przebywania w chłodnym miejscu niczym lodowy kryształ, z drugiej w przytulnym pomieszczeniu, ponieważ wnętrze jest wykończone drewnem, co sprawia, że odczuwalny jest płynny dialog pomiędzy modnym i tradycyjnym wystrojem. Dzięki tym zabiegom udało się zachować tradycyjną tożsamość schroniska, pomimo futurystycznej bryły.

*Il. 116. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Schronisko Neue Monte Rosa. Z okien roztacza się panorama Alp.
Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuette.ch/210_projekt.php*

*Il. 117. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Schronisko Neue Monte Rosa. Spacerując w korytarzach schroniska, ma się nieodparte wrażenie wędrówki we wnętrzu górskiego kryształu.
Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuette.ch/210_projekt.php*

Budowę schroniska rozpoczęto 15 sierpnia 2008 roku. Projekt otrzymał nagrodę Holcim Award Bronze 2008 Europe, przekazaną przez Holcim Foundation za doskonałą i niespotykaną dotychczas konstrukcję na skalę globalną¹¹⁵.

Schronisko ostatecznie otwarto 25 września 2009 roku. Tę datę można uznać za przełomową w kształtowaniu architektury wysokogórskiej na świecie. Oznacza ona przede wszystkim dalszy rozwój architektury pośród piękna immanentnego i kontekstualnego krajobrazów wysokogórskich oraz wskazuje kierunek dalszego rozwoju tej gałęzi nauki. Neue Monte Rosa Hütte zostało oddane do użytku wspinaczy po zimowej przerwie w marcu 2010 roku¹¹⁶.

Nietypowy kształt budynku stanowi wynikową specyficznymi preferencjami inwestora oraz trudnej lokalizacji. Obiekt doskonale wpisuje się w górski krajobraz okolicy. Minimalistyczna bryła to elegancja w klasycznym wydaniu, która łączy nowoczesność i funkcjonalność. Swoimi ogromnymi przeszkleniami przełamuje jednostajne drewniane "opakowanie". Architekci zaproponowali surową estetykę, drewno, stal i szkło, które wpisują się w mistyczny nastrój miejsca.

Budowa obiektu była nie tylko wydarzeniem architektonicznym, obserwowanym przez samych wykonawców i projektantów. Było to przede wszystkim wydarzenie medialne.

Dzięki globalnej sieci internetowej i satelitarnej zaistniała możliwość obserwacji kreowania bryły poprzez łącza komputerowe w czasie rzeczywistym. Obserwatorzy mieli możliwość wglądu w pracę zespołu budowlanego we wszystkich fazach oraz w różnych warunkach pogodowych. Koordynację międzybranżową prowadzono przez architektów również poprzez łącza satelitarne.

Realizacja schroniska jest dowodem na intensywny postęp współczesnej architektury, gdzie projektanci w oryginalny sposób wykorzystują nowoczesne technologie wychodząc z biurek w teren dzięki komputerom przenośnym i Internetowi, pozostawiając za sobą deski kreślarskie oraz tradycyjne przyrządy.

Metody te nie przeszkadzają w realizacji budynków, zdecydowanie przyspieszając ich budowę. Można spekulować, czy jest to rozwój trafny i zrównoważony. Jednak współczesny projektant powinien przekraczać granice kolejnej epoki, w którą właśnie wkracza, pamiętając wciąż, – że nie komputer, a szkic odręczny jest podstawową formą przekazu wizji.

Dowodem na to jest futurystycznie zaprojektowany obiekt górskiej kolej linowej Nordpark z mostem i centrum obsługi turystów w Austrii, łączący, Innsbruck z górą Nordkette (2330 m n.p.m.)¹¹⁷, którego autorką jest architekt Zaha Hadid. Kolej przedstawia nową myśl technologiczną w transporcie górskim, łączy tradycję z nowoczesnością, miasto z górami. Staje się pomostem między codziennością, a ponadczasową chęcią przebywania w krajobrazie Alp¹¹⁸.

¹¹⁵ Por. Serwis internetowy październik 2008 r.: http://www.neuemonterosahutte.ch/210_projekt.php

¹¹⁶ Źródło: Eidgenössische Technische Hochschule Zürich (Swiss Federal Institute of Technology Zurich). Gdzie autor pozyskał kolejne informacje na ten temat.

¹¹⁷ Por. W. Kosiński, *op. cit.*, s. 144.

¹¹⁸ Por. Serwis internetowy luty 2012 r.: <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>

Konstrukcja rozciąga się na długości dwóch kilometrów, składa się z czterech stacji i mostu wiszącego nad rzeką Inn. Pozwala przemieszczać się na szczyt góry w mniej niż pół godziny. Projekt każdej stacji jest dostosowany do warunków panujących na danej wysokości, przy jednoczesnym zachowaniu płynności ogólnego języka architektonicznego. Podejście to, jest szczególnie istotne dla projektu kolei i pokazuje płynną morfologię najnowszej architektury Zahy Hadid.

Po przekroczeniu rzeki betonowym mostem zawieszonym na stalowych linach kolej wspina się na strome zbocze stacji Alpenzoo, aby ostatecznie wznieść się wyżej do stacji Seegrube¹¹⁹.

Wysoki stopień elastyczności w języku architektury używanym przez Zahę Hadid umożliwia dostosowanie różnych parametrów obiektu do układu terenu przy zachowaniu spójnej logiki formalnej. Dwa kontrastujące elementy „Shell & Shadow” (powłoka i cień), generują wysoką, jakość przestrzenną każdej stacji na linii kolejki z lekkimi strukturami organicznymi dachu, a także podwójną krzywizną szkła, jako elementu stwarzającego wrażenie pływania. Forma układu konstrukcyjnego tworzy sztuczny krajobraz architektury zespolonej z otoczeniem, opisując przepływ i cyrkulację powietrza w otwartych wnętrzach stacji.

Stosowanie nowoczesnych materiałów i stylów produkcyjnych stwarza kreowanie nowych możliwości termo formowania i komputerowego projektowania budynków. Współcześni architekci używają technologie opracowane dla przemysłu motoryzacyjnego, co usprawnia estetykę i kształtowanie przestrzeni.

Górska kolej linowa Nordpark kontynuuje poszukiwania Hadid w kierunku architektury bez szwu, tzn. architektury gładkiej i nieobciążonej ułomnością konstrukcji. Jest to olbrzymi wkład do obecnego globalnego dyskursu architektonicznego w cyfrowym projektowaniu i budownictwie.

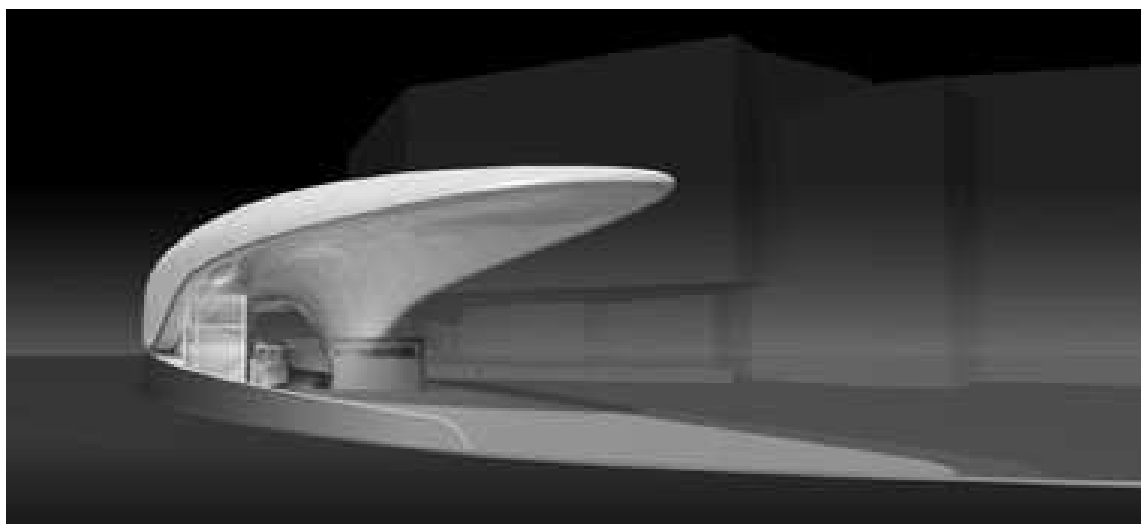
Obiekt stacji linowej jest drugim projektem zrealizowanym przez Zahę Hadid w Innsbrucku. Inną budowlą jest skocznia narciarska Bergisel, ukończona w 2002 roku i nagrodzona za projekt złotym medalem, przez Międzynarodowy Komitet Olimpijski w 2005 roku. Wszystkie stacje zajmują łącznie 2500 m² powierzchni. Projekt został zrealizowany we współpracy z Patrickiem Schumacherem¹²⁰ wieloletnim współpracownikiem Hadid, a także wykładowcą szkół architektury w Wielkiej Brytanii, Europie, a także Stanach Zjednoczonych Ameryki. Prowadzi on także wykłady z Zahą Hadid na Uniwersytecie Illinois w Chicago, Columbia University i w Graduate School of Design na uniwersytecie Harvarda. Obecnie jest profesorem mianowanym w Innsbrucku i jego wkład w dyskurs współczesnej architektury jest widoczny w opublikowanych dziełach jak m.in. kolej linowa Nordpark.

Zaha Hadid mówi o swoim dziele – "Kolej odzwierciedla nieustające zaangażowanie najwyższych standardów architektury i przesuwa granice projektowania i technologii budowy. Stacje te posiadają globalne odniesienia dla stosowania podwójnej krzywizny szkła w budownictwie."

¹¹⁹ *Ibidem.*

Autorka projektu tak wypowiada się n.t. kolejnych poziomów formy – "Każda stacja ma swój niepowtarzalny kontekst, topografię, wysokość. Projektując zajmowaliśmy się badaniem zjawisk naturalnych, takich jak polodowcowe moreny i ruchy lodu, – naturalne formy stały się inspiracją dla odmienności każdej stacji. Obiekty jawią się niczym zamrożony strumień na zboczu góry"

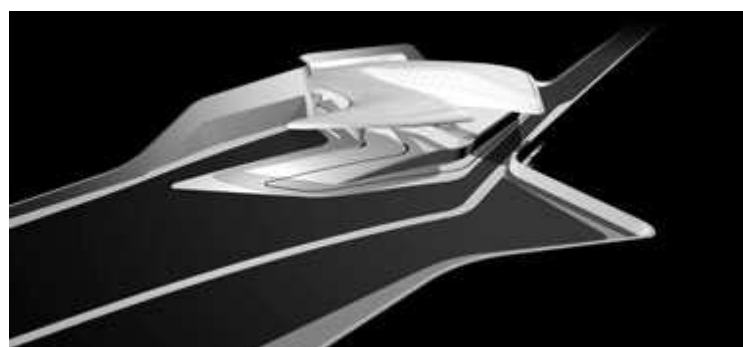
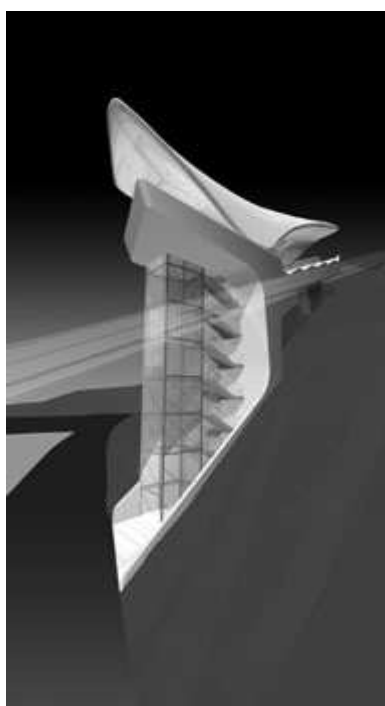
¹²⁰ Serwis internetowy marzec 2012 r.: <http://www.zaha-hadid.com/people/patrik-schumacher/>

Il. 118. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wizualizacje projektu –Congress Station
 Źródło: Internet, lutv 2012 r., <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>

Il. 119. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wizualizacje projektu –Loewenhaus Station
 Źródło: Internet, lutv 2012 r., <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>

Il. 120. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wizualizacje projekt
 – Hungeburg Station.
 Źródło: Internet, luty 2012 r.,
<http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>

Il. 121. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wizualizacje projektu –Alpenzoo Station.
 Źródło: Internet, luty 2012 r.,

Il.122. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Najniższa stacja - Congress Station w Innsbrucku. Widoki wewnątrz stacji
Źródło: Internet, luty 2012 r., <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>

Il.123. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Stacja pośrednia – Loewenhaus Station.
Źródło: Internet, luty 2012 r., <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>

Il. 124. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Stacja na zboczu góry Nordkette – Alpenzoo Station, fot. Przemysław Kowalski, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Pracownia Projektowania Architektury Krajobrazu

Il. 125. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wnętrze stacji na zboczu góry Nordkette – Alpenzoo Station, fot. Przemysław Kowalski, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Pracownia Projektowania Architektury Krajobrazu

Il. 126. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Stacja ostatnia na górze Norkette – Hungerburg Station. Źródło: Internet, luty 2012 r., <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>

Il. 127. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Widok ze stacji na Innsbruck – Hungerburg Station, fot. Przemysław Kowalski, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Pracownia Projektowania Architektury Krajobrazu

Innym wartym wspomnienia obiektem jest zaprojektowane przez Wenera Tscholla muzeum na przełęczy Timmelsjoch¹²¹. Obiekt powstał z okazji 50 rocznicy trasy widokowej Passo del Rombo na południe od Innsbrucka. Przełęcz położona na wysokości 2500 m n.p.m. łączy doliny Passwiertal i Ötztal, przez setki lat służyła handlarzom przeprowadzającym się przez góry na mułach. Obecnie na jej miejscu zlokalizowana jest droga asfaltowa, wzdłuż której od roku 2010 pojawiają się architektoniczne rzeźby, a ich celem jest informowanie turystów o naturalnym otoczeniu, historii, społeczeństwie, a także ekonomii regionu.

W najwyższym punkcie przełęczy umieszczono opisywane muzeum. Budynek został malowniczo nadwieszony nad skalnym zboczem łącząc formą Tyrol Północny z Południowym. Budynek ma charakter naturalnej formy wpisanej w górskie otoczenie. Ukształtowany został na kształt głazu narzutowego poddanego erozji. W zamierzeniu architekta była doskonała kompozycja i brak dysonansu z otoczeniem. Wnętrze muzeum posiada charakter „lodowej jaskini”. Ściany, a także sufit zostały pokryte szkłem, stwarzającym charakter nierównych i szklanych powierzchni, na których nadrukowano obrazy oraz historyczne fotografie opisane w trzech językach i opowiadające osiągnięcia alpejskich pionierów. Jest to forma ponadczasowa, jednocześnie efektywna i nieskomercjalizowana maksymalnie wykorzystująca dostępny charakter otoczenia oraz przestrzeni Alp.

Il. 128. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Widok elewacji frontowej
Źródło: Internet, marzec 2012 r.
http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992

¹²¹ Por. Serwis internetowy marzec 2012 r.:
http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992

Il. 129. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Widok elewacji boczne.
Źródło: Internet, marzec 2012 r.,
http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992

Il. 130. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Widok na tle Alp.
Źródło: Internet, marzec 2012 r.,
http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992

Il. 131. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Wnętrze muzeum.
 Źródło: Internet, marzec 2012 r.,
http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992

Il. 132. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Ekstremalna konstrukcja.
 Źródło: Internet, grudzień 2012 r.,
<http://forum.doomzoom.net/hall-pass-museum-t8296.html>

W roku 2009 odbył się konkurs, którego celem było wyłonienie ciekawej, a jednocześnie prostej stylistycznie formy architektonicznej, zastępującej dotychczasowy obiekt stacji kolej linowej Ivigna, Merano we Włoszech¹²² (2000 m n.p.m.)¹²³. Stację na bieżąco gruntownie remontowano i modernizowano, a także dostosowano do nowych wymagań związanych z przyjęciem większej ilości narciarzy i turystów.

Nowy obiekt zapewnia maksymalny komfort użytkownikom, a także intryguje swoją współczesną formą dzięki wprowadzeniu nowych rozwiązań, a także prostoty w sąsiadujący krajobraz. Nowa stacja kolej dzieli się na trzy wyraźnie zróżnicowane budynki, których bryła określona jest innym materiałem oraz kształtem dobranym z prostopadłościanów i sześciątów, podzielonych na dwa poziomy piwnic oraz czerwone doki z maszynownią ułożone prostopadle do stoku. Poniżej znajduje się tzw. „blok line” gdzie umieszczono restaurację i teren piknikowy.

Drugi poziom mieści dużą część pomieszczeń technicznych i pomieszczeń maszynowni, a także schronienie dla pojazdów specjalnych jak np. skutery śnieżne i generatory śniegu. Na pierwszym piętrze zlokalizowano pokoje hotelowe i pomieszczenia mieszkalne dla personelu, aby osiągnąć racjonalny podział przestrzeni i zapewnić naturalne oświetlenie. Każdą modernizację kolejki projektanci omawiali ze specjalistami branżowymi. Fasada jest w większości zamknięta od strony widoku na dolinę, ale dzięki zastosowaniu okien umieszczonych w slotach na różnych poziomach, twórcy zapewnili widok na kotlinę Meran. Podstawa zachowuje pokrycie elewacji z kamieni, natomiast dwa czerwone prostopadłościany zostały zabezpieczone kratą, co umożliwia interesujące i niebanalne połączenie okładziny ściennej z subtelną konstrukcją. Pomimo ciężkości bryły, odczuwalna jest jej ulotna lekkość, ukształtowana z metalicznych blach reagujących na zmiany pogody. Szkło stopniowo zamyka fasadę niczym kod kreskowy, aby użytkownik mógł swobodnie korzystać z widoku. Taras przed obiektem został wykonany z drewna i ukształtowany z lekkim spadkiem, umożliwiając przebywanie na nim w nartach i swobodne przemieszczanie się w kierunku gondoli podłogami o różnych nawierzchniach. Całość harmonicznie łączy się z krajobrazem.

Obiekt¹²⁴ był realizowany w taki sposób, aby gospodarka budowy spełniała wszelkie wymagania norm ekologicznych i nie ingerowała znacząco w środowisko naturalne. Istotnym zadaniem postawionym przed projektantami stała się trwałość krajobrazu i spójność otoczenia z bryłą obiektu. Prostota i niezmienność rozwiązań zostały przyjęte, jako podstawowy przekaz projektu. Środowisko budynku zostało ukształtowane poprzez podział na zaizolowane strefy z ograniczeniem powierzchni okien, z wyłączeniem obszarów taki jak przestrzeń restauracji i wejść, gdzie doświetlenie określa całe wnętrze oraz jego powierzchnię, poprzez inscenizację naturalnego światła. Światło stało się tutaj

¹²² Por. Serwis internetowy wrzesień 2012 r.:

<http://www.floornature.com/architecture-news/news-baldi-ivigna-cablecar-stations-7390/>

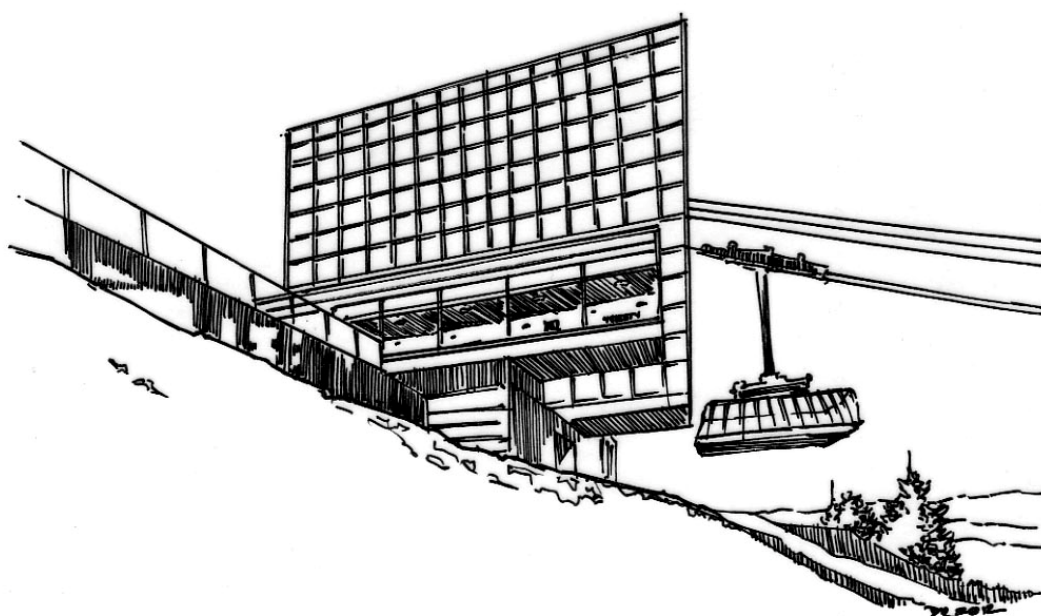
¹²³ Por. Serwis internetowy wrzesień 2012 r.: <http://www.lonelyplanet.com/italy/>

¹²⁴ Por. strona biura projektowego Rolanda Baldi październik 2012 r.: <http://www.archbaldi.it/de/projekte/bergstation-ifinger-seilbahn/>

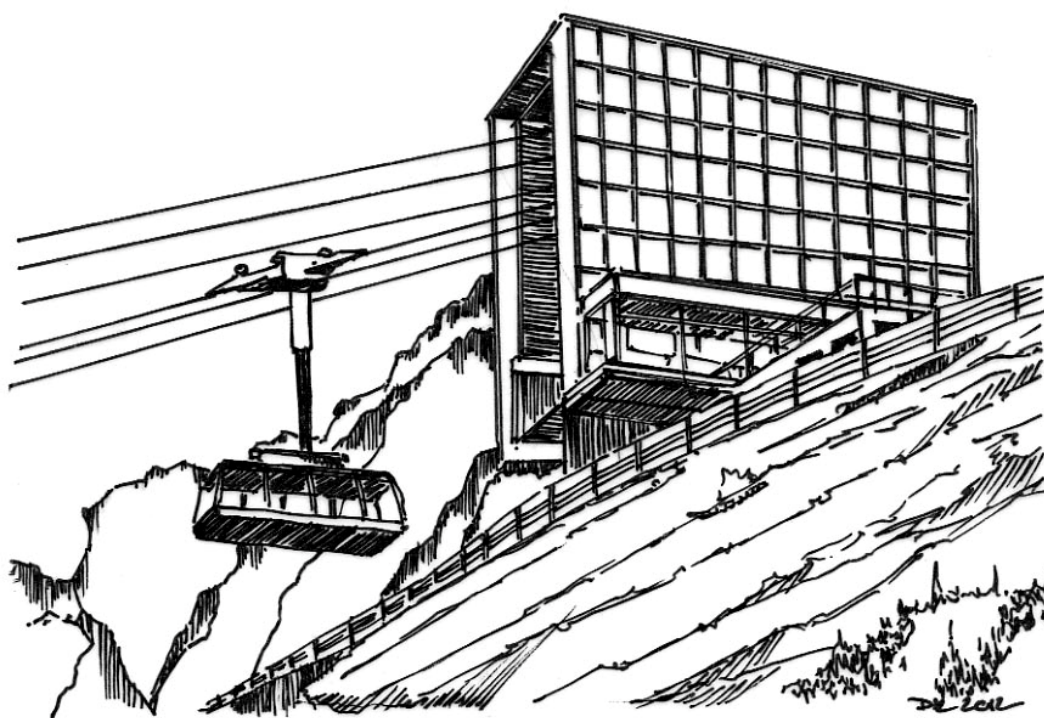
kluczowym elementem charakteryzującym przestrzeń. Udział otworów okiennych w elewacji określono tak, aby zapewnić większą wydajność, a także generowanie ciepła poprzez promieniowanie słoneczne.

Budynki składające się na kompleks stwarzają wrażenie niezwyklej kompaktowości i spójności. Charakteryzuje je osiowa liniowość oraz wyważony stosunek pomiędzy zewnętrzną powierzchnią i wewnętrzną objętością. Wyrażają myśl za pomocą prostych brył ustawionych jedna obok drugiej. Są symetrycznym, matematycznym tworem projektanta.

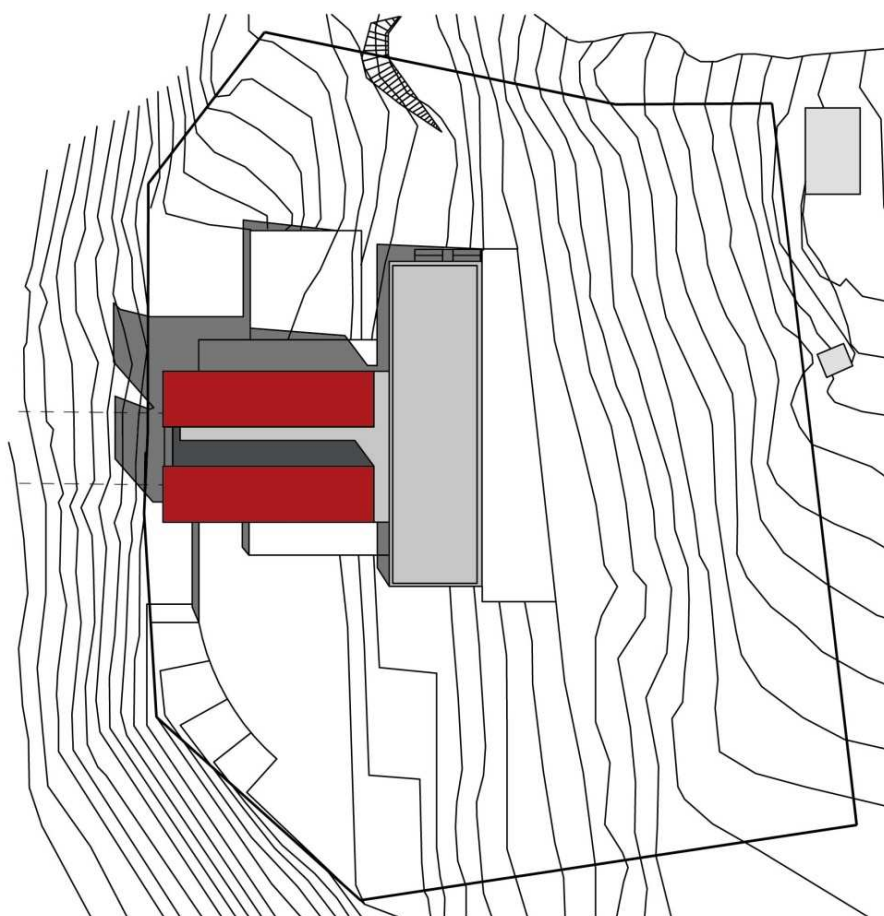
Roland Baldi udowadnia, że niewielki budżet i trudny kontekst otoczenia nie są przeszkodami w tworzeniu architektury na najwyższym poziomie. Niczym mityczny Midas zamienia w najszlachetniejsze złoto ciekawe zagadnienia projektowe. Perfekcyjnie ułożony program oraz dbałość o szczegóły wpływają znacząco, na jakość powstałej architektury. Stacja jednocześnie nie jest obiektem wybijającym się na pierwszy plan w kontekście krajobrazowym. Jest to raczej architektura tła – skromna i powściągliwa, a poprzez to szlachetna.

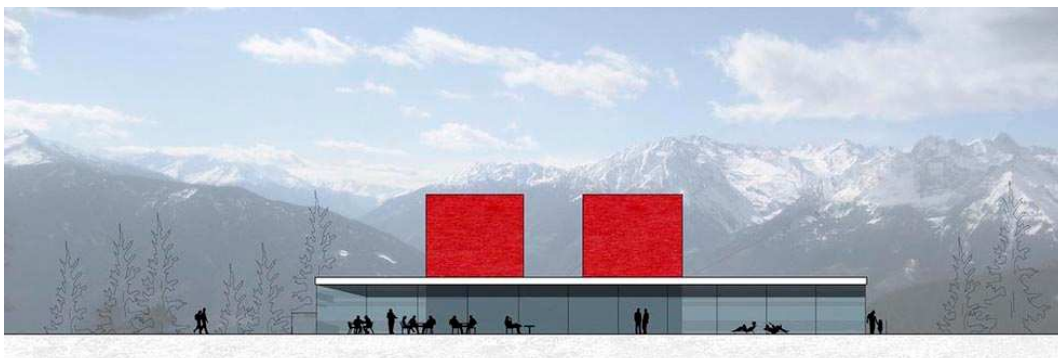
II.133. Stacja kolej Ivigna, Merano we Włoszech. Widok na elewację północną, rys. autor.

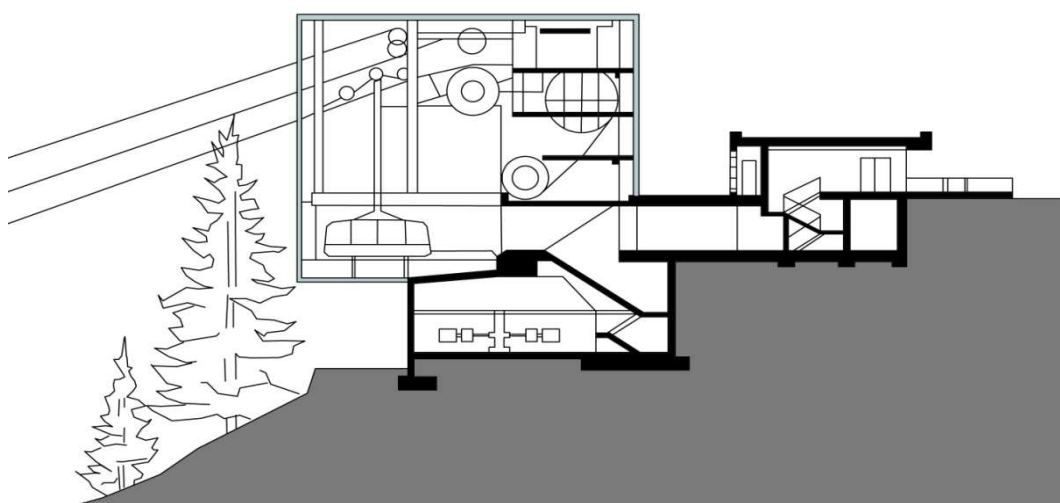
Il.134. Stacja kolej Ivigna, Merano we Włoszech. Widok na elewację południową, rys. autor.

Il.135. Stacja kolej Ivigna, Merano we Włoszech. Rzut z góry, rys. autor

Il. 136. Stacja kolej Ivigna, Merano we Włoszech. Elewacja zachodnia.
 Źródło: Internet. październik 2012 r., <http://europaconcorsi.com/albo/>

Il. 137. Stacja kolej linowej Ivigna, Merano we Włoszech. Przekrój pionowy, rys. autor.

Istnieje ogromna rozbieżność poglądów, a także modeli architektonicznych, zdają się one podążać w różnych kierunkach, a jednocześnie nawiązują do otaczających kształtów oraz nawiązań w krajobrazie górskim, jak w przypadku opisanego schroniska Neue Monte Rosa, projektu stacji kolejki linowej Zahy Hadid oraz muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Każdy z tych utworów poszukuje szaty zewnętrznej w układzie górskich szczytów, moren polodowcowych, zamrzniętych strumieni nawiązując i naśladowując, a także doskonale wpisując się w krajobraz. Inaczej jest w przypadku stacji kolei linowej Ivigna. Trudno doszukiwać się tutaj nawiązań do otoczenia, architektura jest jedynie tłem – kropką w krajobrazie, poddaną oczywistej logice zastosowania.

Architekturę regionalną – praktyczną cechuje swoisty pragmatyzm. Architektura współczesna często rozmija się z kryterium prawdy odrzucając praktykę na rzecz nowoczesnej formy. W przypadku schroniska Monte Rossa i stacji kolejki linowej Ivigna praktyczność, jako kryterium jest wyraźnie

urzeczywistniona poprzez rozwiązania technologiczne, a jednocześnie projektanci starają się kreować nową formę. Projekt Zahy Hadid oraz muzeum na przełęczy znacząco odbiegają od idei pragmatyzmu i są jedynie ciekawym kształtem, dobrze wpisanym w krajobraz oraz poddanym estetyce. Jednak stwierdzając kryterium logiki, jako ważne, przykłady te mogą okazać się nietrafne na drodze do nowoczesnej architektury górskiej¹²⁵.

Budowle i koncepcje XXI wieku reprezentują zarówno duże walory plastyczne, jak i techniczne nowatorstwo. Twórczość o artystycznych ambicjach świadomie poszukuje nowych form, co niejednokrotnie ogranicza się do zmiany zewnętrznych dekoracji. Wszystko to może skłaniać do przypuszczeń, iż piękno w budownictwie zjawia się tym rzadziej, im częściej się go poszukuje. Rozwijając tę myśl, można dojść do wniosku, że działalność projektowa mająca na celu walory plastyczne jest zbędna, a do głosu dochodzą względy wyłącznie technologiczne. Jednak w przypadku schroniska Neue Monte Rosa-Hütte teza ta nie znajduje całkowitego uzasadnienia.

4.6. Schroniska w okresie ponowoczesności.

Wybitne i słynne, ulokowane w istotnych strategicznych punktach schroniska, które stanowią swoiste dominanty rejonu i pełnią w nim ważne funkcje, często były na początku szałasami pasterskimi lub baczówkami. Stopniowo przekształcano je w bardziej zaawansowane obiekty, jak schrony turystyczne, czyli małe i prymitywnie urządzone, niezagospodarowane schroniska, a następnie dalej przebudowywano i unowocześniano.

Polegało to na przechodzeniu od używania wyłącznie materiałów rodzimych, do coraz większego udziału tworzyw przemysłowych, w tym również sztucznych – syntetycznych. Są to materiały trwałe i w połączeniu z kamienną konstrukcją mogą pełnić wystarczającą ochronę na dużych wysokościach.

W ostatnim okresie kultury poprzemysłowej na takie syntetyczne szkielety technologiczne, dające trwałość i bezpieczeństwo, nakłada się warstwy licowe naturalne – drewniane i kamienne, aby sprostać wymaganiom ekologii i symbolizować ideę rozwoju zrównoważonego.

Jako przykłady można wymienić alpejski zespół włoskich schronisk przy czterotysięcznikach Doliny Aosty – Vittorio Emanuele (2730 m n.p.m.)¹²⁶, schronisko Gnifetti (3650 m n.p.m.), schronisko Balmenhorn (4250 m n.p.m.); wreszcie ciekawe wielopokoleniowe schronisko Sella (3585 m n.p.m.)¹²⁷. Jego patron, Vittorio Quintino Sella, był kultowym pionierskim fotografikiem Alp i Himalajów z bohaterskiego okresu eksploracji, dokonywanych pod kierunkiem księcia Abruzzów.

Vittorio Quintino Sella należał również do grona członków honorowych Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego od roku 1874¹²⁸. Był założycielem Włoskiego Klubu Alpejskiego (Club Alpino Italiano) – jednej z pierwszych na świecie organizacji turystycznych¹²⁹.

¹²⁵ Por. Z. Radziewanowski, *O niektórych problemach regionalizmu i ekologii w architekturze i urbanistyce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2005, s.55

¹²⁶ Por. Serwis internetowy kwiecień 2006 r.: <http://www.bag.pl>

¹²⁷ Por. Serwis internetowy styczeń 2008 r.: <http://www.geoturystyka.pl/?articles,36>

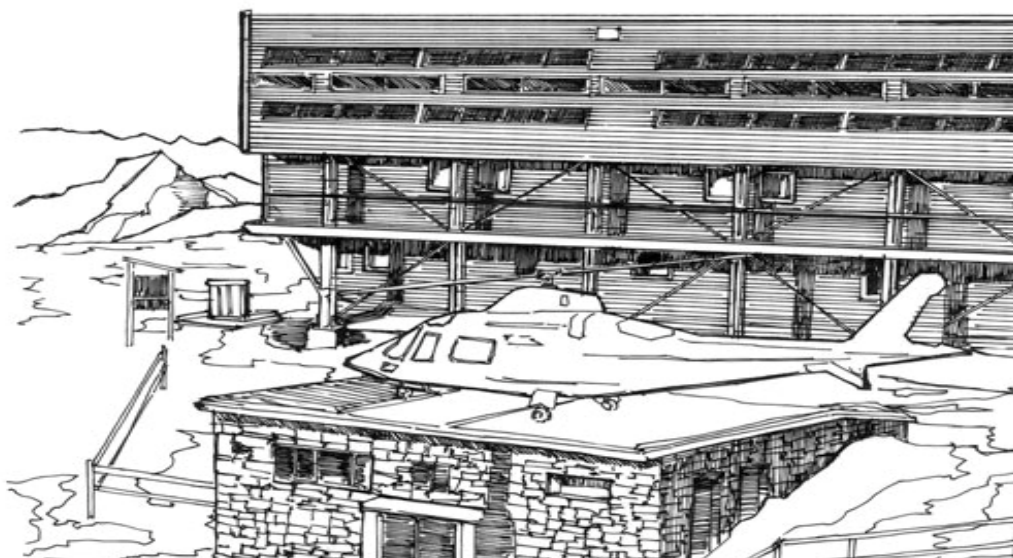
¹²⁸ Por. Serwis internetowy styczeń 2008 r.:

http://pl.wikipedia.org/wiki/Polskie_Towarzystwo_Tatrzańskie

¹²⁹ Por. Serwis internetowy luty 2008r.: <http://kor.com.pl/link-Monviso>

Do schroniska jego imienia dotrzeć można jedynie stromą, pokrytą śniegiem, eksponowaną granią zabezpieczoną łańcuchami, linami oraz drewnianym mostem przerzuconym nad przepaścią, a od niedawna można także przylecieć helikopterem.

Schronisko pokryte jest drewnianymi panelami oraz elementami prefabrykowanymi przetransportowanymi śmigłowcem. Woda pitna oraz użytkowa czerpana jest z pobliskiego lodowca. Energię elektryczną obiekt pobiera dzięki słonecznym panelom fotowoltaicznym zamontowanym na elewacjach budynku. Od strony nawiewnej zastosowano pokrycie blachą w celu zabezpieczenia ściany przed masami śniegu.

Il. 138. Alpy Włoskie. Schronisko Vittorio Quintino Sella 3585 m n.p.m., rys. autor

Il. 139. Alpy Włoskie. Schronisko Vittorio Quintino Sella 3585 m n.p.m.
Źródło: Internet, styczeń 2008: www.sternet.pl/mirosado/monterosa.php

Współczesna architektura wysokogórska pozwala przekroczyć niemożliwe granice, pogodzić wykluczające się przeciwieństwa, a przecież położenie obiektów wysokogórskich to na ogół tereny eksponowane, trudno dostępne i wrażliwe ekologicznie.

Dzisiejsze schroniska budowane są z prefabrykatów, aluminium, drewna i materiałów rodzimych. Możliwości techniczne pozwalają na przenoszenie różnego typu materiałów na duże wysokości, jak w przypadku schroniska Hochschwab w Austrii, zaprojektowanego przez grupę Pas Architekten.

Obiekt położony jest na wysokości 2250 m n.p.m. i mieści 70 osób, a jego konstrukcja i elementy wykończeniowe zostały przetransportowane helikopterami, jako prefabrykaty i zmontowane na miejscu.

Strukturę oparto na konstrukcji przejętej z lekkich domów japońskich. Dokonano ciekawej syntezy twórczej japońsko-austriackiej. Interesującym osiągnięciem wykorzystanym w Hohnschwab, a następnie w konstrukcji innych wysokogórskich schronisk turystycznych – są wzorce zaczerpnięte z domów w Japonii¹³⁰, pozwalające wykorzystać ciekawą strukturę żelbetową, odporną na wstrząsy sejsmiczne; natomiast prototypy domów w Austrii posługują się nanotechnologią wykorzystywaną do termicznego polepszenia właściwości szkła.

Budowle takie są wystawiane na silne działanie promieni słonecznych, dzięki czemu można w nich wykorzystać energię solarną do zasilania w prąd i do ogrzewania; dlatego współczesne schroniska można realizować, jako budynki samowystarczalne energetycznie; współczesne schroniska są coraz częściej obiektami pasywnymi. W Hohnschwab zastosowano instalacje fotowoltaiczne i elektryczne firmy ATB Becker.

Il. 140. Alpy Austriackie. Schronisko Hochschwab 2250 m n.p.m.

Źródło: Internet, listopad 2007: www.presse.hausderzukunft.at/.../Bildmaterial/

¹³⁰ Por. *Prezentacja Schroniska Hochschwab w Austrii*, 2006, Architektura-Murator 11, Murator, Warszawa, s. 97.

Il. 141. Alpy Austriackie. Schronisko Hochschwab 2250 m n.p.m.
Naturalne materiały w połączeniu z nowoczesnymi technologiami tworzą nowy wymiar architektury górskiej. Źródło: Internet, listopad 2007: www.presse.hausderzukunft.at/.../Bildmaterial/

Niestety, jakość artystyczna pozostawia wiele do życzenia w porównaniu z zaangażowaniem, jakie zainwestowano w aspekty technologiczne. Schronisko stało się w pięknym austriackim krajobrazie w Alpach – banalnym pudłem, skrzynką życzeń na przyszłość, aby w wysokich górach budowano ładniej. Mogłoby stać w każdej innej lokalizacji na świecie. Autorzy chcąc uzyskać uniwersalność budynku, rozminęli się w zamierzeniach, zapominając o meritum, czyli krajobrazie.

Podobnie ambitna, wysoce techniczna inwestycja, jednakże ze znacznie lepszym efektem estetycznym, powstała w Alpach Francuskich, przy jednym z bardziej uczęszczanych szlaków na Mont Blanc, przy turni Tête-Rousse (3167 m n.p.m.). Obiekt przy wszystkich cechach nowoczesności otrzymał jednak mistrzowski szlif pro-krajobrazowy. Stało się tak dzięki proporcjom całej bryły i jej finezyjnemu rozczłonkowaniu; dzięki dbałości o fragmenty i detale oraz zwłaszcza dzięki zastosowaniu wernakularnej okładziny drewnianej. Także dzięki formie dachu, która jest nowoczesna i modna, ale zarazem nawiązuje do tradycji dawnych schronisk alpejskich o formie przypominającej wagon. Oczywiście nie ma w tych estetycznych poszukiwaniach żadnych poważniejszych aluzji regionalnych oprócz panelowania z desek, ale jest wyraz kultury i ewidentnej dbałości o harmonijne wpisanie w krajobraz.

*Il. 142. Alpy Francuskie.
Aig Du Gouter. Tête-Rousse
3167 m n.p.m., rys. autor*

5. BADAWCZA EKSPLOMACJA GÓR WYRAŻONA PRZEZ ARCHITEKTURĘ

5.1. Rodzaje i rejony badań w górach wysokich

Należy pamiętać, że architektura wysokogórska nurtu naukowo-badawczego to nie tylko obiekty lokalizowane w wysokich partiach, gdzie dominują ekstremalne czynniki atmosferyczne. Jest to też architektura kreowana w warunkach szczególnie uciążliwych, jakie można napotkać w niedostępnych rejonach. To, co charakteryzuje w głównej mierze tego typu zabudowę to dostępność, narzucona transportem sprzętu naukowego, medycznego i materiału badawczego w strefy symulujące trudne warunki przyrodnicze.

Tego typu centra naukowe, testowane w rejonach Spitsbergenu czy bieguna południowego, tworzą realne warunki do powstawania innych obiektów naukowo-badawczych, np. w wysokich górach. Do niedawna były to tylko blaszane baraki rozstawione w ciasnych skupiskach. W trudnych warunkach przeprowadzano i przeprowadza się do dziś badania nad wytrzymałością materiałów, czy odpornością psychofizyczną człowieka w warunkach ekstremalnych.

Obecnie architektura wzajemnie się uzupełnia. Dzięki pracy naukowców, badaczy, architektów oraz podróżników powstają obiekty – studia naukowo-badawcze na Matterhornie (4478 m.n.p.m.) czy centrum „Piramida” w Nepalu. Należy również pamiętać o już istniejących stacjach, np. w Polsce – na Kasprowym Wierchu czy na Śnieżce.

Rozwój nowoczesnych technologii budowlanych, powiązanych z komputeryzacją pracy architekta, pozwala lokalizować tego typu obiekty w bardzo trudnym terenie.

Podstawą jest wykreowanie nowej formy wpasowanej w wymagające otoczenie. Centra naukowe stają się punktem wyjścia do rozważań nad ekstremalną architekturą oraz procesami zachodzącymi w górskim krajobrazie. Dzięki badaniom przeprowadzanym podczas budowy uzyskuje się odpowiedzi na zagadnienia związane z ułożeniem obiektu i problemami wynikającymi z

posadowienia. Obiekty przeznaczone do badań naukowych stają się poniekąd celem analiz przydatnych w kolejnych projektach.

Obecnie zanim rozpocznie się proces projektowy i wykonawczy, dzięki możliwości użycia nowoczesnych technologii, projektanci przeprowadzają wiele symulacji komputerowych modelujących zjawiska klimatyczne, odnoszących się np. do układu śniegu wokół budynku. Poprzez ten zabieg uzyskuje się możliwość przeciwdziałania błędom w fazie realizacji. Analizie jest poddawana także prędkość wiatru wokół budynku i jego elementów.

Tereny wokół schronisk położonych na dużych wysokościach, stanowią wspaniałe poligon do przeprowadzania badań nad wytrzymałością materiałów. Umieszczane są tam stojaki lub pojemniki z prototypami materiałów i produktów mających wejść na rynki handlowe. Jest to nie tylko sprzęt górski typu goretex, używany również w skafandrach kosmicznych, ale również materiały budowlane wykorzystywane do budowy ścian, pokryć dachowych, fundamentów, czyli w ogólnym pojęciu materiały stosowane powszechnie w budownictwie i wystawione na bezpośrednie oddziaływanie czynników zewnętrznych.

Jednym z tak wykorzystywanych schronisk jest już opisywane Vittorio Quintino Sella na wysokości 3585 m n.p.m. Na plateau pod schroniskiem w 1994 roku został umieszczony High Lab znanej firmy Ferrino¹³¹, który jest ośrodkiem badawczym sprzętu górskiego. Można tam zobaczyć porozstawiane namioty, porozwieszane śpiwory, plecaki i inny sprzęt wystawiony na działanie atmosferyczne, na którym prowadzi się testy przydatności w ekstremalnych warunkach.

Firma Ferrino bada swoje produkty w lokalizacjach takich, jak np. Base Camp pod Mount Everestem na wysokości 5000m n.p.m., a sprzęt pomiarowy i elektroniczny testowany jest na Aconcagua 4320 m n.p.m.¹³².

5.2. Obserwatoria i stacje naukowe.

Ciekawą gałąź architektury krajobrazu wysokogórskiego stanowią bazy naukowo-badawcze oraz obserwatoria.

Po polskiej stronie Tatr pojawił się przykład realizacji modernistycznej związanej z aktywizacją obszaru Kuźnice – Kasprowy Wierch. Jest to obserwatorium meteorologiczne na szczycie Kasprowego, na wysokości 1991 m n.p.m., zaprojektowane przez Annę i Andrzeja Kudelskich, wybudowane w latach 1936 -1937.

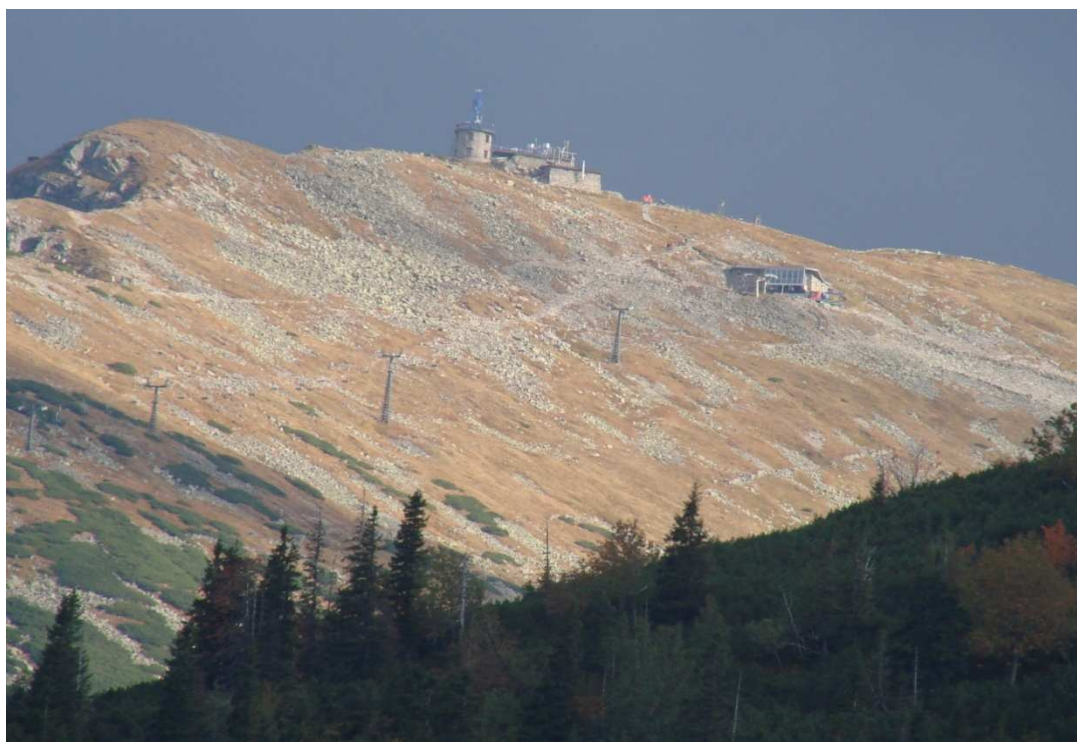
Obserwatorium w swojej mierze jest obiektem niepodważalnie znakomitym pod względem stylistyki w odniesieniu do ekspozycji w panoramie Tatr. Nieregularna bryła i cylindryczny kształt głównej części obiektu są wzorowo ukształtowanymi formami¹³³.

Budynek zawiera w sobie najlepsze cechy architektury wysokogórskiej. Jego kształt ma wzorową ograniczoną skalę, jest nieagresywny, nie zawłaszcza przestrzeni, mimo iż jest spełnieniem stylu międzynarodowego doskonale wpisanego w otoczenie. W obserwatorium nie ma detali regionalnych, ponieważ budownictwo to nigdy nie dotarło na tak duże wysokości. Elementy metalowe nadają budynkowi właściwości charakterystyczne dla konstruktywizmu.

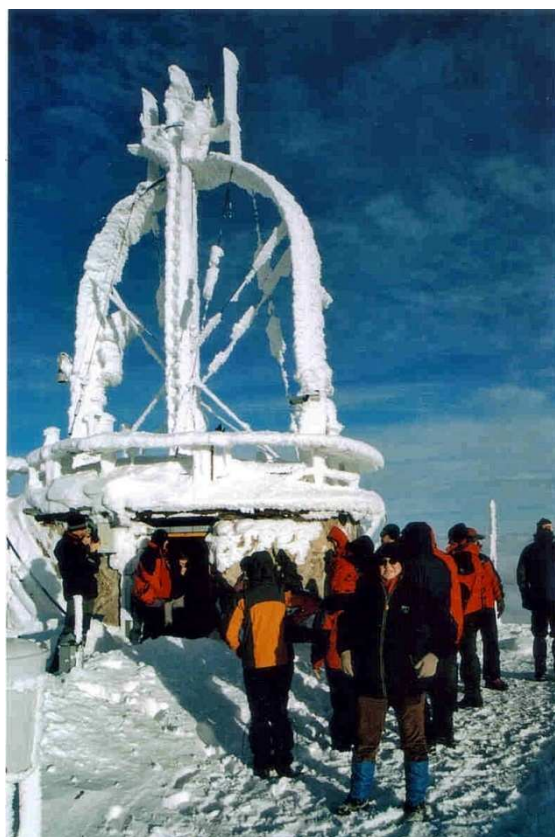
¹³¹ Por. Serwis internetowy wrzesień 2008r.: <http://www.ferrino.it/en/homepage/ferrino-world/highlab>

¹³² *Ibidem*

¹³³ W. Kosiński, *op.cit.*, s. 37.

Il. 143. Tatry Polskie. Kasprowy Wierch. Obserwatorium meteorologiczne 1985 m n.p.m. Widok z Hali Kondratowej, fot. autor

Il. 144. Tatry Polskie. Kasprowy Wierch. Obserwatorium meteorologiczne 1985 m n.p.m.
Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”

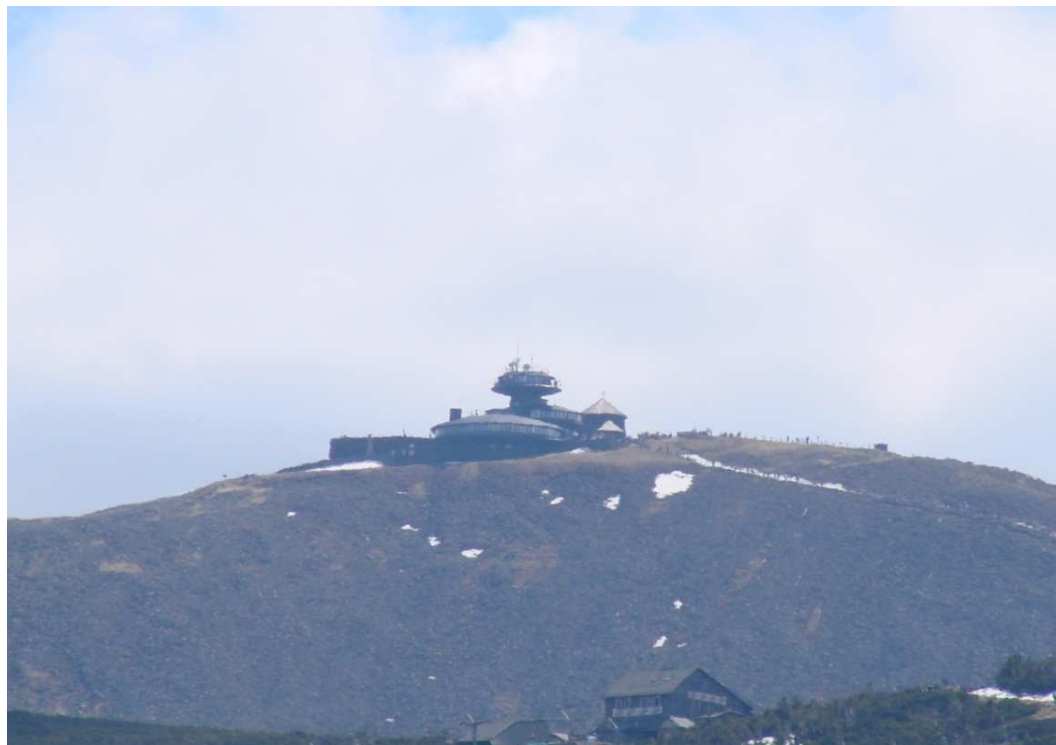
Innym obserwatorium w duchu modernistycznym na terenie Polski, jest obserwatorium na Śnieżce, 1603m n.p.m., w Karkonoskim Parku Narodowym.

Pierwsze systematyczne obserwacje meteorologiczne zapoczątkowano na Śnieżce w 1880 roku w schronisku. W celu ich kontynuowania wybudowano, w 1900 roku, obserwatorium. Była to najdroższa inwestycja w ówczesnej Europie. Dopiero w 1905 roku powstała pierwsza droga na szczyt Śnieżki, wybudowana dla uczczenia 25-lecia Towarzystwa Karkonoskiego.

Zły stan techniczny obserwatorium sprawił, że już po II wojnie pojawiły się plany wybudowania nowego obiektu. Jednak dopiero w 1969 roku podjęto się ich realizacji. Powstał projekt trzech połączonych ze sobą talerzy autorstwa W. Lipińskiego i W. Wawrzyniaka. W celu przygotowania prac wcześniej konieczne było odbudowanie całej drogi dojazdowej oraz rozebranie schroniska z 1857 roku. Zakończenie robót datuje się na 1974 rok. Opuszczone, stare obserwatorium stało jeszcze przez 15 lat, stopniowo niszcząc¹³⁴.

Nowe obserwatorium jest wyraźnie eksponowane pod względem lokalizacyjnym, niezwykle zaprojektowane, starannie wykonane i poddawane stałej opiece konserwatorskiej, ze względu na silne oddziaływanie czynników zewnętrznych, jak np. silne wiatry oraz śnieżyce.

Składnikami bryły są dyski kojarzące się z UFO, powiązane w całość rzeźbiarską wieżą. Mimo początkowych polemik, odnoszących się do formy, obiekt doskonale wpasowuje się w masyw Śnieżki, stanowiąc odmianę schematycznej architektury schronisk sudeckich. Jednak tego typu architektura w odniesieniu do krajobrazu jest nieodmiennie wyrazem „ujarzmiania” natury.

Il.145. Karkonosze. Śnieżka. Obserwatorium meteorologiczne 1603 m n.p.m., fot. autor

¹³⁴ Por. Serwis internetowy wrzesień 2008r.: http://www.sniezka.karpacz.pl/history_sn_01.htm

Il. 146. Karkonosze. Śnieżka. Pierwsze obserwatorium meteorologiczne 1603 m n.p.m. Wybudowane w 1900 roku. Źródło: Internet, październik 2008: <http://www.sniezka.karpacz.pl/images/stare01.htm>

autor nieznan

Il. 147. Karkonosze. Śnieżka. Obserwatorium meteorologiczne 1603 m n.p.m., fot. autor

Il. 148. Karkonosze. Śnieżka. Obserwatorium meteorologiczne. Obok Kapliczka Św. Wawrzyńca.
Źródło: Internet, październik 2008: http://www.sniezka.karpacz.pl/images/stare_nowe.htm

Il. 149. Karkonosze. Śnieżka. To wiatr – według hipotez – spowodował uszkodzenia w obserwatorium na Śnieżce. W budynku popękały ściany, sufit oraz podłoga.
Źródło: Internet, marzec 2009,
http://www.dziennik.pl/foto/article342563/Katastrofa_na_Sniezce.html

Jednak 16 marca 2009 roku kultowy 40-letni budynek nie oparł się niszczącym działaniom silnych wiatrów i mrozów w masywie Śnieżki i uległ częściowemu zniszczeniu. Złamała się część dysku górnego budynku obserwatorium Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej na Śnieżce.

Skalę zniszczeń obiektu ocenili rzeczoznawcy z Politechniki Wrocławskiej. Ustalono, że uszkodzenie stalowej konstrukcji było przyczyną katastrofy budowlanej w Wysokogórskim Obserwatorium Meteorologicznym. Nastąpiło oderwanie się wsporników od trzonu żelbetowego z jednoczesnym uszkodzeniem obudowy na 2/3 obwodu. Podjęto decyzję o całkowitym zamknięciu budynku oraz szlaków na górę.

Stacja jest jednym z dwóch – obok Kasprowego Wierchu – obserwatoriów Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej włączonych do światowego systemu stacji wysokogórskich. Dane oraz informacje naukowe otrzymywane z tego typu stacji są niezwykle istotne dla prognozowania pogody.

Przeznaczona dla badaczy i analityków jest również „Piramida” w Nepalu, wybudowana w 1990 roku na wysokości 5050 m n.p.m. w pobliżu słynnego lodowca Khumbu.

Obiekt Piramida wybudowany ze szkła i aluminium o konstrukcji piramidy na wysokości 5050 m n.p.m. dzieli od Cappana Margherita¹³⁵ blisko sto lat różnicy, jednak powiązany jest z nim przeznaczeniem i funkcją związaną z mikrobiologią oraz innymi odmianami nauk, a także ambicjami krajobrazowymi.

Il. 150. Himalaje. Nepal.
„Piramida” 5050 m n.p.m.
Architektura czerpiąca
inspirację z krajobrazu i
tradycji nepalskich świątyń.
Źródło: Internet, grudzień
2006,
www.mountnet.net/EVK2/

¹³⁵ Por. Serwis internetowy kwiecień 2006 r.: <http://www.liebertonline.com>

Il. 151. Himalaje. Nepal.
„Piramida” 5050 m n.p.m.
Źródło: Internet, grudzień 2006,
www.mountnet.net/EVK2/

Wobec znacznego rozwoju turystyki w górach wysokich wzrasta potrzeba badań odnoszących się do aklimatyzacji wysokościowej. Dzięki laboratoriom stworzonym przez włoską organizację naukową Ev-K²-CNR można porównać przystosowanie ludzi do dużych wysokości – Europejczyków podatnych na chorobę wysokościową *łac. chronic hypoxia*, oraz rdzennego nepalskiego ludu zamieszkującego Himalaje od 25000 lat.

Nazwa organizacji pochodzi od Everestu i K2 oraz CNR – Consiglio Nazionale delle Ricerche; utworzonej w 1987 roku przez Agostino Da Polenta, który następnie stworzył projekt naukowo-badawczy w Nepalu.

Nieco wyżej znajduje się baza wspinaczkowa (5400 m n.p.m.). Zatrzymują się w niej wyprawy trekkingowe i alpinistyczne, kierujące się przede wszystkim do alpinistycznego obozowiska, do kotła pod Mount Everestem. Baza ta, nazwana Camp Everest, to głównie namioty i małe obiekty z tworzywa sztucznego, zaopatrzone w doskonały sprzęt radiowy i satelitarny oraz lądowisko dla śmigłowców.

Piramida, pomimo niewątpliwych ambicji inwestorów i twórców, nie jest niestety pod względem estetycznym, arcydziełem architektury krajobrazu wysokogórskiego. Jej bryła utraciła przewidywaną syntezę, gdyż została obudowana banalnymi pudełkowymi pawilonami, które pozbawiają ją wyrazu; w przeciwieństwie np. do jej wzorca – piramidy Luwru. Dowodzi to trudności artystycznego formowania architektury wysokogórskiej, które wymaga zupełnie wyjątkowego talentu i konsekwencji, aby wykreować jedynie syntetyczną, istotną bryłę. W tym przypadku wyraźnie bryła nie zachwyca swoją formą, funkcja stała się zasadniczą kwestią i narzuciła stylistykę „Piramidy”. Powodem zaś do zachwyty jest trudność realizacji obiektu zaprojektowanego przez Europejczyków na tej wysokości, w ekstremalnych warunkach klimatycznych Himalajów.

*„Dla braci tatrzańskiej schroniska górskie,
podobnie jak ludzie, mają swoje twarze, kochane i bliskie,
pociągająco pocziwe, ciągnące człowieka z daleka,
lub wielkopańsko wyniosłe, zimne i oficjalne[...]
[...] Niezapomniany styl włóczęg górskich
bierze po części początek w ich wnętrzach
i kona śmiercią starej budy na zawsze...”*
Józef Oppenheim, Wanda Gentil-Tippenhauer,
*Pamięci zmarłych schronisk*¹³⁶

6. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Górski krajobraz jest nieodłącznym towarzyszem wędrowca, który wkracza tam nie tylko po doznania emocjonalne obejmujące naturę, ale także poznaje go poprzez architekturę.

W architekturze górskiej można wymienić trzy zasadnicze odmiany, różniące się pod względem twórczego podejścia:

- Architektura od naśladownictwa – mimesis – zasada twórczego naśladownictwa
- Architektura – harmoniczna, nawiązująca, ale niepowtarzająca wzorców
- Architektura w kontraście świadomym – w Alpach francuskich Aiguille Rouge, Les Hauts Beis

Przedstawione przykłady ukazują ponadczasowość i ponad kulturowe zróżnicowanie w idei prostoty architektury górskiej. Jest to pionierska twórczość zarówno architektów bez architektury tworzących obiekty od naśladownictwa jak np. szałasów oraz typowe schrony górskie oparte o czysty regionalizm, widywane m.in. w Tatrach oraz projektantów późniejszych – modernistów, a także minimalistów, którzy utworzyli nowe trendy obejmujące ograniczenia zastosowanych form w obiektach górskich, dopasowując je do otoczenia oraz podkreślając ich podstawowe funkcje kontraście świadomym, jak Aiguille Rouge, Les Hauts Beis.

Pomiędzy naśladownictwem, a świadomością kontrastów w połączeniu z otoczeniem i warunkami przyrodniczymi, pojawia się harmonia pomiędzy tym, co już było, a tym, co jest tworzone. Architektura harmoniczna niewzorująca się, a stosująca czysto praktyczne podejście do tematu.

Architektura górską przedstawia różne okresy. Pojawiają się odmiany, w których niektórzy architekci sięgają do przeszłości, a także takie gdzie przeszłość wiąże się z przyszłością, oraz okresy, w których odbiorca nie znajdzie jednoznacznej odpowiedzi na pochodzenie tematu. Architektura górską jest wierna modernistycznej prostocie, a jej rozwiązania adaptuje się do każdego czasu. Widoczny tutaj jest typowy schemat upraszczania budynku bliski modernizmowi oraz charakterystyczne ograniczenie obiektu bliskie minimalizmowi.

Omawiane obiekty cechuje poszukiwanie podstaw architektury poprzez język minimalizmu. Projektując obiekty górskie architekci starają się wydobywać

¹³⁶ Por. Józef Oppenheim, Wanda Gentil-Tippenhauer, *Pamięci zmarłych schronisk*, Wierchy, R. 18/1948, s. 240.

grupy, do których należy nietypowa architektura górską. Spójność idei odnajdujemy w schroniskach, które są podstawą studiów. Obiekty górskie można zaadoptować do kilku grup tematycznych, ponieważ niejednokrotnie w kilku grupach są wykorzystywane, jako schrony, schroniska, hotele górskie, obiekty naukowo-badawcze, stacje kolejek i znamionuje je cecha jednego budynku – obiektu górskiego realizowanego w trudnych warunkach, którego podstawą jest źródło zakotwiczone we wczesnych schronieniach ludzkich. Dlatego autor wybrał kilka grup, które uzasadniają tezę pracy.

Abstrakcyjne i gładkie płaszczyzny form pozbawione są ekspresji, pusta przestrzeń dominuje w obiektach przywołując architekturę w czystej postaci i osłaniając od przesłonięcia nadmiarem detalu i formy architektonicznej, wydobywając aspekt praktyczny. Kształtowanie staje się środkiem ekspresji architektonicznej w górach.

W kontraście świadomym bryła poddana jest porządkowi, czyli przeciwieństwu chaosu, zapanowaniu nad ładem na krawędzi w procesie projektowym. W budynkach, które charakteryzuje kontrast w stosunku do otoczenia – geometria i forma, a także struktura jest drogą do nieprzypadkowej architektury w trudnych warunkach. Architektury ukrytej w terenie, introwersyjnej, zamkniętej w świecie uwalniającym odbiorcę od panującego, na co dzień nieporządku.

Piękne drewniano-kamienne formy schronisk, skomponowane na granicy lasu z górkim krajobrazem, przyciągają tłumy turystów. Zaczęło się od prostych koleb i szałasów, poprzez bacówki, aż po duże schroniska budowane z kamienia i drewna, dobrze wpasowane w teren jak w wypadku Murowańca w Tatrach Polskich i schroniska Vittorio Emanuele we Włoszech.

Il. 152. Alpy Gaickie we Włoszech. Park Narodowy Gran Paradiso. Schronisko Rifugio Vittorio Emanuele – 2735 m n.p.m., rys. autor

Wyżej, schrony wysokogórskie wpisane w krajobrazowe zbocza, tworzą malownicze bryły, przyciągające bardziej wytrawnych przybyszów. Położone jeszcze wyżej wśród urwisk lub na granicy wydolności tlenowej są dostępne tylko dla nielicznych śmiałków i ryzykantów. Ale coraz większe ambicje i bardziej powszechne motywacje ludzi, stymulowane treningiem i różnymi formami wspomagania, rozbudowywane przez media – otwierają wciąż większe możliwości eksplorowania dużych wysokości; zaś możliwości projektowe i wykonawcze umożliwiają prawie dowolne umieszczanie tam obiektów. Na razie takie obiekty bardziej przypominają kontenery rozrzucone w krajobrazie górskim. Jest to wynikiem oczywistego i zrozumiałego oderwania idei architektury wysokogórskiej od form regionalnych, na rzecz pudełkowych form modernistycznych. Wynika to z dwóch przyczyn.

Pierwsza jest obiektywna i w pełni usprawiedliwiona – w odniesieniu do lokalizacji na tak dużych wysokościach, gdzie nigdy nie istniała kultura regionalna – pasterska ani jakakolwiek inna.

Druga przyczyna jest znacznie mniej obiektywna i ma podłoże kulturowe. W regionach krajobrazowych, gdzie istniały tradycje regionalne, istnieje dostęp do drewna, lub możliwy był łatwy transport drewna budowlanego, którym uzupełniano kamień – kwestia przejścia na modernę ma jedynie wytłumaczenie zmianą mody, preferencją nowoczesnej estetyki. Tak dzieje się od początku Ruchu Nowoczesnego i stało się np. w Tatrach w latach trzydziestych ubiegłego wieku, gdy na Kasprowym Wierchu przed narciarskimi mistrzostwami świata FIS zbudowano kolejkę linową, restaurację i obserwatorium w duchu kubistycznym. Trzydzieści lat później na Śnieżce, w tym zabytkowym krajobrazie, obok historycznej kapliczki, powstało schronisko – obserwatorium formą przypominające UFO.

W dzisiejszym kształtowaniu architektury krajobrazu wysokogórskiego ważne jest oparcie na wiedzy historycznej przy hołdowaniu warunkom współczesnym i wdrażaniu nowych trendów.

Przyszłość architektury wysokogórskiej jest szeroko otwarta. Obecnie budowle w krajobrazach o charakterze tatrzańskim, alpejskim i himalajskim – będą – z jednej strony reprezentować estetykę high-tech i science-fiction, zostaną obowiązkowo wyposażone w nowoczesne urządzenia wspierające organizację turystyki, wyczynowość i ratownictwo. Mogą, więc być, najbardziej wyrafinowaną i fascynującą twórczością wspaniałych obiektów, wkomponowanych w dziewiczą naturę. Ale – z drugiej strony – mogą być złym i smutnym triumfem produkcji prymitywnych skrzynek, wizualnie psujących urok najpiękniejszych miejsc.

Pozostają, więc wciąż tylko obiektami pięknymi lub brzydkimi, dobrze lub źle wpasowanymi w krajobraz. Kwestia współczesnej kompozycji formy architektury krajobrazu wysokogórskiego w ujęciu widokowym bliższym i dalszym, wywołującym przeżycie estetyczne, czyli piękno, jest sprawą złożoną. Ale ze względu na nadchodzącą eksplozję zapotrzebowania na tego typu przedsięwzięcia architektoniczne – krajobrazowe w różnych, często dotychczas nietkniętych masywach górskich, ich estetyka – immanentna i kontekstualna, jest fascynującym, trudnym i wyjątkowo odpowiedzialnym zadaniem.

Architekci projektując w górach trwają w kontrastach z naturą, niemających tendencji do zmiany form. Czystość geometryczna, dokładność projektowa, struktura oraz powtarzanie elementów i materiałów w obiektach górskich, a także abstrakcyjność i pozbawienie detalu mają źródło w jednym określeniu – minimalizm. W pracy autor starał się dotrzeć do definicji formy architektonicznej w krajobrazie górskim, a także zagadnienia kształtowania bryły z uwagi na wyraźne zależności, wynikające z oddziaływania krajobrazu na psychikę twórców, na ich przeżycia, które są niezwykle ważne. Dobrane materiały mogą pozwolić na stwierdzenie, że architektura górska jest jedynie związkiem przyczynowo skutkowym poddanym ścisłej dyscyplinie projektowania na potrzeby człowieka, chcącego zaznać istoty rzeczy w otoczeniu przyrody i przebywać dłużej tam, gdzie byłoby to niemożliwe gdyby nie inny sposób myślenia. To, co jest spójne dla zagadnienia to nie styl, lecz poszukiwanie idei w architekturze górskiej.

OBIEKTY WYSOKOGÓRSKIE W PRACY

Obiekty wymienione chronologicznie od najnowszych do najstarszych.	rok powstania	Lokalizacja			
		Alpy	Tatry		Himalaje
			Polskie	Słowackie	
Górska kolej linowa Ivigna, Merano, Włochy (2000 m n.p.m.)	2011	+			
Muzeum przełęczy Timmelsjoch (2500 m n.p.m.)	2011	+			
Górska kolej linowa Nordpark na górze Nordkette (2330 m n.p.m.)	2010	+			
Schronisko „ <i>Neue Monte Rossa Hütte</i> ” w Szwajcarii (2883 m n.p.m.)	2008	+			
Schronisko „ <i>Hochschwab</i> ” w Austrii (2250 m n.p.m.)	2005	+			
Schronisko <i>Tête-Rousse</i> ; Alpy Francuskie (3167 m n.p.m.)	2005	+			

Międzynarodowe Laboratorium – Obserwatorium „Piramida” w Nepalu (<i>National Academy of Science and Technology (NAST)</i>) (5050 m n.p.m.)	1990				+
Obserwatorium Meteorologiczne na Śnieżce (1602 m n.p.m.)	1976		+		
Schronisko przy Wielickim Stawie	1968		+		
Schron ratunkowy Vallot (4362 m n.p.m.)	1965	+			
Schronisko nad Popradzkim Stawem (<i>Popradzke pleso</i>) (1500 m n.p.m.)	1964			+	
Schronisko <i>Aiguille du Midi</i> ; Alpy Francuskie (2842 m n.p.m.)	1955	+			
Orle Gniazdo – <i>Adlerhorst</i> w pobliżu Bad Nauheim wśród Reńskich Gór Łupkowych, w sąsiedztwie rzeki <i>Main</i> , na granicy z Francją (3167 m n.p.m.)	1944	+			
Schronisko <i>Zamkovskiego (Zamkovskeho chata)</i> (1475 m n.p.m.)	1942-1943			+	
Kapliczka pod Osterwą	1936-1940			+	
Schronisko na <i>Kalatówkach</i> (1198 m n.p.m.)	1938		+		
Obserwatorium Meteorologiczne na <i>Kasprowym Wierchu</i> (1985 m n.p.m.)	1938		+		
Kolej linowa na <i>Kasprowym Wierchu</i>	1935-1936		+		

Schronisko <i>pod Wagą</i> (nazwa słowacka, zwanego również <i>Chatą</i> <i>pod Rysami</i>) (2250 m n.p.m.)	1930			+	
Schronisko „ <i>Murowaniec</i> ” na <i>Hali Gąsienicowej</i> (1500 m n.p.m.)	1921-1925		+		
<i>Betelemka</i> , tzw. stare schronisko <i>Buistryckich</i> (1510 m n.p.m.)	1914		+		
Schronisko PTT na <i>Hali</i> <i>Pysznej</i>	1910		+		
Schronisko PTT nad <i>Morskim Okiem</i> (1405 m n.p.m.)	1908		+		
Schronisko tzw. <i>Zbójnickie</i> w <i>Staroleśnej</i> <i>Dolinie</i> (1960 m n.p.m.)	1907-1908		+		
Schronisko <i>Tery’ego</i> (<i>Teryho chata</i>) (1960 m n.p.m.)	1899			+	
Schronisko <i>im. Królowej</i> <i>Margherity</i> w paśmie krajobrazowym <i>Monte</i> <i>Rosa</i> (4554 m n.p.m.)	1890	+			
Schronisko nad <i>Czarnym</i> <i>Stawem pod Kościelcem</i>	1885		+		
Schronisko <i>Rifugio</i> <i>Vittorio Emanuele</i> w <i>Parku Narodowym Gran</i> <i>Paradiso</i> w <i>Alpach</i> <i>Gaickich</i> (2730 m n.p.m.)	1884	+			
Schronisko w <i>Dolinie</i> <i>Pięciu Stawów Polskich</i> <i>im. Leopolda Świerza</i> (1725 m n.p.m.)	1876		+		
Schronisko „ <i>Morskie</i> <i>Oko</i> ” <i>im.</i> <i>S. Staszica</i> (1393 m n.p.m.)	1874		+		
Schronisko <i>Rainera</i> w <i>Dolinie Zimnej Wody</i> (<i>Rainerova Chata</i> , <i>Rainerka</i>) (1301 m n.p.m.)	1863			+	

Koliba pod Krzyżnem tzw. Łomnicka Koleba (1752 m n.p.m.)	1841		+		
Wczesne obiekty górskie na Śnieżce (1602 m n.p.m.)	koniec XVII w.	Karkonosze			
Szałas pasterskie na Polanie Chochołowskiej	nieznany		+		
Szałas na Hali Kondratowej	nieznany		+		
Bacówka na Hali Gąsienicowej	nieznany		+		
Szałas alpejski	nieznany	+			

Bibliografia

- Antoszyk A., 1992, *Schronisko nad Morskim Okiem nieuciążliwe dla środowiska. Wreszcie finał 4-letniej modernizacji*, Echo Krakowa, nr 206.
- *Architektura Zakopanego na przełomie wieków*, 2002, Miejska Galeria Sztuki, Zakopane.
- Argalács Mikuláš, 2008, *Chata pod Rysami. Kulisy Budowy*, Tatry TPN, nr 3.
- Benesch E., 1930, *Der Bergsteiger*, 9, Jg. *Berghütten in den österreichischen Alpen*.
- Berezowski S., 1952, *Hala Gąsienicowa*, Kraj, Warszawa.
- Berezowski S., 1953, *Dolina Kościeliska. Zwięzła monografia krajoznawcza*, Sport i Turystyka, Warszawa.
- Berezowski S., 1954, *Dolina Kościeliska. Monografia krajoznawcza*, Sport i Turystyka, Warszawa.
- Bieroń W., 1979, *Czy koniec sporu o Tatry?*, Aura, nr 1.
- *Budowa terenów i urządzeń sportowych*, Warszawa 1928.
- Buszko J., 2000, *Wielka historia Polski*, tom 8 - *Od niewoli do niepodległości*, Fogra, Kraków.
- Ciechanowski S., 1955, *Konkurs na schronisko przy Morskim Oku*, Architektura, nr 1.
- Cząstka A., 2007, *Architektura a natura – problem mimesis w architekturze*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków.
- *Das Téry – Schutzhaus*, 1937, Die Karpathen, nr 1.
- Deininger J.W., 1979, *Titel das Bauerhaus In Tirol Und Voralberg*, Wien, Callwey.
- Elias W. 1990. nr egz. 695, *Szkice z podróży w Tatry*, reprint wydania z 1874 roku, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków.
- Filipowicz Z., 1939, *Zagadnienie inwestycji turystycznych w Polsce*, Architektura i Budownictwo Rok XV, Warszawa.
- Flach J., 2003, *Wpisani w pejzaż Tatr*, Gościniec, nr 5.
- Flach J., 2004, *Wśród ciszy gór*, Tygodnik Podhalański nr 51.
- Flach J., 2004, *Modernizacja schronisk*, Tygodnik Podhalański, nr 29.
- Flach J., 2008, *Ekologia w schroniskach*, Tygodnik Podhalański, nr 39.
- Flach J., 2009, *Ekologiczna Piątka*, Tygodnik Podhalański, nr 26.
- Flach J., 2009, *Humanista, człowiek gór*, Tygodnik Podhalański, nr 42.
- Gellner E., 1989, *Alte Bauernhäuser in den Dolomiten*, Callwey München.
- Goetel W. 1936, *Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce*, Wydawnictwo Związku Ziemi Górskich, Kraków.
- Górka A. 1993, *Schronisko w Pięciu Stawach Polskich*, Hale i Dziedziny, nr 1.
- Heil B. 1964. 7. Auflage, *Von Hütte zu Hütte*, 100 alpine Höhenwege und Übergänge BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH.

- Jagiełło M., *Listy o stylu zakopiańskim, 1892-1912*, 1979, Wyd. Literackie, Kraków.
- Jagiełło M., 2006, *Wołanie w górach – wypadki i akcje ratunkowe w Tatrach*, Iskry, Warszawa.
- Jakubowski R., Szewczyk R., 2013, *Są takie miejsca – Schroniska górskie w Polsce*, Sport i Turystyka – Muza SA, Warszawa
- Kantor J. 1909, *Tatry w poezji polskiej*, Księgarnia M. Gustowicza, Jarosław.
- Konieczniak J., 2010, *Encyklopedia schronisk tatrzańskich*, Oficyna Wydawnicza „Wierchy” Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK, Kraków.
- Kosiński W., 2011, *Architektura dzisiaj –na niewidzialnej granicy między niezmierną przeszłością i nieznaną przyszłością*, Repozytorium Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Kosiński W., 1981, *Regionalizm*, Architektura 1, Arkady, Warszawa.
- Kosiński W., Bogusz K., Pencakowski J. 1979, *Koncepcja zagospodarowania przestrzennego Równi Krupowej w Zakopanem*, Projekt konkursowy, [W:] Szafer T.P. *Nowa architektura Polska*, Diariusz cz. 2. 1971-1975, Arkady, Warszawa.
- Kosiński W. 2003, *Architektura w parkach narodowych, przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*. [W:] *Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych*, Red. nauk. J. Partyka, Ojców.
- Krajewska A., 1988, *Schronisko*, Polityka, nr 41.
- *Krakowscy architekci zwycięzcami konkursu na schronisko przy Morskim Oku*, 1954, Dziennik Polski nr 152, wyd. Kronika krakowska, Kraków.
- Krygowski W. 1988, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków.
- Krygowski W. 1973, *Zarys dziejów polskiej turystyki górskiej*, PTTK „KRAJ”, Warszawa.
- Kulig M. 2001, *Architektura tatrzańskich schronisk górskich Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w dwudziestoleciu międzywojennym*, praca magisterska napisana w Zakładzie Historii Sztuki Nowoczesnej pod kierunkiem, prof. dr hab. Jerzego Malinowskiego, Zbiory Centralnej Biblioteki Górskiej PTTK w Krakowie, Toruń.
- Kulig M. 2003, *Architektura tatrzańskich schronisk górskich Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w dwudziestoleciu międzywojennym*, Neriton, Warszawa.
- Le Corbusier, 2012, *W stronę Architektury*, Fundacja Centrum Architektury, Warszawa.
- Lewandowski W., Zgorzelski M. 2002, *Góry wysokie*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Markovits K., 1998, *Titel Tiroler Bauernhöfe : bäuerliche Anwesen in Nord- und Osttirol*, Wien: Tyrolia-Verl.
- Marzyński S., 1939, *Nowe inwestycje turystyczne w Polsce*, Architektura i Budownictwo Rok XV, Warszawa.
- Mauritius M., 1909, *Österreichische Touristen Zeitung*.
- Mianowski T., 1987, *Schroniska górskie w Karpatach polskich w latach 1939-1945*, PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków.
- *Nowe Schronisko nad Morskim Okiem*, 1954, Gazeta Krakowska, nr 113.
- Oppenheim J., Gentil-Tippenhauer W. R. 18/1948, *Pamięci zmarłych schronisk*, Wierchy.
- *Pamięci profesora Andrzeja Skoczka*, 2012, Archiwolta 1, Kraków.
- Pause W., 1963, 15. Auflage, *100 schöne Bergtonen in den Alpen*, BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH.
- Pause W., 1964, *In Eis und Urgstein, 100 klassische Gipfeltonen in den Zentralalpen*, BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH.
- Pause W. 1966, *Im Kalfels der Alpen, 100 klassische Gipfeltonen in den Kalkalpen*, BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH.
- *Prezentacja Schroniska „Hochschwab” w Austrii*, 2006, Architektura-Murator 11, Murator, Warszawa.
- *Podróże marzeń – Nepal*, 2007, wyd. Wydawnictwo Astra, Warszawa.
- Radwańska-Paryska Z., Paryski W. H., 1995, *Wielka Encyklopedia Tatrzańska*, Wydawnictwo Górskie, Poronin.
- Radziewanowski Z., 1989, *Rola schronisk turystycznych w strukturze zagospodarowania przestrzennego obszarów górskich Polski południowej w aspekcie przemian sytuacji środowiskowej*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Radziewanowski Z., 2005, *O niektórych problemach regionalizmu i ekologii w architekturze i urbanistyce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Rauter O., 1943, *Titel Das Bauernhaus im Gau Tirol und Vorarlberg*, Impressum Berlin : Sohnrey.
- Reynolds K., Mar 1990, *The Mountains of Europe*, Publishing house Hardcover.
- Reynolds K., Feb 28 ,2006, *100 Hut Walks In The Alps, (Cicerone Mountain Walking)*, Publishing house Paperback.
- Reynolds K., Jun 2007, *Chamonix to Zermatt : The Walker's Haute Route, (Cicerone Guide)*, Publishing house Paperback.
- Rudofsky B., 1966, *Architecture without Architects*, Museum of Modern Art, New York.

- Rzymkowski A., 1954, *Planowanie osiedli wiejskich w terenach górskich*, Budownictwo i Architektura, Warszawa.
- Rzymkowski A., 1967, *Planowanie przestrzenne w górach*, Arkady, Warszawa.
- Rzymkowski A. Chowaniec M., 1972, *Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa.
- Skoczek A., *O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala*, maszynopis niepublikowany, Kraków 1961
- Skoczek A., 1976, *Architektura w regionach górskich*, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Skoczek A., 2012, *Szlak znaków (wybrane fragmenty)*, Archiwolta 1, Kraków.
- Stankowski M. 2003, *Die Alpen des Landkreises Oberallgäu*, Hrsg.: Oberallgäu, Landkreis;
- Scherzer H., 1982, *Titel Strukturen, Formen, Konstruktionen am Beispiel alpenländischer Holzbauarchitektur*, Nürnberg
- Szafer T. P. 1961, *Tatrzańskie sztafasy pasterskie*, Instytut Historii Urbanistyki i Architektury, Warszawa.
- Szafer T.P. 1988, *Współczesna architektura polska*, Warszawa.
- Śmiałowski R. 1959, *Architektura i budownictwo pasterskie w Tatrach Polskich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków.
- Świerż L., 1876, *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Tatrzańskiego na czas 3 sierpnia 1873 do 28 maja 1876*, „Pamiętnik TT” R. I.
- *Teka Architektury Współczesnej Ziemi Górskich*, 1993, Praca zbiorowa pod redakcją T. P. Szafera, Sezon, Kraków.
- Tłoczek I. 1980, *Polskie budownictwo drewniane*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa.
- *Urządzenia turystyczne*, 1973, praca zbiorowa pod red. J. Mokrzyńskiego, Arkady, Warszawa.
- Vanis E. 1963, *Im steilen Eis*, BLV Bayerischer Landwirtschaftsverlag GmbH.
- Werner P., 1979, *Der Bergbauernhof*, Callwey, München.
- Węclawowicz T. Jankowska-Marzec A. 1999, *Architektura wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego*, Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, Kraków.
- Witruwiusz M. 2004, *O architekturze ksiąg dziesięć*, Prószyński i Spółka, Warszawa.
- Zumthor P., 2010, *Myślenie Architekturą, Charakter*, Kraków.
- Zygmanski M., 2012, *Alpy*, Wydawnictwo SBM, Warszawa.
- Żeromski S., 1954, *Popioły*, Czytelnik, Warszawa.
- Żychoń S., 1939, *Zdobywcze Zakopanego – Krytyka architektoniczna hotelu na Kalatówkach*, Kurier Warszawski, Warszawa.
- Żychoń S., 1970, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Architektura z.25, Politechnika Krakowska, Zeszyt Naukowy nr 6, Kraków.
- Żychoń S., 1971, *O kierunkach rozwoju przestrzennego rekreacji u podnóża Tatr*, Architektura, Miesięcznik Stowarzyszenia Architektów Polskich SARP, Rocznik XXV, Warszawa.

Serwisy internetowe

- Serwis internetowy luty 2006 r.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Albert_Speer_%28ojciec%29
- Serwis internetowy marzec 2006 r.:
http://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_PTTK_w_Dolinie_Pi%C4%99ciu_Staw%C3%B3w
- Serwis internetowy kwiecień 2006 r.: <http://www.liebertonline.com>
- Serwis internetowy kwiecień 2006 r.: <http://www.bag.pl>
- Serwis internetowy czerwiec 2006 r.: <http://www.liebertonline.com>
- Serwis internetowy czerwiec 2006 r.: <http://www.torinopiemontevideobank.it>
- Serwis internetowy lipiec 2007 r.: <http://www.gory.qs.pl/tatry/schron/schron.htm>
- Serwis internetowy lipiec 2007 r.:
<http://www.tatry.info/przewodnik/trasy/doswiadczeni/trasa7.html>
- Serwis internetowy styczeń 2008 r.: <http://www.geoturystyka.pl/?articles,36>
- Serwis internetowy styczeń 2008 r.:
http://pl.wikipedia.org/wiki/Polskie_Towarzystwo_Tatrza%C5%84skie
- Serwis internetowy luty 2008 r.: <http://kor.com.pl/link-Monviso>
- Serwis internetowy marzec 2008 r.: <http://www.vysoketatry.com/obce/ospleso/pl.html>
- Serwis internetowy marzec 2008 r.:
http://pl.wikipedia.org/wiki/Hotel_g%C3%B3rski_%22%C5%9A%C4%85ski_Dom%22
- Serwis internetowy marzec 2008 r.: <http://www.gwarki.com>
- Serwis internetowy wrzesień 2008 r.: http://www.sniezka.karpacz.pl/history_sn_01.htm
- Serwis internetowy wrzesień 2008 r.:
http://www.skionline.pl/stacje/index.php?co=newsy&id_newsa=5046
- Serwis internetowy lipiec 2008 r.: http://www.neuemonterosahuetta.ch/210_projekt.php
- Serwis internetowy wrzesień 2008 r.: <http://www.ferrino.it/en/homepage/ferrino-world/highlab>
- Serwis internetowy marzec 2009 r.: <http://www.greenwichspirit.com/>

- Serwis internetowy marzec 2009 r.: <http://skansen-podhale.pl/pic/zabytki/zabytki7.jpg>
- Serwis internetowy marzec 2009 r.: <http://www.fotosearch.pl>
- Serwis internetowy styczeń 2012 r.: http://pl.wikiquote.org/wiki/Le_Corbusier
- Serwis internetowy styczeń 2012 r.: <http://www.321gory.pl>
- Serwis internetowy luty 2012 r.: <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>
- Serwis internetowy marzec 2012 r.: <http://www.zaha-hadid.com/people/patrik-schumacher/>
- Serwis internetowy marzec 2012 r.:
http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992
- Serwis internetowy wrzesień 2012 r.:
<http://www.floornature.com/architecture-news/news-baldi-ivigna-cablecar-stations-7390/>
- Serwis internetowy październik 2012 r.:
<http://www.archbaldi.it/de/projekte/bergstation-ifinger-seilbahn/>
- Serwis internetowy listopad 2012 r.: <http://www.dziennikpolski24.pl/pl/region/region-podhalanski/>
- Serwis internetowy listopad 2012 r.: <http://www.z-ne.pl/>
- Serwis internetowy grudzień 2012 r.: <http://www.lonelyplanet.com/italy>
- Serwis internetowy luty 2014.: <http://www.groedig.net/kehlsteinhaus-adlerhorst>

Spis ilustracji

- II.1. Tatra Polskie. Północna ściana Giewontu, Juhaska Jaskinia – 1570 m n.p.m. Źródło: Archiwum autora
- II.2. Tatra Polskie. Koleba pod Krzyżnem (nieistniejąca). Jedno z pierwszych schronień pasterskich. Źródło: Internet, lipiec 2006, www.tatry.pl/tatry.htm
- II.3. Tatra Polskie. Koliba skalna w Dolinie za Mnichem. Źródło: Internet, marzec 2009, <http://skansen-podhale.pl/pic/zabytki/zabytki7.jpg>
- II.4. Tatra Polskie. Zbójnickie Okna: Niżnie Okno 1222 m n.p.m. oraz Wyżnie Okno 1260 m n.p.m. po wschodniej stronie Doliny Kościeliskiej, fot. autor
- II.5. Profesor Rudolf Śmiałowski w trakcie pomiarów w Chochołowie. Źródło: Internet, grudzień 2006, riad.pk.edu.pl/~naszapol/np42/smialo.shtml
- II.6. Tatra Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Szałas pasterski, fot. autor
- II.7. Tatra Polskie. Szałas w Tatrach. Obraz Walerego Eljasza. Źródło: Walery Goetel, Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce, Wydawnictwo Związku Ziemi Górskich, Kraków 1936, s.1
- II.8. Tatra Polskie. Dolina Chochołowska. Szałas pasterski, fot. Józef Oppenheim, 1948 rok. Źródło: Archiwum autora
- II.8. Tatra Polskie. Dolina Chochołowska. Szałas pasterski, fot. Józef Oppenheim, 1948 rok. Źródło: Archiwum autora
- II.10. Tatra Polskie. Dolina Bystrej. Szałas w Tatrach pokryte dranicami, fot. autor
- II.11. Tatra Polskie. Dolina Chochołowska. Współczesny szałas pasterski, budowany wg. tradycyjnej metody, przy drodze do Doliny Chochołowskiej, fot. autor
- II.12. Tatra Polskie. Dolina Chochołowska. Ściana węglowa. Szałas przygotowany pod układanie na tzw. „peckach”, czyli na kamieniach, fot. autor
- II.13. Tatra Polskie. Szałas na Hali Gąsienicowej. W tle od lewej: Żółta Turnia, Granaty, Kozi Wierch, fot. autor
- II.14. Tatra Polskie. Dolina Kościeliska. Szałas pasterski, fot. autor
- II.15. Tatra Polskie. Przykłady deskowania szczytów: A i B tradycyjne, Ci D nowoczesne ulegające Szybkemu odkształceniu na skutek opadów.
- 1- Słoneczko
 - 2- Jodełka sprowadzająca wodę
 - 3- Zmiana nachylenia pości okapu
- Źródło: A.Rzymkowski M. Chowaniec, Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie, Arkady, Warszawa 1972, s. 148.
- II.16. Tatra Polskie. Konstrukcje i zakańczanie dachów dranicami przy dachach krytych słomą. A- przekrój, B i C – widok. 1. Linia zmiennej temperatury 2. Podciąg podtrzymujący końce belek 3. Słupy (przysłupy) 4. Zacios do umocowania listwy dającej oparcie 5. Dranice Źródło: A.Rzymkowski M. Chowaniec, Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie, Arkady, Warszawa 1972, s. 148.
- II.17. Tatra Polskie. Analiza kształtowania się dachu szlasy pasterskiego wg. profesora Andrzeja Skoczka. Źródło: A. Skoczek, O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala, maszynopis niepublikowany, Kraków 1961
- II.18. Andrzej Skoczek. Szkic dachu górskiego. Tusz, czarny, karton. Źródło: A. Skoczek, O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala, maszynopis niepublikowany, Kraków 1961
- II.19. Tatra Polskie. Szałas na Hali Gąsienicowej. Dzięki prostocie i regionalnej formie doskonale wpisują się w górski krajobraz. W tle od lewej do prawej: Kościelec, Świnica, fot. autor
- II.20. Alpy. Szałas w Tyrolu Źródło: Paul Werner, Der Bergbauernhof, Callwey, München 1979, s.97 -103.
- II.21. Tatra Polskie. Klasztor sióstr albertynek na Kalatówkach, fot. autor

- II.22. Tatry Polskie. Klasztor sióstr albertynek – pustelnia Brata Alberta, fot. autor
- II.23. Karkonosze, Śnieżka. Kapliczka św. Wawrzyńca.
Źródło: Internet, październik 2008: http://www.sniezka.karpacz.pl/now/kaplica_02.htm
- II.24. Tatry Słowackie. Kapliczka pod Osterwą, rys. autor
- II.25. Tatry Polskie. Szlak na Orlej Perci, opr. graf. autor
- II.26. Reńskie Góry Łupkowe. „Orle Gniazdo” – Adlerhorst. Źródło: Internet, maj 2007, <http://krupnik.pl>
- II.27. Szwajcaria. Chałupa góralska w Zmutt pod Matterhornem. Źródło: Internet, grudzień 2007, www.foto-julius.at/swiss.html
- II.28. Tatry Polskie. Morskie Oko. Stare schronisko PTT ok. 1899 r. Źródło: W. Krygowski, Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 48.
- II.29. Tatry Polskie. Hala Pyszna. Schronisko PTT przed przebudową ok. 1914 r. Źródło: M. Kulig, Architektura schronisk tatrzańskich, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2003, s. 15
- II.30. Tatry Polskie. Hala Pyszna. Nowe schronisko PTT ok. 1938 r. Źródło: M. Kulig, Architektura schronisk tatrzańskich, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2003, s. 15
- II.31. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Stare schronisko Bustryckich 1510 m n.p.m., fot. autor
- II.32. Tatry Słowackie. Staroleśna Dolina. Zbójnickie Schronisko 1960 m n.p.m.,
Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”.
- II.33. Tatry Polskie. Kalatówki. Schronisko na wysokości 1198 m n.p.m., fot. autor
- II.34. Tatry Polskie. Morskie Oko. Schronisko „Morskie Oko” im. Stanisława Staszica 1393 m n.p.m., fot. Autor
- II.35. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Projekt Schroniska „Murowaniec”, autor: Jan Koszyc Witkiewicz. Elewacja południowa-frontowa. Źródło: Budowa terenów i urządzeń sportowych, Warszawa 1928, s. 332
- II.36. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec” . Elewacja północna, w tle Kościelec i Świnica. Źródło: Budowa terenów i urządzeń sportowych, Warszawa 1928, s. 332
- II.37. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”, fot. autor
- II.38. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”, fot. autor
- II.39. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Poniżej pierwsze schronisko zrealizowane w 1876 roku. Powyżej drugie schronisko zrealizowane w 1898 roku. Źródło: W. Krygowski, Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 80-81
- II.40. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Schronisko wg projektu Karola Stryjeńskiego. Otwarte w 1932 roku. Źródło: W. Krygowski, Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego , Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 80-87
- II.41. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Widoczne schronisko wg projektu Anny Górskiej oraz strażniczówka Tatrzańskiego Parku Narodowego pełniąca w latach 1947-1954 funkcję Schroniska, opracowanie graficzne autora.
Źródło: Internet, listopad 2006, pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_PTTK_w_Dolinie_Pieciu_Stawow
- II.42. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Schronisko wg projektu Anny Górskiej im. Leopolda Świerza, 1725m n.p.m., fot. autor
- II.43. Zakopane. Hotel „Trzaska” u zbiegu ulic Tadeusza Kościuszki i Krupówki. Lata 20 XX w.
Źródło: Internet, listopad 2012, <http://www.dziennikpolski24.pl/pl/region/region-podhalanski/>
- II.44. Zakopane. Dawny hotel „Trzaska” obecnie hotel Giewont po modernizacji latach 50 XX w. wg. projektu Stefana Żychonia i Juliusza Żurawskiego. Źródło: Internet, listopad 2012, <http://z-ne.pl/>
- II.45. Włodzimierz Gruszczyński. „ Tatry w zimie”. 1953. Akwarela, sepia, karton.
Archiwum Wojciecha Kosińskiego.
- II.46. Włodzimierz Gruszczyński. „ Tatry w lecie”. 1953. Tusz, czarny, karton.
Archiwum Wojciecha Kosińskiego.
- II.47. Włodzimierz Gruszczyński. „Dom wczasowy w Bukowinie”. 1956. Ołówek, czarny, karton.
Archiwum Wojciecha Kosińskiego.
- II.48. Włodzimierz Gruszczyński – promotor. Projekt dyplomowy magisterski Andrzeja Boratyńskiego „Dom Gazdy Prezydenta” (Dom wczasowy w rejonie Głodówki) WAPK. 1962. Tusz, czarny, karton. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.
- II.49. Włodzimierz Gruszczyński- prowadzący przedmiot „Projektowanie w krajobrazie”. Projekt kursowy Andrzeja Bachledy „Schronisko w Dolinie Pańszczycy”, na trzecim roku studiów WAPK. Prowadzący grupę Wojciech Kosiński. 1970. Pisak, czarny, karton. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.
- II.50. Andrzej Rzymkowski. Chata orawska z opuszczoną połącią szczytową i tylną, zabezpieczającą Konstrukcję ścian przed opadami. 1972. Ołówek, czarny, karton.
Źródło: A. Rzymkowski M. Chowanec, Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie, Arkady, Warszawa 1972, s. 140.
- II.51. Andrzej Rzymkowski. Zadaszenie Kieratu i nadwieszenie połąci dachowej nad wjazdem, Łaskowice pow. Proszowice. 1972. Ołówek, czarny, karton.
Źródło: A. Rzymkowski M. Chowanec, Ruralistyka – planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie, Arkady, Warszawa 1972, s. 140.
- II.52. Andrzej Skoczek. „Zespół sportowo – turystyczny w rejonie Krokwi. Całość zespołu”.

- Tusz, czarny, karton.1974. Archiwum Bartłomieja Skoczka.
- II.53. Andrzej Skoczek. „Zespół sportowo – turystyczny w rejonie Krokwi. Fragment - obiekty”. Tusz, czarny, karton. 1974. Archiwum Bartłomieja Skoczka.
- II.54. Andrzej Skoczek. Hala sportowa w Zakopanem. Tusz, czarny, karton. 1961. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.
- II.55. Andrzej Skoczek. Hala sportowa w Zakopanem. Tusz, czarny, karton.1961. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.
- II.56. Andrzej Skoczek. Hala sportowa w Zakopanem. Tusz, czarny, karton.1961. Archiwum Wojciecha Kosińskiego.
- II.57. Andrzej Skoczek. Hala sportowa w Zakopanem w budowie.
Źródło: A. Skoczek, O niektórych parametrach architektonicznych kształtowania dachów wiszących w środowisku Podhala, maszynopis niepublikowany, Kraków 1961
- II.58. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Mapa sytuacyjna do projektu koncepcyjnego schronu górskiego 1060 m n.p.m. Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.59. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, przekrój A-A.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.60. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, przekrój B-B.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.61. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, elewacja południowa.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.62. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, elewacja wschodnia.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.63. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schron górski, elewacja zachodnia.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.64. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, elewacja południowo-zachodnia.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.65. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, elewacja południowo-wschodnia.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.66. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, przekrój poprzeczny.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.67. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, rzut parteru.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.68. Beskid Wyspowy. Ćwilin. Schronisko górskie, rzut piętra.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.69. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Plan sytuacyjny, 1180 m n.p.m..
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.70. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Przekrój podłużny.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.71. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Elewacja frontowa.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.72. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Elewacja boczna.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.73. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Makieta schroniska górskiego.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.74. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Makieta schroniska na tle Beskidów.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.75. Pasma Babiej Góry. Markowe Szczawiny. Widok makiety z góry.
Źródło: Archiwum autora projektu Wojciecha Bulińskiego.
- II.76. Tatry Polskie. Zakopane. Bank PKO BP. Autor Wojciech Buliński
Źródło: Architektura Zakopanego na Przełomie Wieków, Wydawca Miasto Zakopane, Miejska Galeria Sztuki Zakopane, Zakopane 2002, s. 5
- II.77. Tatry Polskie. Zakopane. Ośrodek wypoczynkowy „Bankowiec” NBP. Autor Wojciech Buliński.
Źródło: Architektura Zakopanego na Przełomie Wieków, Wydawca Miasto Zakopane, Miejska Galeria Sztuki Zakopane, Zakopane 2002, s. 5
- II.78. Tatry Polskie. Zakopane. Wieża Sędziowska na Wielkiej Krokwi. Autor Stanisław Karpel.
Źródło: Architektura Zakopanego na Przełomie Wieków, Wydawca Miasto Zakopane, Miejska Galeria Sztuki Zakopane, Zakopane 2002, s. 11
- II.79. Tatry Polskie. Dolna stacja kolei linowej PKL w Kuźnicach. Pierwsze wagoniki. Zdjęcie z 1957 roku. Źródło: Archiwum autora
- II.80. Tatry Polskie. Kolej linowa na Kasprowy Wierch przed remontem w latach 2006-2007.
Źródło: Internet, wrzesień 2008,
http://www.skionline.pl/stacje/index.php?co=newsy&id_newsa=5046
- II.81. Tatry Polskie. Dolna stacja kolei linowej PKL w Kuźnicach. Kolej wyposażono w nowe wagoniki, po remoncie wykonanym przez szwajcarską firmę Garaventa w latach 2006 – 2007. Oprócz wymiany wagonów, podpór i lin – obejmowała montaż nowoczesnego napędu i układu sterowania kolei, fot. autor
- II.82. Tatry Polskie. Stacja pośrednia kolei linowej PKL na Myślenickich Turniach, fot. autor

- II.83. Tatry Polskie. Stacja końcowa kolei linowej PKL na Kasprowym Wierchu, fot. autor
- II.84. Tatry Polskie. Stacja końcowa kolei linowej PKL na Kasprowym Wierchu.
Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”.
- II.85. Tatry Polskie. Kolej linowa PKL na Kasprowy Wierch. Mapa trasy, opracowanie graficzne autora.
Źródło: Internet, listopad 2007, <http://www.pkl.pl>
- II.86. Tatry Słowackie. Szczyrbskie Jezioro. Mapa trasy.
Źródło: Internet, lipiec 2008, <http://narty.gazeta.pl>
- II.87. Tatry Słowackie. Szczyrbskie Jezioro. Układ wyciągów na zdjęciu wykonanym z samolotu.
Źródło: Internet, lipiec 2008, <http://narty.gazeta.pl>
- II.88. Tatry Słowackie. Szczyrbskie Jezioro. Wyciąg narciarski.
Źródło: Internet, grudzień 2006, <http://narty.gazeta.pl>
- II.89. Tatry Słowackie. Szczyrbskie Jezioro. Zespół hotelowo-leczniczy.
Źródło: Internet, grudzień 2006, <http://www.vysoketatry.com>
- II.90. Tatry Słowackie. Dolina Pięciu Stawów Spiskich. Schronisko Tery'ego 2015 m n.p.m
Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”
- II.91. Tatry Słowackie. Dolina Pięciu Stawów Spiskich. Archiwalny projekt Schroniska Tery'ego 2015 m n.p.m. Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”
- II.92. Tatry Słowackie. Schronisko pod Wagą (Chata pod Rysami) 2250 m n.p.m. Widok ze szlaku na Rysy, fot. autor
- II.93. Tatry Słowackie. Schronisko pod Wagą, dzięki praktycznej formie doskonale wpisuje się w krajobraz Tatr Słowackich, fot. autor
- II.94. Tatry Słowackie. Oznaczono wymienione w tekście ważniejsze obiekty po słowackiej stronie Tatr. Opracowanie graficzne autora.
Źródło: Internet, grudzień 2006, <http://www.vysoketatry.com>
- II.95. Tatry Słowackie. Wielicki Staw. Śląski Dom 1667 m n.p.m.
Źródło: Internet, kwiecień 2008, <http://upload.wikimedia.org>
- II.96. Tatry Słowackie. Wielicki Staw, w tle Śląski Dom.
Źródło: Internet, kwiecień 2008, <http://upload.wikimedia.org>
- II.97. Tatry Słowackie. Wielicki Staw. Śląski Dom widziany ze szlaku na Gerlach.
Źródło: Internet, kwiecień 2008 <http://picasaweb.google.com>
- II.98. Alpy Włoskie. Schronisko Królowej Margherity 4554 m n.p.m. Widok elewacji frontowej, rys. autor
- II.99. Alpy Włoskie. Schronisko Królowej Margherity 4554 m n.p.m.
Widok elewacji nadwieszanej nad górską granią, rys. autor
- II.100. Alpy Włoskie. Schronisko Królowej Margherity 4554 m n.p.m.
Ekstremalna konstrukcja z początku XX wieku, rys. autor
- II.101. Alpy Francuskie. Schron ratunkowy Vallot 4362 m n.p.m.
Źródło: Internet, sierpień 2008, <http://galeria.e-city.tarnow.pl>
- II.102. Alpy Francuskie. Aiguille du Midi w masywie Mount Blanc 3842 m n.p.m.
Pod górą znajduje się tunel łączący Francję z Włochami, rys. autor
- II.103. Alpy Francuskie. Aiguille du Midi w masywie Mount Blanc 3842 m n.p.m. Przejście pomiędzy iglicami szczytu, rys. autor
- II.104. Alpy Francuskie. Aiguille du Midi góruje nad doliną Chamonix, rys. autor
- II.105. Alpy Francuskie. Szpica Aiguille di Midi, fot. z archiwum autora.
- II.106. Alpy Francuskie. Ostonięte przejście łączące iglice Aiguille du Midi, fot. z archiwum autora.
- II.107. Alpy Francuskie. Aiguille du Midi. Taras widokowy, fot. z archiwum autora.
- II.108. Alpy Francuskie. Stacja na szycie Aiguille du Midi, fot. lub z archiwum autora.
- II.109. Alpy Francuskie. Stalowe okna schroniska na Aiguille du Midi, fot. z archiwum autora.
- II.110. Alpy Francuskie. Założenie przestrzenne na szczycie Aiguille du Midi. Źródło: Por. M. Zygmanski, Alpy, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2012, s. 24.
- II.111. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Pracownicy ETH Zürich podczas analizy modelu schroniska Neue Monte Rosa. Źródło: Internet, lipiec 2008,
http://www.neuemonterosahuetten.ch/210_projekt.php
- II.112. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Neue Monte Rosa, rys. autor
- II.113. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. System pobierania wody z pobliskiego lodowca.
Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuetten.ch/210_projekt.php
- II.114. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Schronisko Neue Monte Rosa. Rysunki elewacji.
Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuetten.ch/210_projekt.php
- II.115. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Schronisko Neue Monte Rosa, 2883 m n.p.m.
Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuetten.ch/210_projekt.php
- II.116. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Schronisko Neue Monte Rosa. Z okien roztacza się panorama Alp. Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuetten.ch/210_projekt.php
- II.117. Alpy Pennińskie w Szwajcarii. Schronisko Neue Monte Rosa. Spacerując w korytarzach schroniska, ma się nieodparte wrażenie wędrówki we wnętrzu górskiego kryształu.
Źródło: Internet, lipiec 2008, http://www.neuemonterosahuetten.ch/210_projekt.php
- II.118. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wizualizacje projektu –Congress Station

- Źródło: Internet, luty 2012 r., <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>
- II.119. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wizualizacje projektu – Loewenhaus Station
Źródło: Internet, luty 2012 r., <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>
- II.120. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wizualizacje projekt – Hungerburg Station.
Źródło: Internet, luty 2012 r.,
<http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>
- II.121. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wizualizacje projektu – Alpenzoo Station.
Źródło: Internet, luty 2012 r.,
- II.122. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Niższa stacja - Congress Station w Innsbrucku.
Widoki wewnątrz Stacji. Źródło: Internet, luty 2012 r.,
<http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>
- II.123. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Stacja pośrednia – Loewenhaus Station.
Źródło: Internet, luty 2012 r., <http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>
- II.124. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Stacja na zboczu góry Nordkette – Alpenzoo Station, fot. Przemysław Kowalski, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Pracownia Projektowania Architektury Krajobrazu
- II.125. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Wnętrze stacji na zboczu góry Nordkette – Alpenzoo Station, fot. Przemysław Kowalski, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Pracownia Projektowania Architektury Krajobrazu
- II.126. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Stacja ostatnia na górze Nordkette – Hungerburg Station. Źródło: Internet, luty 2012 r.,
<http://www.arcspace.com/architects/hadid/nordpark/nordpark.html>
- II.127. Alpy austriackie. Innsbruck. Kolej Nordpark – Widok ze stacji na Innsbruck – Hungerburg Station, fot. Przemysław Kowalski, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Pracownia Projektowania Architektury Krajobrazu
- II.128. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Widok elewacji frontowej
Źródło: Internet, marzec 2012 r., http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992
- II.129. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Widok elewacji boczne.
Źródło: Internet, marzec 2012 r., http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992
- II.130. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Widok na tle Alp.
Źródło: Internet, marzec 2012 r., http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992
- II.131. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Wnętrze muzeum.
Źródło: Internet, marzec 2012 r., http://www.sztuka-architektury.pl/index.php?ID_PAGE=33992
- II.132. Alpy austriackie. Muzeum na przełęczy Timmelsjoch. Ekstremalna konstrukcja.
Źródło: Internet, grudzień 2012 r., <http://forum.doomzoom.net/hall-pass-museum-t8296.html>
- II.133. Stacja kolej Ivigna, Merano we Włoszech. Widok na elewację północną, rys. autor.
- II.134. Stacja kolej Ivigna, Merano we Włoszech. Widok na elewację południową, rys. autor.
- II.135. Stacja kolej Ivigna, Merano we Włoszech. Rzut z góry, rys. autor
- II.136. Stacja kolej Ivigna, Merano we Włoszech. Elewacja zachodnia.
Źródło: Internet, październik 2012 r., <http://europaconcorsi.com/albo/>
- II.137. Stacja kolej linowej Ivigna, Merano we Włoszech. Przekrój pionowy, rys. autor.
- II.138. Alpy Włoskie. Schronisko Vittorio Quintino Sella 3585 m n.p.m., rys. autor
- II.139. Alpy Włoskie. Schronisko Vittorio Quintino Sella 3585 m n.p.m.
Źródło: Internet, styczeń 2008: www.sternet.pl/mirosado/monterosa.php
- II.140. Alpy Austriackie. Schronisko Hochschwab 2250 m n.p.m.
Źródło: Internet, listopad 2007: www.presse.hausderzukunft.at/.../Bildmaterial/
- II.141. Alpy Austriackie. Schronisko Hochschwab 2250 m n.p.m. Naturalne materiały w połączeniu z nowoczesnymi technologiami tworzą nowy wymiar architektury górskiej.
Źródło: Internet, listopad 2007: www.presse.hausderzukunft.at/.../Bildmaterial/
- II.142. Alpy Francuskie. Aig Du Gouter. Tête-Rousse. 3167 m n.p.m., rys. autor
- II.143. Tatry Polskie. Kasprowy Wierch. Obserwatorium meteorologiczne 1985 m n.p.m. Widok z Hali Kondratowej, fot. autor
- II.144. Tatry Polskie. Kasprowy Wierch. Obserwatorium meteorologiczne 1985 m n.p.m.
Źródło: Archiwum Janusza Konieczniaka, autora książki „Encyklopedia Schronisk Tatrzańskich”
- II.145. Karkonosze. Śnieżka. Obserwatorium meteorologiczne 1603 m n.p.m., fot. autor
- II.146. Karkonosze. Śnieżka. Pierwsze obserwatorium meteorologiczne 1603 m n.p.m. Wybudowane w 1900 roku. Źródło: Internet, październik 2008:
<http://www.sniezka.karpacz.pl/images/stare01.htm>
- II.147. Karkonosze. Śnieżka. Obserwatorium meteorologiczne 1603 m n.p.m., fot. autor
- II.148. Karkonosze. Śnieżka. Obserwatorium meteorologiczne. Obok Kapliczka Św. Wawrzyńca.
Źródło: Internet, październik 2008: http://www.sniezka.karpacz.pl/images/stare_nowe.htm
- II.149. Karkonosze. Śnieżka. To wiatr – według hipotez – spowodował uszkodzenia w obserwatorium na Śnieżce. W budynku popękały ściany, sufit oraz podłoga.
Źródło: Internet, marzec 2009,
http://www.dziennik.pl/foto/article342563/Katastrofa_na_Sniezce.html
- II.150. Himalaje. Nepal. „Piramida” 5050 m n.p.m. Architektura czerpiąca inspiracje z krajobrazu i tradycji nepalskich świątyń. Źródło: Internet, grudzień 2006, www.mountnet.net/EVK2/

- Il.151. Himalaje. Nepal. „Piramida” 5050 m n.p.m. Źródło: Internet, grudzień 2006,
www.mountnet.net/EVK2/
- Il.152. Alpy Gaickie we Włoszech. Park Narodowy Gran Paradiso.
Schronisko Rifugio Vittorio Emanuele – 2735 m n.p.m., rys. autor